

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

На правах рукопису

ХАРИНА ОЛЕНА ОЛЕГІВНА

УДК 338.24.021.8 : 637.134

**ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ДІЯЛЬНІСТЮ
МОЛОКОПЕРЕРОБНИХ ПІДПРИЄМСТВ**

**08.00.04 - Економіка та управління підприємствами
(за видами економічної діяльності)**

**Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук**

**Науковий керівник:
доктор економічних наук,
професор
Купалова Галина Іванівна**

Київ - 2014

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ДІЯЛЬНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВ.....	15
1. 1. Еколого-економічне управління діяльністю підприємств: сутність, принципи, рівні	15
1. 2. Інструменти еколого-економічного управління діяльністю підприємств.....	35
1. 3. Методичні засади дослідження ефективності еколого-економічного управління діяльністю молокопереробних підприємств.....	50
Висновки до розділу 1.....	72
РОЗДІЛ 2. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ОЦІНЮВАННЯ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ДІЯЛЬНІСТЮ ВІТЧИЗНЯНИХ МОЛОКОПЕРЕРОБНИХ ПІДПРИЄМСТВ	75
2. 1. Діяльність молокопереробних підприємств як об'єкт еколого-економічного управління.....	75
2. 2. Екологічно орієнтоване управління якістю молочної продукції	94
2. 3. Оцінка ефективності еколого -економічного управління діяльністю молокопереробних підприємств	111
Висновки до розділу 2.....	125
РОЗДІЛ 3. УДОСКОНАЛЕННЯ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ДІЯЛЬНІСТЮ МОЛОКОПЕРЕРОБНИХ ПІДПРИЄМСТВ	127
3. 1. Підвищення екологічної відповідальності вітчизняних молокопереробних підприємств	127
3. 2. Застосування екологічного маркування молочної продукції.....	146
3. 3. Впровадження екологічно ефективних технологій на молокопереробних підприємствах.....	161
Висновки до розділу 3.....	173
ВИСНОВКИ.....	176

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	180
ДОДАТКИ.....	201
ВІДОМОСТІ, ЩО ПІДТВЕРДЖУЮТЬ УЧАСТЬ АВТОРА У НАУКОВИХ РОЗРОБКАХ І ВПРОВАДЖЕННЯ ЇХ У ВИРОБНИЦТВО	

ВСТУП

Актуальність теми. Через стрімке збільшення, у другій половині ХХ сторіччя, масштабів забруднення земельних, водних, повітряних та інших ресурсів, потепління клімату, спричинених значним зростанням чисельності населення та обсягів виробництва, зростає економічне, екологічне і соціальне значення довкілля. Людство зрозуміло, що виробництво товарів і послуг призводить до вичерпування ресурсів та численних екологічних проблем, що в кінцевому рахунку збільшує економічні та соціальні втрати. Діючий економічний механізм природокористування не достатньо впливає на поведінку підприємств-забруднювачів, а еколого-економічні інструменти мають суто фіскальний характер. Вони забезпечують лише часткове відшкодування витрат виробництва та ресурсів і практично не гарантують ефективного використання останніх.

Поглиблення кризових явищ у 2008-2009 рр. в аграрному виробництві також негативно вплинуло на розвиток усіх тваринницьких галузей, особливо це торкнулося молокопереробної промисловості, підприємства якої функціонують у складних умовах. Неефективність державного регулювання економічних процесів у сфері агропромислового комплексу, відсутність відповідного до європейських країн ветеринарного законодавства, незавершеність гармонізації вітчизняних стандартів на молочну продукцію з міжнародними та європейськими, дефіцит високоякісної сировинної бази, скорочення поголів'я великої рогатої худоби, застаріле та неефективне обладнання – не виключний перелік усіх існуючих проблем, що призводять до збиткової діяльності суб'єктів господарювання молочної галузі. Відбувається порушення міжгалузевого балансу та, як наслідок, зниження конкурентоспроможності вітчизняної молокопереробної промисловості в умовах сталого розвитку. У зв'язку з цим управління діяльністю молокопереробних підприємств потребує особливої уваги.

Ефективної взаємодії суспільства та природи можна досягти лише шляхом запровадження принципів сталого розвитку суб'єктів господарювання. В світі це

питання вирішується за рахунок впровадження у практику діяльності підприємств вимог міжнародних стандартів системи ISO 14000, які забезпечують виробництво продукції без нанесення шкоди довкіллю. В Україні дану проблему можна вирішити за рахунок впровадження ефективного еколого-економічного управління діяльністю підприємств, що передбачає переорієнтацію виробництва на енергозберігаючі, маловідходні та ресурсозаощаджувальні технології, проведення обов'язкового екологічного аудиту, застосування екологічного менеджменту та підвищення загального рівня екологічної культури.

В сучасних умовах розвитку ринкової економіки дедалі актуальнішою стає проблема якості виробництва молочної продукції. Питання еколого-економічного управління діяльністю підприємства постає й перед вітчизняними молокозаводами, які, з одного боку, є виробниками продукції першої необхідності, а з іншого, забруднювачами довкілля. З початку дев'яностих років і дотепер спостерігається загрозлива тенденція щодо скорочення поголів'я корів (з 8,4 млн гол. у 1991 р. до 2,5 млн гол. у 2013 р., тобто у 3,2 раза) та обсягів виробництва молока (відповідно з 24,5 до 11,1 млн т, або у 2,2 раза). Крім того, українські товаровиробники молочної продукції недостатньо конкурентоздатні на міжнародному ринку молока та молочних продуктів через невідповідність технології виробництва, якості, упаковки, маркування міжнародним, європейським, насамперед, екологічним стандартам. Так, відсутність екологічного сертифіката й відповідного екологічного знака, що відповідали б як державним, так і міжнародним стандартам серії ISO, істотно обмежують попит населення на виготовлену молочну продукцію, скорочують зростання кількості споживачів, знижують шанси залучити висококваліфіковану робочу силу, й тим самим зацікавити потенційних інвесторів. Нині вітчизняні молокопереробні підприємства, які ще й досі не сертифікували своє виробництво, втрачають рівень своєї конкурентоспроможності та, фактично, знищують будь-які шанси просування продукції як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Враховуючи важливе соціально-економічне значення молокопереробної галузі та молочних продуктів для суспільства актуальність обраної теми повністю

підтверджується, й тим самим обумовлюється своєчасність проведення цього дослідження.

Питання досягнення сталого розвитку людського суспільства та потреба ефективного управління комплексним процесом екологізації виробництва, насамперед, в молочній галузі, набувають нині все більшої актуальності. Роль еколого-економічного управління діяльністю підприємств посилилась й набула особливого значення в умовах реалізації Стратегії державної екологічної політики на період до 2020 року та виконання галузевої Програми розвитку молочного скотарства в Україні. Екологізація вітчизняної молочної промисловості вимагає відповідного удосконалення важелів та інструментів еколого-економічного управління діяльністю підприємств.

Фундаментальним питанням економічної теорії, фінансів, маркетингу, управління та менеджменту, економіки підприємства присвятили свої праці провідні вітчизняні вчені-економісти, а саме: В. Базилевич, С. Біла, О. Веклич, Т. Галушкіна, В. Геєць, О. Каніщенко, А. Старостіна, М. Хилько. Проблеми еколого-економічного управління, екологічного менеджменту, екологізації виробництва займалися такі вчені як: Д. Баюра, Ю. Давидюк, Г. Купалова, Л. Кожушко, В. Лозанська, Л. Мельник, А. Садеков, І. Синякевич, В. Хобта, В. Шевчук. Підвищенню конкурентоспроможності продуктів харчування, ефективності діяльності молокопереробних підприємств та якості молочної продукції присвятили праці науковці: М. Галеев, С. Кваша, О. Козак, М. Малік, В. Маліков, Т. Мостенська, М. Пархомець, П. Саблук, Н. Скопенко, В. Чагаровський, С. Чугаєвська. Вагомий внесок у практику здійснення екологічного управління та менеджменту належить також й іноземним дослідникам: Г. Брейнсу, К. Гелбрейту, В. Ойкену, П. Самуельсону, Ф. Хайеку та ін.

Проте залишаються недостатньо дослідженими питання поліпшення еколого-економічного управління діяльністю вітчизняних підприємств, зокрема молокозаводів, оцінки ефективності еколого-економічного управління. Не сформовано цілісної системи показників та не розроблено єдиної апробованої методики оцінки ефективності еколого-економічного управління, не визначено

пріоритетні напрями екологізації виробництва, гармонізації вітчизняного законодавства з європейським щодо управління функціонуванням екологічного підприємства, якістю продукції і збереженням довкілля. Тому існує нагальна необхідність вивчення, узагальнення досвіду, розробки теорії і методології формулювання пропозицій щодо удосконалення еколого-економічного управління діяльністю молокопереробних підприємств. Важливість вказаних питань, їх теоретична та практична значимість визначили актуальність і вибір теми дисертаційної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано згідно з планом науково-дослідних робіт економічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка № 11 БФ 040-01 «Модернізація економіки України на засадах сталого соціально-економічного розвитку: закономірності, протиріччя, ризику» (державний реєстраційний номер 0111U006456), підрозділ «Формування теоретико-методологічних засад ефективної моделі управління екологічними процесами в умовах сталого розвитку економіки». У межах цієї теми дисертантом розроблено комплекс заходів щодо поліпшення еколого-економічного управління діяльністю вітчизняних підприємств, обґрунтовано основні напрями удосконалення його інструментів, розроблено рекомендації щодо методичних засад аналізу та оцінки ефективності еколого-економічного управління діяльністю суб'єктів господарювання молокопереробного підкомплексу.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є удосконалення теоретичних засад і розробка практичних рекомендацій щодо впровадження ефективного еколого-економічного управління діяльністю підприємств молокопереробної галузі для підвищення їх конкурентоспроможності в умовах інтеграції України у світовий економічний простір. Для досягнення поставленої мети в дисертації були поставлені й вирішувалися такі наукові та практичні завдання:

- визначити теоретичні підходи до сутності еколого-економічного управління діяльністю підприємств;

- виокремити інструменти еколого-економічного управління діяльністю підприємств;
- розробити систему показників оцінки ефективності еколого-економічного управління діяльністю молокопереробних підприємств;
- виокремити закономірності розвитку молокопереробних підприємств як об'єкта еколого-економічного управління;
- обґрунтувати напрями покращення якості вітчизняної молочної продукції;
- провести комплексну інтегральну оцінку ефективності еколого-економічного управління діяльністю промислових молокопереробних підприємств;
- розробити теоретичні засади та практичні рекомендації щодо підвищення екологічної відповідальності вітчизняних молокопереробних підприємств;
- запропонувати організаційно-методичні підходи застосування екологічного маркування молочної продукції;
- обґрунтувати необхідність впровадження екологічно ефективних технологій на вітчизняних молокопереробних підприємствах.

Об'єктом дослідження є ринкова діяльність молокопереробних підприємств України у сфері виробництва та реалізації продукції.

Предметом дослідження - сукупність теоретичних засад і практичних рекомендацій впровадження ефективного еколого-економічного управління діяльністю молокопереробних підприємств в умовах інтеграції України у світовий економічний простір.

Методи дослідження. Теоретико-методологічною основою дисертаційної роботи є сукупність загальнонаукових і спеціальних принципів, положень і методів теоретичного та емпіричного пізнання досліджуваних явищ і процесів, використання яких зумовлено поставленою метою та завданнями. Для аналізу й оцінки еколого-економічного управління діяльністю молокопереробних підприємств використано статистико-економічні методи дослідження, зокрема: індукції, дедукції, історичний, монографічне та соціологічне обстеження. Для оцінки еколого-економічного управління діяльністю молокопереробних підприємств за допомогою інтегрального показника використано інтегральний

метод, для виявлення коефіцієнтів вагомості економічних та екологічних характеристик управління – метод експертних оцінок. Застосовувалися також методи: порівняння, групування – для аналізу принципів і важелів еколого-економічного управління; діалектичний, логічний – для формування пропозицій з удосконалення якості молочної продукції, підвищення рівня екологічної відповідальності підприємств; табличний і графічний – для раціонального, наочного та компактного викладення систематизованої інформації про об'єкт дослідження; кореляційно-регресійного аналізу – для виявлення сили впливу факторів на здійснення екологічних витрат превентивного характеру молокопереробними підприємствами.

Інформаційною базою для проведення дослідження були: нормативно-правові акти України, матеріали Державної служби статистики України, Міністерства аграрної політики та продовольства України, Державної ветеринарної та фітосанітарної служби України, звітність молокопереробних підприємств, розробки науково-дослідних установ, наукові праці та публікації іноземних і вітчизняних учених-економістів, матеріали міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференцій, симпозіумів, ресурси інформаційної мережі Internet, результати експертного опитування, особисті розрахунки автора.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у вирішенні актуального науково-прикладного завдання – удосконалення еколого-економічного управління діяльністю підприємств молочної галузі для підвищення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств і продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках молочної продукції. Найсуттєвіші теоретичні та практичні результати, які характеризують новизну дослідження й особистий внесок автора, полягають у наступному:

вперше:

- запропоновано інтегральний показник оцінювання ефективності еколого-економічного управління діяльністю молокопереробних підприємств на принципах сталого розвитку, який охоплює сукупність економічних (оборотність активів, рентабельність виробництва і власного капіталу, фінансова стійкість

підприємства) та екологічних (штрафи, податкові платежі за завдану шкоду довкіллю, витрати на превентивні заходи щодо зменшення негативного впливу та ін.) характеристик. Цей показник дозволить підприємствам визначити їх сильні та слабкі сторони у веденні еколого-економічної політики, підвищити конкурентоздатність та якість української молочної продукції згідно з міжнародними стандартами за умови зниження навантаження на навколишнє природне середовище;

удосконалено:

- теоретичні підходи до класифікації важелів та інструментів еколого-економічного управління діяльністю молокопереробних підприємств за рахунок об'єднання їх у такі групи: спонукальні, контролюючі, нормативно-правові, превентивні, організаційно-управлінські, культурно-етичні, що дозволить диференційовано використовувати їх з урахуванням специфіки виробництва, оперативно приймати обґрунтовані управлінські рішення щодо випуску екологічно безпечних видів продукції, підвищити соціальну та екологічну відповідальність;

- систему статистичних показників аналізу еколого-економічного управління, яка була доповнена екологічною складовою, а також систематизація і групування їх за видами діяльності (виробнича, інвестиційна, фінансово-економічна, маркетингова, екологічна, кадрова робота), що дозволяє використати метод інтегральної оцінки, ранжувати і групувати молочні заводи за ефективністю управління, виділити лідерів та аутсайдерів галузі, розробити систему заходів із підвищення корпоративно-соціальної та екологічної відповідальності в контексті дотримання принципів сталого розвитку;

- організаційну структуру управління молокопереробних підприємств шляхом створення додаткового підрозділу (робочої групи) екологічного призначення, що сприятиме підвищенню корпоративної, екологічної та соціальної відповідальності, розвитку екологічних свідомості, мислення, виховання в контексті екологізації виробництва в умовах сталого розвитку;

- практичні засади екологічної модернізації молокопереробних підприємств

шляхом розроблення блок-схеми впровадження екологічного маркування молочної продукції, яка включає в себе п'ять етапів (планування, розробка, перевірка, коригування, впровадження), та здійснення системи заходів щодо підвищення рівня екологічної безпеки підприємства, посилення контролю за якістю сировини протягом усього життєвого циклу на різних рівнях управління, що створить умови для поліпшення якості молочної продукції та відповідності її вимогам світових, насамперед європейських, стандартів;

набули подальшого розвитку:

- трактування сутності поняття еколого-економічного управління як різновиду управління, метою якого є свідомий вплив державних органів влади, керівників, інвесторів та суспільства на діяльність підприємств, спрямовану не тільки на досягнення комерційного успіху, що полягає в максимізації прибутку та задоволенні потреб споживачів, а й на захист довкілля, що забезпечить формування екологічної відповідальності та культури виробництва, підвищення економічного й екологічного добробуту населення;

- принципи еколого-економічного управління діяльністю підприємств за рахунок додаткового виділення ще двох груп: універсальні (науковість, комплексність, варіативність, публічність) і спеціальні (попередження, забруднювач платить, захищеність, екологічна обумовленість, екологічна відповідальність, екологічна ефективність, технологічність, раціональне розміщення), які враховують особливості функціонування виробників молочної продукції. Дотримання цих принципів створить умови для підвищення конкурентоздатності молочної продукції і молокопереробних заводів, скорочення витрат виробництва, зниження антропогенного навантаження й негативного впливу на довкілля, розвитку та поширення безпечних «зелених» технологій виробництва;

- основні напрями гармонізації вітчизняного та європейського законодавства щодо регулювання якості та безпеки молочної продукції в частині прийняття закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо безпечності харчових продуктів», в якому передбачити обов'язкове введення

систем аналізу ризиків, небезпечних чинників і контролю критичних точок – НАССР, моніторингу та контролю якості молочної продукції та визначення порядку відкликання її у разі невідповідності стандартам;

- концептуальні підходи до формування пріоритетних напрямів екологічної модернізації молокопереробного підприємства щодо розроблення та реалізації інвестиційного проекту з урахуванням основних груп мотивів (економічних, екологічних, соціальних), результатом реалізації яких будуть переваги підприємства в підвищенні ефективності використання енергоресурсів, зниженні собівартості молочної продукції, зменшенні штрафів і санкцій за забруднення довкілля, підвищенні якості продукції та екологічної безпеки, оптимізації споживання природних ресурсів.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що вони формують теоретичну базу для дослідження й практичного розв'язання проблем підвищення ефективності еколого-економічного управління діяльністю молокопереробних підприємств, а також сприяють екологічній модернізації виробництва, впровадженню екологічно орієнтованих та екологічно ефективних технологій, підвищенню екологічної відповідальності суб'єктів господарювання перед суспільством. Реалізація пропозицій і рекомендацій, що містяться в роботі, сприятиме удосконаленню екологічної політики вітчизняних підприємств в частині формування повної, обґрунтованої й неупередженої інформації про систему еколого-економічного управління, а також відповідність вітчизняної молочної продукції міжнародним стандартам серії ISO. Так, теоретичні, методичні та науково-прикладні результати дослідження використано молокопереробним підприємством ПрАТ «КАГМА» Кагарлицького району Київської області (довідка №299 від 10.10.2012 р.). Разом з тим, пропозиції щодо удосконалення нормативно-правових, організаційних, фінансових інструментів еколого-економічного управління діяльністю молокопереробних підприємств, насамперед в частині впровадження екологічно ефективних технологій у виробництво молочної продукції в подальшому були використані Департаментом тваринництва та Департаментом продовольства при формуванні регіональних Програм з

виробництва молока та молочних продуктів, а також при наданні консультаційних послуг товаровиробникам молочної галузі (довідка № 37-32-4-15/19169 від 12.10.2012 р.).

Представлені результати також отримали позитивну оцінку Співки молочних підприємств України й були використані при розробці Комплексної цільової програми розвитку молочної галузі України на 2013-2015 рр., зокрема в частині впровадження сучасної системи сертифікації молочної продукції відповідно до європейських стандартів якості (довідка №155 від 18.07.2013 р.).

Основні науково-методичні положення дисертаційної роботи використовуються кафедрою екологічного менеджменту та підприємництва економічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка у навчальному процесі при викладанні курсів «Економіка природокористування», «Економіка підприємства» і «Екологія», підготовці дипломних робіт та доповідей студентів на наукових конференціях (довідка № 013/579 від 17.06.13 р.).

Особистий внесок здобувача. Наукові положення, теоретичні підходи, розробки, висновки та рекомендації, які виносяться на захист, отримані здобувачем самостійно на основі проведеного наукового дослідження та є авторським здобутком. Усі наукові праці опубліковані одноосібно.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати дисертації доповідались і обговорювались на 11 міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях, зокрема на: II Міжнародній науково-практичній конференції «Державне регулювання соціального підприємництва та соціально відповідального бізнесу» (м. Харків, 2010 р.), Міжнародних науково-практичних конференціях студентів, аспірантів та молодих учених Шевченківська весна: «Сучасний стан науки: досягнення, проблеми та перспективи розвитку» (м. Київ, 2011 р.) та «Участь молоді в розвитку економіки та суспільства України» (м. Київ, 2011 р.), I і II Міжнародних науково-практичній конференціях молодих учених «Зелений бізнес: життя заради майбутнього» (м. Київ, 2011 та 2012 рр.), XI Міжнародній науково-практичній конференції «Конкурентоспроможність

національної економіки» (м. Київ, 2011 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток екологічної економіки й освіти в Україні і в світі» (м. Київ, 2011 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми сучасної економіки в умовах фінансової нестабільності» (м. Одеса, 2012 р.), Восьмій міжнародній науково-практичній конференції «Дні науки 2012» (Чехія, 2012 р.), Дванадцятій міжнародній науково-практичній конференції «Шляхи удосконалення економічної діяльності країни» (м. Львів, 2012 р.), XI Міжнародній конференції «Новые идеи в науках о Земле» (м. Москва, 2013 р.), Міжнародному симпозиумі «Практика впровадження зелених технологій: досвід Німеччини» (м. Київ, 2013 р.)

Публікації. За результатами наукового дослідження опубліковано 24 наукові праці, що відображають основний зміст дисертації, загальним обсягом 7,92 д. а., в тому числі 11 статей у наукових фахових виданнях, визначених переліком ДАК України (обсягом 5,01 д. а.), 3 статті у зарубіжних виданнях (1,91 д. а.), 10 тез доповідей на конференціях (1,72 д. а.).

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних літературних джерел і додатків. Обсяг дисертації налічує 224 сторінки друкованого тексту, у тому числі 22 таблиці на 12 сторінках, 36 рисунків на 22 сторінках, список використаних джерел, що налічує 223 найменувань на 21 сторінках, 14 додатків на 23 сторінках, а також відомості, що підтверджують участь автора у наукових розробках і впровадження їх у виробництво.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ДІЯЛЬНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВ

1.1. Еколого-економічне управління діяльністю підприємств: сутність, принципи, рівні

Наприкінці ХХ століття загострилася світова екологічна криза. Стрімке погіршення якості довкілля та виснаження природних ресурсів обумовили необхідність розроблення напрямів подальшого розвитку людської цивілізації. Зрозуміло, що виробництво товарів і послуг призводить до вичерпування ресурсів і численних екологічних проблем, що збільшує економічні та соціальні втрати. Досягнення сталого розвитку людського суспільства набуває все більшої актуальності, а отже виникла потреба в ефективному управлінні екологізацією виробництва господарської діяльності з урахуванням екологічної безпеки. Екологізація вимагає відповідного вдосконалення господарського механізму, зокрема впровадження дієвої системи еколого-економічного управління в усіх галузях промисловості.

Навколишнє природне середовище виступає не тільки джерелом природних ресурсів, але й забезпечує можливість виробничої діяльності підприємства, реалізацію його цілей та мети [75]. На жаль, застаріла система управління не відповідає сучасним уявленням і тенденціям розвитку підприємства. У зв'язку з тим, що виробництво в Україні на сьогоднішній день не має замкнутого характеру, відходи від виробничої діяльності постійно забруднюють навколишнє природне середовище, бо в результаті використання природних ресурсів виникають значні обсяги відходів, викидів у атмосферне повітря, скидів у водойми, ґрунти тощо.

Конфлікт між промисловим зростанням та збереженням природи неможливо вирішити виходячи з інтересів лише однієї із «сторін». Набуває надзвичайної важливості розуміння того, що ефективному та стабільному розвитку промисловості сприятиме впровадження «чистих» енерго– та ресурсозберігаючих

технологій, які принесуть чималі фінансові заощадження підприємствам та сприятимуть виробництву екологічно безпечної та якісної продукції із дотриманням відповідних стандартів, а це надасть можливість освоювати нові перспективні ринки. Принципово новим є підхід, в основі якого закладена ідея гармонізації та поєднання інтересів промислового зростання зі збереженням довкілля.

Важливу роль у продовольчій безпеці держави відіграє молочна промисловість України. Так, частка витрат на молочні продукти становить більше 15 % від загальних витрат на харчування, тобто займає четверте місце після хлібобулочних, м'ясних, борошняних та макаронних виробів. Зазначимо, що саме молочна галузь виконує одну із найважливіших функцій на мікро-, мезо- та макрорівнях, а саме соціально-економічну, тобто забезпечує населення цінними та незамінними продуктами харчування, робочими місцями та доходами.

Однією із найгостріших проблем, яка постала перед виробниками харчових продуктів, зокрема підприємствами молокопереробної галузі, є забезпечення споживачів якісними та безпечними продуктами харчування. Відмітимо, що нині, цього можна досягти лише сформувавши відповідні методики та підходи, які враховуватимуть екологічні фактори. Так, найбільш адекватним, є еколого-економічний підхід до управління діяльністю молокопереробних підприємств. Саме цей підхід зможе стати сучасним парадигмальним зрушенням у дослідженні проблем виробництва корисних молочних продуктів харчування та втіленні у життя концепції здорового харчування.

Стійкий розвиток економіки за рахунок руйнування довкілля та виснаження природних ресурсів неприйнятний так само, як і неможливо зберегти незайманим навколишнє природне середовище без сильної економіки. Екологічне благополуччя суспільства та його економічний добробут перебувають у тісному взаємозв'язку. Тому в контексті сучасних тенденцій гостро постає проблема гармонізації екологічних та економічних інтересів суспільства. Система еколого-економічного управління має стати своєрідним посередником у партнерських відносинах між людиною, природою та виробництвом на всіх рівнях (рис.1.1).

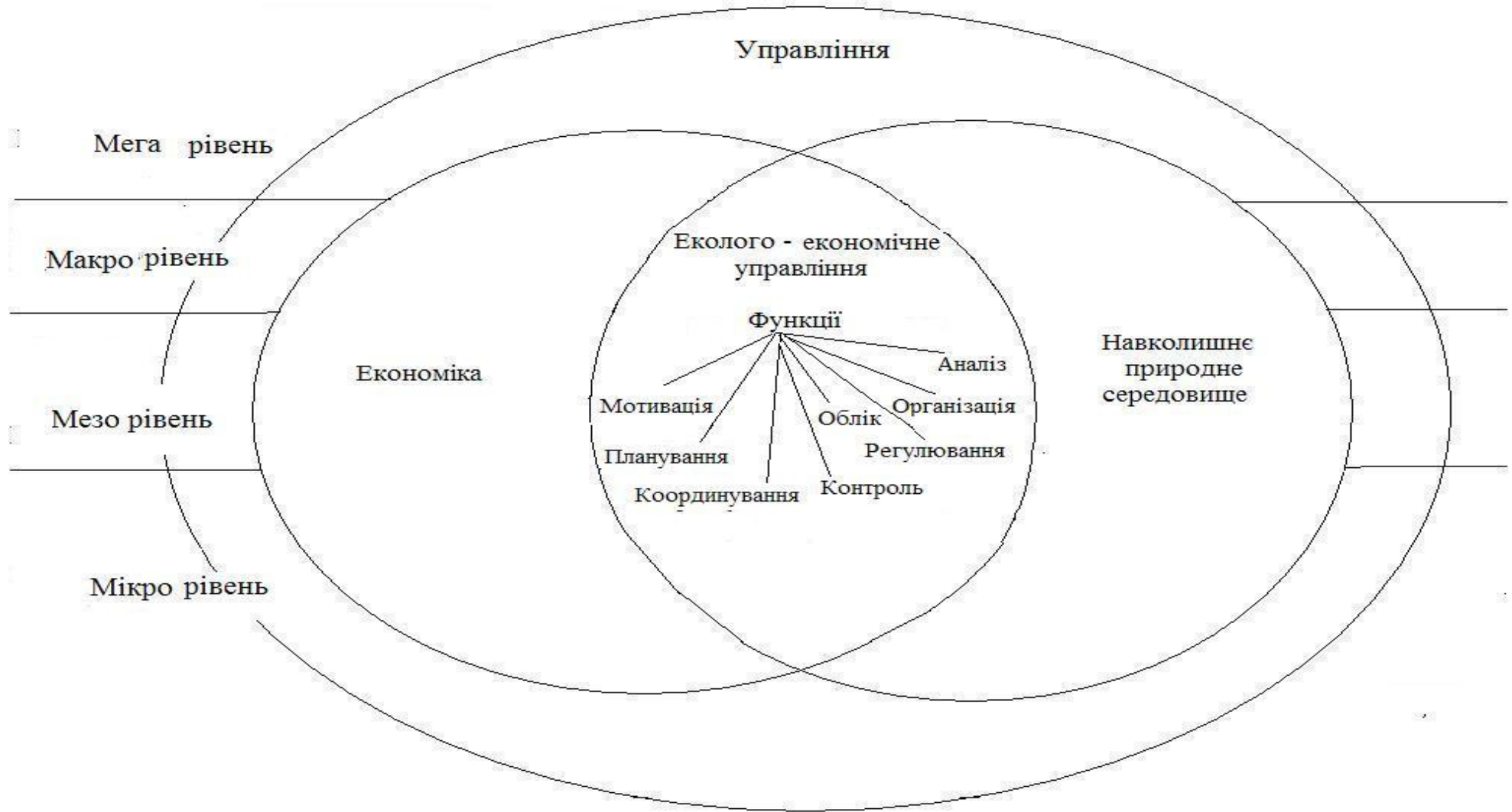

Рис. 1.1. Місце еколого – економічного управління в системі управління

Джерело: Складено автором

Події минулих десятиліть, такі як: започаткування політики «Довкілля для Європи» у 1991 р., Конференція ООН із навколишнього середовища та розвитку, що проходила у Ріо-де-Жанейро в 1992 р., Всесвітній саміт зі сталого розвитку в Йоганнесбурзі у 2002 р. або «Саміт Землі: Ріо +10», Конференція ООН зі сталого розвитку «Саміт Землі: Ріо +20», що відбулася у червні 2012 р., підписання низки природоохоронних конвенцій, свідчать про те, що проблеми щодо охорони довкілля, державної екологічної політики та еколого-економічного управління діяльністю підприємств в умовах сталого розвитку набувають усе більшого значення. Так, у жовтні 2008 р. Програма ООН навколишнього середовища (ЮНЕП) закликала прийняти «Нову глобальну зелену угоду», яка б дозволила здійснити «відновлення світової економіки та підвищення зайнятості, із одночасним прискоренням боротьби зі змінами клімату, деградацією навколишнього середовища та бідності» [221].

На сучасному етапі розвитку суспільства, теоретико-методична база еколого-економічного управління досить широка, спектр методів самого управління постійно розширюється. Проте, із загостренням еколого-економічних протиріч, деякі його аспекти залишаються невирішеними. Незважаючи на значну кількість досліджень і публікацій із питань охорони навколишнього природного середовища, екологічної кризи та екологічної політики, нині немає єдиної думки та чіткого визначення сутності самого поняття еколого-економічного управління, принципів його здійснення, групування основних інструментів. Залишається не до кінця відпрацьованим і механізм його здійснення.

Актуальність екологічних проблем та нагальна необхідність їх вирішення потребують подальшої розробки теоретико-методичних положень еколого-економічного управління діяльністю суб'єктів господарювання, зокрема підприємств молокопереробного комплексу. Враховуючи актуальність вище вказаного питання, для розуміння сутності еколого-економічного управління діяльністю підприємств, доцільно, перш за все, розібратися із тлумаченням управління. Відомо, що це поняття виникло дуже давно, бо воно є обов'язковим елементом доцільної колективної діяльності людей. Управління може

застосовуватися скрізь, де необхідно координувати спільну діяльність людей. В системі суспільного виробництва управління може здійснюватися в різних формах та видах. У науковій літературі виділяють такі його види: технічне, державне, ідеологічне, господарське. Що ж стосується форм його застосування, то через складність та різноманітність управлінських процесів господарської діяльності на всіх його рівнях виділяють наукове й емпіричне, інноваційне, оперативне та адаптивне управління.

В результаті проведеного дослідження встановлено, що єдиного визначення поняття економічного управління в науковій літературі також не існує. Разом з тим, визначено, що під економічним управлінням більшість дослідників розуміють свідому цілеспрямовану діяльність людини, за допомогою якої вона впорядковує, координує, а відтак і підкоряє своїм інтересам елементи внутрішнього та зовнішнього середовища об'єкта управління [3, 7, 16, 21, 31, 38, 51, 83, 90, 160].

На основі всебічного вивчення, критичного огляду та узагальнення існуючої термінології цього поняття, вважаємо за доцільне під економічним управлінням господарською діяльністю в ринковому господарстві розуміти систему типових заходів законодавчого, виконавчого та контролюючого характеру, які здійснюються уповноваженими державними установами або суб'єктами господарювання та спрямовані на скерування діяльності інших суб'єктів у напрямі необхідному для досягнення певного соціально-економічного результату. Сутність такого управління полягає в активному впливі на параметри будь-якого об'єкта з метою усунення небажаних відхилень від заданих режимів роботи, підтримання стану впорядкованості, плановості та динамічної рівноваги з навколишнім природним середовищем.

У зв'язку з тим, що застаріла традиційна система управління вже не здатна стримувати екологічну кризу, а подальше загострення екологічної ситуації стає дедалі відчутнішим, суспільству потрібен новий вид управління, який був би зорієнтований на екологізацію господарської діяльності підприємств та враховував можливість забезпечення їх збалансованого розвитку.

Одним із нових напрямів управлінської науки, виникнення якого було обумовлено поширенням вимог Концепції сталого розвитку, є еколого-економічне управління діяльністю підприємств. Вітчизняним підприємствам при управлінні своєю діяльністю та вирішенні найбільш наболілих і складних економічних, екологічних та соціальних проблем, неодмінно потрібно враховувати саме екологічні критерії. Екологічний імператив повинен бути в основі всіх основних економічних, суспільних та виробничих відносин. Як складова частина традиційного, еколого-економічне управління враховує та реалізує цілі охорони навколишнього середовища та раціонального природокористування при плануванні, здійсненні та контролі господарських дій для забезпечення збалансованого функціонування екосистеми й виконання інноваційної діяльності підприємствами [24].

Досліджуючи історичні аспекти становлення та розвитку еколого-економічного управління, доречно виділити передумови його виникнення. Щодо цього існують різні точки зору учених-економістів [16, 21, 35, 86, 137]. В історії еволюції економічних поглядів на природно-ресурсні та екологічні проблеми варто відмітити докласичну школу, а саме фізіократів, які перші встановили тісний зв'язок економіки з природою. Так, в їх працях землі надавався статус єдиного джерела багатства, а сільському господарству відводили роль найбільш значущого чинника економічного зростання. Разом тим, вважаємо, що надалі з поміж інших течій доцільно виділити три основні підходи, що висвітлюють ідеї прихильників класичної політекономії, неокласичної школи та представників кейнсіанського вчення та його послідовників-інституціоналістів (табл. 1.1).

«Екологічне мислення» представників класичної політекономії (А. Сміт, Т. Мальтус, Д. Рікардо, Дж. Ст. Міль) виявлялося в тому, що вони враховували обмеженість якісних, родючих сільськогосподарських земель і, як наслідок, передбачали зменшення прибутковості у виробництві продуктів землеробства. Серед вчених класичної економічної теорії найяскравіше відображена оцінка ролі природних чинників у Д. Рікардо у праці «Початок політекономії і оподаткування». Він зазначав, що економічне зростання в довгостроковому

Таблиця 1.1.

Порівняльна характеристика історичних поглядів на проблеми навколишнього природного середовища та економіки, шляхи їх вирішення

Характеристика школи, течії	Класична школа	Неокласична (неоліберальна) школа	Кейнсіанське вчення та його послідовники
Період	XVIII - початок XIX століття	XIX століття	XX століття
Представники	А. Сміт, Д. Рікардо, Т. Мальтус, Дж. Міль	Л. Пігу, Н. Коуз, М. Фрідман, Р. Солоу, Д. Макінтош, А. Ніз	Т. Самуельсон, Дж. Кунн, Б. Коммонер, М. Берк, Д. Хеннінг.
Сутність вчення	Передбачали обмеженість природних ресурсів. Економіка з часом повинна досягти стаціонарного стану, за якого люди будуть жити на межі задоволення своїх базових потреб і зможуть присвятити себе досягненню нематеріальних цілей.	Введення «квaziціни» на природні ресурси та різке обмеження втручання держави у конкретні процеси.	Вирішення екологічних проблем шляхом державного регулювання для повного контролю діяльності суб'єктів господарювання
Роль законодавчих органів у вирішенні екологічних питань	Максимальна економічна свобода індивіда і мінімальна влада держави.	Законодавча функція держави виправдана лише у випадках провалів ринку, коли він сам не здатний забезпечити максимальний рівень суспільного добробуту.	Нормативне макроекономічне регулювання, зокрема пряме державне втручання в ринковий механізм
Місце уряду у вирішенні екологічних питань	Ринкове самоврядування не справлялося із розв'язанням екологічних проблем, ресурси природи відігравали незначну роль у ціноутворенні.	Роль охоронця моралі, що вирішує протиріччя між поведінкою індивідумів і громадською етикою.	Провідне, керуюче.
Засоби впливу	Природні ресурси випадали з під дії ринкових інструментів. Неможливо включити їх у процес без зовнішнього (державного) втручання.	Екологічні податки, система компенсаційних платежів, купівля-продаж прав на забруднення, платежі за користування природними ресурсами, торгівля правами на емісії (квоти).	Адміністративно-розпорядчі інструменти (заборони, дозвольні процедури, нормативи, стандарти) у поєднанні з економічними важелями.

Джерело: Розроблено автором з використанням джерел [16, 21, 40, 52, 53, 68, 95, 98, 99, 115, 118, 139, 187, 208, 210, 222]

періоді неможливе через дефіцит природних ресурсів, а скорочення доходів є результатом погіршення якості землі та родючості ґрунтів. Вчений наголошував, що ніхто не платитиме ренту за використання землі, яку може використати всякий, хто захоче її обробляти, а також за користування повітрям, водою або іншими дарами природи. Саме в цей період вперше було введено в обіг поняття права власності на землю. Д. Рікардо, у своїй праці, вперше підняв питання щодо відшкодування землевласнику засобів за вирубану ділянку лісу, винагороду або компенсацію для відновлення даного лісу або іншої корисної діяльності, орієнтованої на майбутній попит. Саме Д. Рікардо одним з перших почав досліджувати таку гостро актуальну нині проблему охорони довкілля та оцінки вартості природних ресурсів.

Ще одним вченим цього періоду був Т. Мальтус, який зазначав, що зростаючий рівень забруднення може пошкодити або навіть знищити умови самого життя. В свою чергу, Дж. Ст. Мілль, одним із перших серед економістів, визначив етичну та естетичну цінність природи як соціально-економічного блага. Він розглядав наявність дикої природи та можливості контакту з нею людини як один із важливих компонентів необхідної якості життя. Слід також зазначити, що «класики» економіки залишили у спадщину для майбутніх дослідників численні ідеї, багато з яких й нині залишаються актуальними [29, 96].

Представники неокласичної школи (М. Фрідман, Л. Пігу, Н. Коуз, Р. Солоу, А. Ніз, Д. Макінтош, Т. Тайтенберг) екологічні проблеми пропонували вирішувати шляхом ринкового регулювання та в основному на мікроекономічному рівні управління. У своїх працях вони зазначили, що у випадку виникнення провалів у дії ринкових механізмів управління, вирішення проблем можливе або на основі застосування податкових інструментів управління (Л. Пігу), або переговорів (Н. Коуз). Так, А. Пігу, ґрунтуючись на працях А. Маршала, розробив метод розрахунку суспільних витрат шляхом підсумовування прямих та непрямих витрат, пов'язаних з величиною інвестицій. Пізніше, на основі цього методу був розроблений принцип включення екологічних витрат у витрати підприємств, який отримав назву абсолютного обліку витрат[29]. Хоча вчені цієї школи й розглядали

особливі випадки провалів ринку, конкретно не пов'язуючи їх з навколишнім природним середовищем, проте ще у 1920 р. у своїй праці «Економічна теорія добробуту» А. Пігу зазначав, що виснаження ресурсів його поколінням є збитком майбутнім поколінням. Він закликав уряд до штучного стимулювання інвестицій, вигоди від яких будуть одержані через багато років задля захисту інтересів майбутніх поколінь від наслідків ірраціонального використання ресурсів [119].

Таким чином, втручання держави в управління діяльністю неокласики вважали виправданим лише у випадках суттєвих провалів ринку, тобто тоді, коли ринок не здатний забезпечити суспільний добробут. При цьому уряду відводилася роль охоронця моралі, що вирішувала протиріччя між поведінкою індивідуумів і громадською етикою.

Прихильники чисто ринкового регулювання пропонували проводити прямі переговори та операції між сторонами, «забруднювачем» і «забрудненим», застосовувати систему компенсаційних платежів покриваючий збиток від «забруднювача», купівлю–продаж прав на забруднення тощо. Вони розглядали екологічну проблему з точки зору загальних умов досягнення ринкової рівноваги між екологічними цілями суспільства й інтересами підприємств та пропонували введення «квазіціни» на природні ресурси й різке обмеження втручання держави в конкретні процеси.

На відміну від неокласичної школи, неокейнсіанці та їх послідовники-інституціоналісти (Т. Самуельсон, Б. Коммонер, Ж. Севедж, М. Берк, Дж. Кунн, Д. Хеннінг та ін.) віддавали перевагу нормативному макроекономічному регулюванню, зокрема прямому державному втручанню. Вони вважали необхідним здійснювати пряме державне регулювання у відносинах між суспільством та природою за допомогою адміністративно розпорядчих інструментів: заборони, дозвільні процедури, нормативи, стандарти тощо у поєднанні з економічними важелями стимулювання і примушення природо-користувачів. У рамках неоінституціональної школи вивчалися також питання трансакційних витрат і проблеми, що впливають на вартісний механізм ринку.

Основним недоліком вказаної теорії є ігнорування неокейнсіанцями розміру нанесеного природі збитку. При цьому фінансові можливості екологічної політики держави визначаються лише тими ресурсами, які має у своєму розпорядженні суспільство та визначає держава. Отже, у поглядах представників класичної і неокласичної теорій, а пізніше кейнсіанської школи основна увага акцентується на проблемі економічного зростання, а навколишньому природному середовищу, як фактору, здатному значно обмежувати це зростання, на жаль, не надається важливого значення.

Аналіз економічної літератури радянських часів свідчить про те, що термін еколого-економічне управління для вітчизняної науки не зовсім новий. Незважаючи на це, не існує єдиного загальноприйнятого тлумачення сутності вказаного поняття. Багато авторів повністю відмовляються від точного визначення, роблячи наголос на описі окремих вихідних позицій, складових і заходів щодо екологізації системи управління підприємством. Наприклад, часто аналізуються такі категорії як екологічний менеджмент [15, 31, 34, 39, 48, 93, 98, 101, 204], менеджмент довкілля підприємств [13, 21], екологічне управління [16, 86, 89], екологічне регулювання [5, 26, 82], корпоративний екологічний менеджмент [9, 94, 136], адміністративне екологічне управління [2, 40, 180], еколого орієнтоване управління [58, 69, 70, 108, 139] та ін. Вони використовуються для висвітлення управління еколого-економічними процесами на різних рівнях, а саме мега– (міждержавний), макро– (держава), мезо– (регіон), мікрорівень (підприємство, організація). Плутанину також вносить використання у державних стандартах серії ДСТУ ISO 14000 (нормативна основа екологічного менеджменту в Україні) таких термінів як управління навколишнім середовищем та екологічне керування.

Результати проведеного аналізу зарубіжної та вітчизняної літератури, присвячених еколого-економічному управлінню, свідчать про відсутність єдиної думки різних авторів щодо конкретного змісту. Еколого-економічне управління та його предмет часто висвітлюється через окремі виділені характеристики, що не дає цілісного уявлення. Наприклад, в німецькомовних та англійськомовних джерелах

можна зустріти формулювання еколого-економічного управління, як менеджменту охорони навколишнього середовища, екологічного менеджменту, екологічної політики підприємства тощо [189, 191, 202, 206, 211, 213, 222, 223].

В українській та російській науковій літературі часто має місце ототожнення понять екологічне регулювання, екологічне управління та екологічний менеджмент. Однак, вони суттєво різняться по суб'єктах та об'єктах управління, мотивації діяльності, ролі та відповідальності управлінських кадрів за результати діяльності, за принципами здійснення господарської діяльності підприємств тощо. Порівняльну характеристику еколого-економічного управління та екологічного менеджменту подано в табл.1.2.

Таблиця 1.2.

Порівняльна характеристика трактування еколого-економічного управління та екологічного менеджменту

Елемент порівняння	Еколого-економічне управління	Екологічний менеджмент
Суб'єкт діяльності	Охоплює як економічні суб'єкти господарювання, так і органи державної влади	Економічні суб'єкти (переважно промислові підприємства)
Об'єкт діяльності	Екологічні процеси в організаціях виробничого та невиробничого спрямування на всіх організаційних рівнях (локальний, місцевий, регіональний, національний).	Екологічні складові виробничих процесів на локальному організаційному рівні
Мотивація	Охоплює ширшу сферу організаційної діяльності, тобто є як внутрішньо-, так і зовнішньо вмотивованою	Внутрішньо вмотивована, ініціативна діяльність
Основні функції	Планування, організація, моніторинг, контроль, свідоме управління	Аналітика, удосконалення, інтеграція, мотивація
Основні принципи	Альтернативність	Екологічна ефективність, екологічна справедливість
Можливість імітації ефективною діяльності	Неможливість імітації та фальсифікації	Неможливість фальсифікації
Обов'язковість	Добровільно-примусова діяльність	Добровільна діяльність

Джерело: Розроблено автором із використанням [34, 39, 86, 87, 93, 150, 182, 192, 204].

Розглянемо вказані трактування детальніше. Так, П. Е. Гаврилов під еколого-економічним управлінням розуміє «...процес постійного впливу суб'єктів

управління (державні органи, економічні суб'єкти, громадськість) на об'єкти управління (особистість, колектив, технологічний процес, підприємство, територіальні одиниці, держава), спрямований на дотримання вимог природоохоронного законодавства, розробку та реалізацію екологічних цілей, проектів та програм для досягнення оптимальних соціально-екологічних результатів при мінімізації економічних витрат» Екологічний менеджмент визначає як «...сукупність принципів, форм методів, прийомів та засобів управління виробництвом та виробничим персоналом підприємства з метою досягнення високої еколого-економічної ефективності виробництва» [31, с.94].

Н. В. Мельничук розглядає екологічне управління як обов'язкову діяльність, що здійснюється економічними суб'єктами та державними органами та спрямовується на дотримання вимог чинного природоохоронного законодавства. Екологічний менеджмент він вважає внутрішньо вмотивованою, добровільною діяльністю, яка здійснюється економічними суб'єктами та залежить від зацікавленості менеджера в її кінцевих результатах і обумовлена його досвідом і кваліфікацією [102, с. 131].

Л. І. Максимів дає визначення форми еколого-економічного управління та екологічного менеджменту «...Управління в галузі охорони довкілля стосовно підприємства може бути двох форм: зовнішнє (еколого-економічне управління) та внутрішнє (екологічний менеджмент)»[93, с.105]. На її думку, еколого-економічне управління здійснюється громадськими організаціями й органами державної влади та спрямовується на забезпечення дотримання вимог природоохоронного законодавства України. Екологічний менеджмент визначає як комплекс заходів, ініційованих підприємством, що охоплюють управління виробничими процесами, ресурсами, продукцією та спрямовані на зменшення негативних наслідків виробничої діяльності на довкілля, а також підвищення ефективності роботи підприємства і забезпечення його довгострокового розвитку виробництва.

Т. П. Галушкіна визначає екологічний менеджмент як міждисциплінарну науку, яка розробляє оптимальні варіанти конкурентоспроможних управлінських

рішень щодо природоохоронної діяльності на всіх рівнях управління економічними процесами [34, с. 82].

Таким чином, еколого-економічне управління – це процес, який включає виявлення екологічних проблем, формулювання екологічної політики, вибір інструментів її реалізації, трансформації в закони й регулятивні акти. Відмітимо, що успіх еколого-економічного управління залежить не стільки від специфічних організаційних та інституційних особливостей, притаманній тій чи іншій країні, скільки від таких факторів, як твердий намір громадськості дотримуватися цілей охорони довкілля, відображення цього наміру в політичній волі представників влади, передбачуваність і спроможність уряду діяти відповідно до цієї волі. Основою ефективного еколого-економічного управління є та ступінь важливості, яку надають громадськість та її представники екологічним проблемам.

За результатами проведеного нами дослідження встановлено, що еколого-економічне управління ґрунтується на екологічній політиці та передбачає поетапне наближення до поставленої мети, вибір реальних цілей і визначення реального часу їх досягнення. Декларуючи власну екологічну політику та впроваджуючи її на практиці через систему еколого-економічного управління, підприємство ліквідує формалізм адміністративно регульованої природоохоронної діяльності, який і досі домінує в Україні та інших країнах колишнього СРСР.

На противагу еколого-економічному управлінню, екологічний менеджмент, будучи спрямованим на досягнення еколого-економічної ефективності виробництва та керуючись природоохоронним законодавством, є вужчим за своєю сутністю поняттям та здійснюється винятково економічними суб'єктами. Виходячи з проведеного нами порівняльного аналізу понять, можна стверджувати, що принциповою відмінністю екологічного менеджменту від екологічного управління є його спрямованість на постійне покращення екологічних та економічних характеристик виробничої діяльності суб'єкта господарювання, зокрема на контроль якості товарів та послуг, еколого-економічну ефективність виробництва тощо. Відмінною рисою екологічного менеджменту від екологічного управління є також і той факт, що діяльність економічних суб'єктів має бути

внутрішньо мотивована, будуватися на принципах екологічної справедливості та економічної ефективності. Застосовується екологічний менеджмент лише на ініціативній та добровільній основах, тобто залежить від особистої зацікавленості менеджера в її кінцевих результатах, обумовлена його досвідом та кваліфікацією. Варто також додати, що деякі автори застосовують термін екологічний менеджмент для позначення управління регіональною еколого-економічною системою, і цим самим створюють плутанину, оскільки цей термін коректно використовувати лише для характеристики функцій підприємств.

Здійснивши порівняльний аналіз зарубіжних та вітчизняних наукових праць, ми дійшли висновку, що еколого-економічне управління є значно глибшим за своєю сутністю поняттям на відміну від екологічного менеджменту. Воно поєднує основні характеристики, які надзвичайно важливі у подоланні нинішніх еколого-економічних суперечностей економічного зростання.

На нашу думку, **еколого-економічне управління** це різновид управління, метою якого є вплив державних органів влади, керівників, інвесторів та громадянського суспільства на діяльність підприємств, спрямовану не тільки на досягнення комерційного успіху, що полягає у максимізації прибутку та задоволенні потреб споживачів, а й захист довкілля, що забезпечить формування екологічної відповідальності і культури виробництва, підвищення економічного та екологічного добробуту населення. На відміну від існуючих, цей вид управління:

- забезпечує вирішення принципово важливого питання підвищення прибутковості та конкурентоспроможності підприємства і зменшення антропогенного навантаження на довкілля;
- має всеохоплюючий характер, тобто націлює еколого-економічне управління на виробничі процеси та підприємство в цілому;
- сприяє формуванню екологічної культури виробників та споживачів продукції.

Таким чином, еколого-економічне управління є частиною загальної системи управління підприємством, яка разом із досягненням основної мети підприємницької діяльності – отримання прибутку, враховує екологічні питання в загальній системі управління підприємством. Еколого-економічне управління охоплює всі виробничі процеси, законодавчі, нормативні та соціально-економічні аспекти діяльності підприємства, методи управління якістю навколишнього

природного середовища тощо. Воно здійснюється на всіх рівнях, а саме: мікро- (підприємство), мезо- (регіон, область), макро- (державна), мега- (між державами) (рис.1.2).

Рис. 1.2. Взаємозв'язок рівнів та результатів еколого-економічного управління діяльністю підприємств

Джерело: Розроблено автором

Дотримання науково-обґрунтованих принципів, критеріїв, положень еколого-економічного управління діяльністю підприємств є актуальним питанням. Важливо методично переконливо обґрунтувати сукупність принципів еколого-економічного управління діяльністю підприємств, бо їх функціональне навантаження обумовлює якість дослідження управління для подальшого вдосконалення. Таким чином, ефективний розвиток підприємства та економіки в цілому залежать від дотримання науково-обґрунтованих і перевірених практикою принципів еколого-економічного управління. Вони визначають філософію та стратегію керівництва підприємством і його ланками та дозволяють коригувати мету господарської діяльності підприємства, уточнювати її пріоритети, формулювати внутрішньогосподарську політику тощо. Реалізація принципів, цілей, пріоритетів і політики еколого-економічної діяльності суб'єктів господарювання повинна здійснюватися за допомогою відповідних робочих методик, інструкцій, положень і нормативів.

В результаті дослідження встановлено, що в науковій літературі відсутній системний виклад принципів еколого-економічного управління діяльністю суб'єктів господарювання, немає їх повної класифікації. Учені-економісти виділяють різноманітні принципи еколого-економічного управління діяльністю підприємства, проте вони не систематизовані та не розкриті до кінця. Це пояснюється, по-перше, невизначеністю поняття «принцип еколого-економічного управління», змістовним співвідношенням із загальнонауковими й специфічними законами та їх прикладним застосуванням, а по-друге, неоднозначністю трактування базової категорії еколого-економічного управління діяльністю підприємства.

Таким чином, під *еколого-економічними принципами управління* діяльністю підприємства пропонуємо розуміти певні правила, щодо теорії і практики збереження навколишнього природного середовища та ведення економіки довкілля, які зобов'язують діяти певним чином. Принципи є правилами поведінки керівників, органів управління або похідними від них.

Формування основних засад управління еколого-економічною діяльністю на підприємствах молокопереробного комплексу, а також напрямів їх екологічної політики повинно виходити з базових принципів еколого-економічного управління діяльністю суб'єктів господарювання. Так, класифікація принципів еколого-економічного управління діяльністю молокопереробних підприємств повинна включати такі класифікаційні ознаки, як: універсальні та спеціальні принципи. До першого блоку принципів, належать ті з правил, які можуть застосовуватись в управлінні діяльністю будь-якого суб'єкта господарювання, а саме: принцип науковості, комплексності, варіативності, гласності. До другого блоку принципів еколого-економічного управління належать спеціальні принципи, застосування яких найбільш характерне в діяльності молокопереробних підприємств (табл. 1.3).

Таблиця 1.3.

**Принципи еколого-економічного управління діяльністю
молокопереробних підприємств**

Назва принципу	Зміст принципу
<i>Універсальні (загальні, глобальні) принципи</i>	
Науковість	Наукова обґрунтованість прийняття рішень та інструментів, які використовуються в еколого-економічному управлінні діяльністю молокопереробних підприємств
Комплексність	Урахування керівництвом молокозаводів зовнішніх та внутрішніх чинників, у прийнятті ефективних управлінських рішень
Варіативність	Різноманітність напрямів та інструментів еколого-економічного управління молокопереробних підприємств
Гласність (публічність)	Відкритість та доступність для громадськості інформації про діяльність підприємства
<i>Спеціальні (конкретні, локальні) принципи</i>	
Забруднювач платить	Плата за забруднення довкілля підприємствами; сприяє скороченню рівня негативного впливу скидів сироватки та інших забруднюючих речовин на довкілля, повна відповідальність молокозаводу за стан природних ресурсів
Запобігання, попередження	Пріоритет запобіганню шкоди довкіллю, а не її ліквідації; передбачає аналіз і прогнозування екологічних ризиків на молокозаводах, використовуючи у їх діяльності екологічний моніторинг та екологічний аудит

Продовження табл. 1.3.

Захищеність (безпечність)	Високий рівень захисту довкілля при виробництві молочної продукції протягом усього життєвого циклу, автоматизація ліній виробництва, перевірка сировини в лабораторіях, дотримання стандартів
Обачливості	Попередня оцінка ризику потенційно негативного впливу сироватки на довкілля, зокрема водні об'єкти; пошук шляхів його мінімізації, повторного її використання
Екологічна обумовленість	Заохочення молокозаводів до отримання прибутків за рахунок покращання екологічних результатів, зменшення викидів та скидів шкідливих речовин; надання пільгових кредитів на впровадження екологоорієнтованих технологій
Екологічна відповідальність	Відповідальність та сплата штрафів до бюджету за порушення норм екологічного законодавства, гранично допустимих норм викидів та скидів, стандартів
Екологічна ефективність	Заохочення молокопереробних підприємств до досягнення природоохоронних цілей ефективнішими шляхами, зокрема повторного використання сироватки
Субсидіарність	Прийняття рішень та відповідальність за екологічні порушення на найнижчому рівні, а саме там, де здійснюються природоохоронні заходи
Технологічність	Стимулювання молокопереробних підприємств до використання новітніх ресурсів – і енергозберігаючих технологій, інноваційного розвитку, «зелених» інвестицій
Раціональне розміщення	Наближення виробництва молокозаводів до джерел сировини і районів споживання, з урахуванням безпеки вторинної переробки сироватки та утилізації відходів діяльності, за умови виробництва продукції із мінімальними затратами
Сумлінність	Пільги та захисні механізми використовують лише «добросовісні» молокопереробні підприємства

Джерело: Складено автором

Вищезазначені принципи еколого-економічного управління діяльністю молокопереробних підприємств найважливіші в управлінні. Під цими правилами слід розуміти основні фундаментальні ідеї щодо уявлення про управлінську діяльність вітчизняних молокопереробних підприємств. Також варто зазначити, що ці принципи впливають безпосередньо із законів та закономірностей управління в умовах сталого економічного розвитку.

Слід додати, що вищенаведені принципи еколого-економічного управління діяльністю відображають об'єктивну реальність, яка існує поза та незалежно від

свідомості людини, тобто є об'єктивними. З іншої сторони, кожен з визначених принципів еколого-економічного управління – це індивідуальна ідея (своєрідна суб'єктивна конструкція) що має суб'єктивну будову, яку повинен усвідомлювати кожен керівник молокопереробного підприємства на рівні загальної і професійної культури, розвитку екологічної свідомості.

Своєчасне та правильне використання принципів еколого-економічного управління діяльністю молокопереробних підприємств, дасть їм можливість відповідати вимогам внутрішнього та зовнішнього ринків продукції. За умови ретельного дотримання вище описаних принципів діяльність підприємств молокопереробного комплексу буде ефективнішою з точки зору:

- *досягнення природоохоронних цілей*, що стане спонукальним чинником щодо обмеження забруднення довкілля, зменшення викидів та скидів забруднюючих речовин, а також утилізація відходів від діяльності молокопереробних підприємств.

- *Витрат*, тобто у них з'явиться можливість досягти поставлених природоохоронних цілей з найменшими екологічними витратами. Так, завдяки впровадженню системи еколого-економічного управління на підприємствах можна значно раціоналізувати споживання сировинних матеріалів, води, енергії, скорочуючи таким чином, виробничі витрати. Крім цього, значної економії ресурсів і коштів можна досягти за рахунок вироблення продукції, що підлягає вторинній переробці. Скорочення обсягу викидів та скидів шкідливих речовин допоможе уникнути штрафів та інших санкцій від державних контролюючих органів.

- *Конкурентоспроможності вироблених товарів або виконаних робіт, наданих послуг*, тобто «екологізація» бізнесу забезпечуватиме конкурентні переваги, створення екологічного іміджу, залучення досвідчених кадрів та інвестицій у майбутній розвиток.

- *Покращення відносин з органами державної влади*. Декларування екологічної політики та впровадження системи еколого-економічного управління послабить адміністративний тиск на підприємство з боку контролюючих державних органів, відкриє можливості доступу до певних видів державної підтримки національного товаровиробника, зокрема у молокопереробній галузі.

- *Розширення ринків збуту, покращення якості продукції, приваблення нових споживачів.* Існує безпосередній зв'язок між дотриманням принципів екологічної політики, еколого-економічного управління та покращенням якості продукції. Так, зростання екологічної обізнаності відображається на поведінці споживачів, які чекають від виробників екологічно безпечної продукції та послуг. Все більше у свідомості споживачів якість продукції асоціюється з її відповідністю екологічним стандартам, а саме міжнародним стандартам серії ISO (9001, 14 001, 22 000), EMAS (The EU Eco-Management and Audit Scheme), HACCP «Hazard Analysis and Critical Control Point» (Аналіз небезпечних чинників та критичні точки контролю). В свою чергу, для виробників України та інших країн колишнього СРСР вихід на нові ринки збуту, особливо в розвинених країнах, також неможливий без дотримання цих міжнародних екологічних стандартів і критеріїв якості.

- *Виходу на новий рівень технологічного інноваційного розвитку.* Пошук оптимальних з екологічної точки зору виробничих рішень призводить до технологічного оновлення основних засобів і виробничих процесів, до появи інноваційних, тобто якісно нових продуктів.

Отже, ефективне еколого-економічне управління діяльністю підприємств і дотримання його основних принципів на всіх рівнях управління дозволить йому не тільки піклуватись про довкілля без зниження рівня споживання, обсягів інвестицій та виробництва, а й суттєво покращити екологічний стан на досліджуваних підприємствах і в державі в цілому.

1.2. Інструменти еколого-економічного управління діяльністю підприємств

У другій половині ХХ сторіччя через стрімке збільшення масштабів забруднення земельних, водних, повітряних та інших ресурсів, потепління клімату, спричинених значним зростанням чисельності населення й обсягів виробництва, зросло економічне, екологічне та соціальне значення стану довкілля. Діючий економічний механізм природокористування не достатньо впливає на поведінку підприємств-забруднювачів, а еколого-економічні інструменти мають суто фіскальний характер й забезпечують лише часткове відшкодування витрат виробництва та ресурсів, практично не гарантують ефективного використання останніх. Питання впровадження ефективних еколого-економічних інструментів управління діяльністю підприємств набувають все більшої актуальності.

Починаючи з другої половини ХХ століття, людство відчуло гострий дефіцит ресурсів при катастрофічному стані довкілля, що відзначається також представниками Римського клубу, зокрема А. Печчеї. У зв'язку з цим почали з'являтися різні суспільні рухи екологічної спрямованості, зокрема стрімкого розвитку набувають такі емпіричні науки як: екологічна економіка, екологічний менеджмент, екологічний аудит, екологічне страхування тощо. Екологи та фахівці у сфері природокористування почали звертати увагу громадськості своїх країн і міжнародної спільноти на інтернаціональний характер багатьох екологічних проблем, проте кожна з цих країн намагалася вирішувати їх самотужки, з різним ступенем ефективності. Нині, еколого-економічне управління діяльністю підприємств здійснюється на мікро-, мезо-, макро- та мегарівнях. Воно має у своєму розпорядженні окремі інструменти, як це було на початку ХХ століття, проте нині їх у десятки разів більше і кількість зростає. Так, англійський економіст Д. Пірс зазначав: країни, що входять до Організації економічного співробітництва і розвитку, використовують до 150 різновидів еколого-економічних інструментів, з них 80 – податки або платежі [13, с. 20]. Еколого-економічні інструменти управління діяльністю підприємств є засобами (заходами)

впливу на фінансовий стан економічних суб'єктів з метою орієнтації їх діяльності в екологічно сприятливі напрями [135]. Склад еколого-економічних інструментів молокопереробної галузі визначається з урахуванням цільових орієнтирів екологічної політики та поточного стану економіки відповідного підприємства.

Сучасні наукові розробки з питань інструментів еколого-економічного управління не систематизовані, суперечливі, бо не мають чітко визначених критеріїв їх розмежування. Так, всі інструменти здебільшого об'єднують у дві групи: прямого та непрямого впливу. Часто до них додають ще й методи правового регулювання, які збалансовують вказані вище групи [141, с. 81–82]. Крім того, інструменти еколого-економічного управління поділяють на правові, адміністративні, економічні та пропагандистські. Широкого поширення в науковій літературі набув поділ цих інструментів на: адміністративні та економічні.

Вважаємо такий підхід дещо звуженим, адже на практиці не вдається одночасно задіяти всі інструменти еколого-економічного впливу, тому деякі з них можуть дублювати один одного або виконувати протилежні функції. Зустрічаються й інші підходи до класифікації інструментів еколого-економічного управління. Це свідчать про відсутність чіткості та однозначності у цьому питанні й тим самим ускладнює можливість їх комплексного повноцінного використання.

Еколого-економічне управління діяльністю підприємств перш за все повинно включати в себе комплекс інструментів, спрямованих на поліпшення природокористування та зменшення негативного впливу на навколишнє природне середовище, насамперед це стосується використання загальноекономічних засобів. Саме ж управління діяльністю підприємств має бути націлене на захист довкілля та раціональне використання природних ресурсів шляхом застосування екологічно чистих і менш ресурсо- та енергоємних технологій, сучасних засобів екологічного менеджменту, за рахунок відповідної переорієнтації структури виробництва та модернізації виробничого процесу. Це, в свою чергу, сприятиме підвищенню ефективності виробництва, зниженню рівня забруднення, збереженню рівноваги між розвитком суспільства та використанням природних ресурсів.

Еколого-економічне управління діяльністю підприємства існує паралельно та в тісному зв'язку з методами адміністративного управління як в рамках чинного законодавства, так і міжнародної кооперації, в освітній, просвітницькій, інформаційній, пропагандистській та інших видах діяльності.

В результаті проведеного нами дослідження встановлено, що діючі інструменти еколого – економічного управління діяльністю підприємств доцільно об'єднати у кілька груп, залежно від їх ролі та функціонального призначення, зокрема: спонукальні (адміністративні), контролюючі, нормативно-правові, превентивні, організаційно управлінські, культурно-етичні (рис. 1.3).

Рис 1.3. Групування важелів та інструментів еколого-економічного управління діяльністю молокопереробних підприємств

Джерело: Розроблено автором

Вважаємо, що в роботі доцільно детальніше розглянути ці групи заходів. Отже, *спонукальні* або *адміністративні* інструменти еколого-економічного

управління діяльністю підприємств є найбільш вживаними у вітчизняній економіці. Зазначимо, що ця група інструментів перш за все направлена на: охорону та поліпшення якості довкілля, підвищення ефективності використання природних ресурсів та благ, збільшення надходжень до державного бюджету, притягнення до відповідальності за недотримання, невиконання або ухилення підприємств від виконання обов'язків щодо захисту навколишнього природного середовища, а також відшкодування завданих екологічних збитків шляхом накладення штрафів за порушення природоохоронного законодавства. Так, саме спонукальна дія засобів еколого-економічного управління здатна впливати на економічні інтереси суб'єктів господарювання. До групи цих інструментів відносять екологічні податки, екологічні акцизи, компенсаційні платежі, платежі за забруднення, платежі за користування природними ресурсами, платежі за розміщення відходів, екологічні штрафи тощо.

Одним із найпоширеніших і найзастосовуваніших із даної групи важелів є *екологічний податок*, адже в тій або іншій формі він існує в усіх економічно розвинених країнах світу. Уперше необхідність його застосування на офіційному рівні була підтверджена в 1-ій Програмі дій Європейського Союзу з охорони довкілля у 1973 році. Директорат з податків та митних зборів Європейської комісії розділив екологічні податки за сферами застосування на такі види (рис. 1. 4).

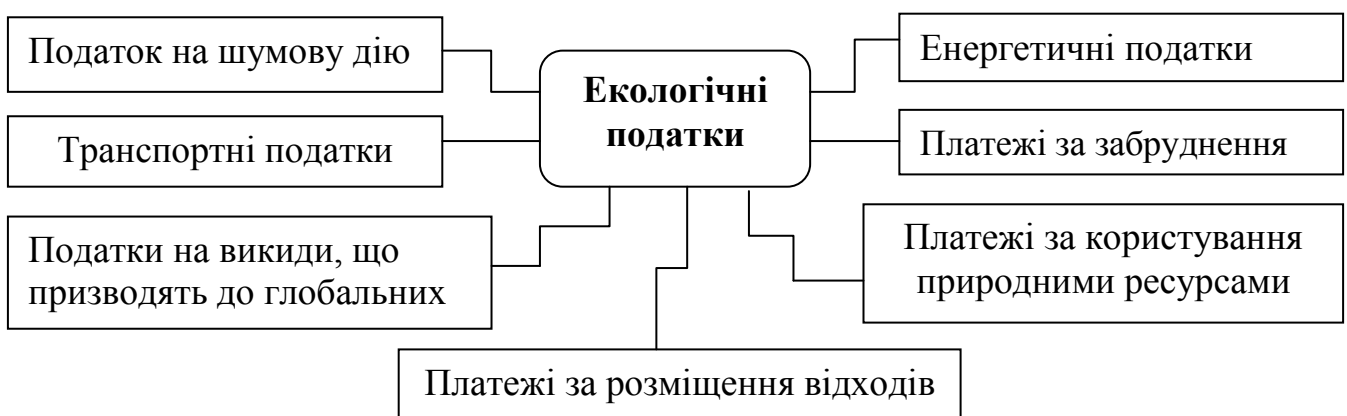

Рис. 1.4. Види екологічних податків за сферою застосування [134, с. 232]

З розвинених країн Європи найбільший досвід накопичено у скандинавських країнах, зокрема Данії, Норвегії, Нідерландах. Із середини 90-х років

зацікавленість до екологічних податків і платежів стали проявляти й інші європейські країни, зокрема Великобританія, Франція, Італія, Німеччина.

У країнах з трансформованою економікою заслуговує на увагу досвід Естонії, Польщі та Угорщини. В Україні, на жаль, екологічне оподаткування все ще залишається в зародковому стані, хоча в Податковому кодексі України й визначено, що екологічний податок це: «...загальнодержавний обов'язковий платіж, що справляється з фактичних обсягів викидів... скидів...» і розмір за забруднення оточуючого природного середовища значно збільшився, проте з врахуванням рівня інфляції залишився, по суті, незмінним [121].

Варто також зазначити, що ефективність застосування екологічних податків у різних країнах світу різна. Виробники, які дотримуються відповідних стандартів з приводу забруднення довкілля, здійснюють значно менші платежі за викиди (скиди) від тих, хто не дотримується стандартів. В свою чергу, вищі рівні оподаткування вимагають складної податкової структури й впровадження відповідних адміністративних інструментів.

Вважаємо, що у майбутньому потрібно змінити порядок стягнення екологічного податку, а саме:

по-перше, не закладати суму податку в ціну екологічно небезпечної продукції і не перекладати його на споживача, а отримувати податок з прибутку суб'єкта господарювання, тобто молокопереробних підприємств. Таким чином цей інструмент спонукатиме вітчизняні підприємства молокопереробної галузі до екологічно конструктивних змін у технології виробництва, модернізації виробничих ліній, впровадження енерго– та ресурсозберігаючих технологій, а відтак – до скорочення забруднення оточуючого середовища;

по-друге, в основу розрахунків розміру екологічних податків закласти принцип залежності від середніх граничних витрат молокопереробних підприємств на зменшення забруднення;

по-третє, змінити напрям надходження екологічних податків, тобто спрямовувати їх на рахунки позабюджетних екологічних фондів, а не до бюджету.

Це, в свою чергу, сприятиме компенсації дефіциту бюджетного фінансування природо-охоронних заходів.

Важливе значення серед інструментів цієї групи має також **екологічне штрафування**, тобто грошове покарання у вигляді стягнення з юридичних і фізичних осіб, винних у порушенні чинних законів, договорів, правил тощо. На практиці розрізняють такі види штрафних санкцій: міжнародні санкції за порушення умов міжнародних договорів у галузі оточуючого природного середовища, штрафні санкції за збільшення антропогенного навантаження на довкілля, штрафи за недотримання екологічного законодавства у країні тощо. Відмітимо, що штрафні санкції, пов'язані зі спеціальною системою податкових ставок й накладаються на надмірні викиди, тобто обсяг яких не відповідає діючим стандартам.

В Україні, на жаль, система екологічних штрафів повністю не виконує регулюючої функції. Так, екологічне штрафування потребує зміни методики обчислення штрафів, зокрема показники штрафів за екологічне правопорушення слід встановлювати залежно від розмірів ставки плати за забруднення, завданого економічного збитку та діяльності молокопереробного підприємства, спрямованої на розв'язання екологічних проблем. Доцільно також змінити розмір суми штрафів за екологічне правопорушення, адже нині вони зовсім незначні. Вважаємо, що сума штрафів за екологічне правопорушення для молокопереробних підприємств повинна бути настільки високою, щоб у майбутньому виключала бажання (прагнення) отримання вигоди від порушення встановлених норм забруднення оточуючого середовища.

Отже, спонукальна група інструментів еколого-економічного управління хоча й поширена в Україні, проте в повному обсязі не виконує покладених на неї функцій. Це пояснюється тим, що, із однієї сторони, існують молокопереробні підприємства, які перебувають в скрутному фінансовому стані та не в змозі розраховуватися з державою за завдану шкоду довкіллю, тому розмір екологічних податків і платежів не може встановлюватися на високому рівні. З іншого боку, підприємствам молочної галузі, які впроваджують екологічно небезпечні

технології і техніку та виробляють небезпечну продукцію, вигідніше сплачувати різні види екологічних платежів, ніж витратити власні на природоохоронні заходи, оскільки витрати на них значно вищі нинішніх екологічних штрафних санкцій за забруднення оточуючого середовища.

Іншою, не менш важливою групою інструментів еколого-економічного управління, є *контролюючі засоби* впливу на діяльність молокопереробного підприємства, що мають на меті здійснення контролю за дотриманням екологічної безпеки (рис. 1.5). До них належать: екологічний аудит, екологічний моніторинг, екологічний облік, екологічний контролінг та інші.

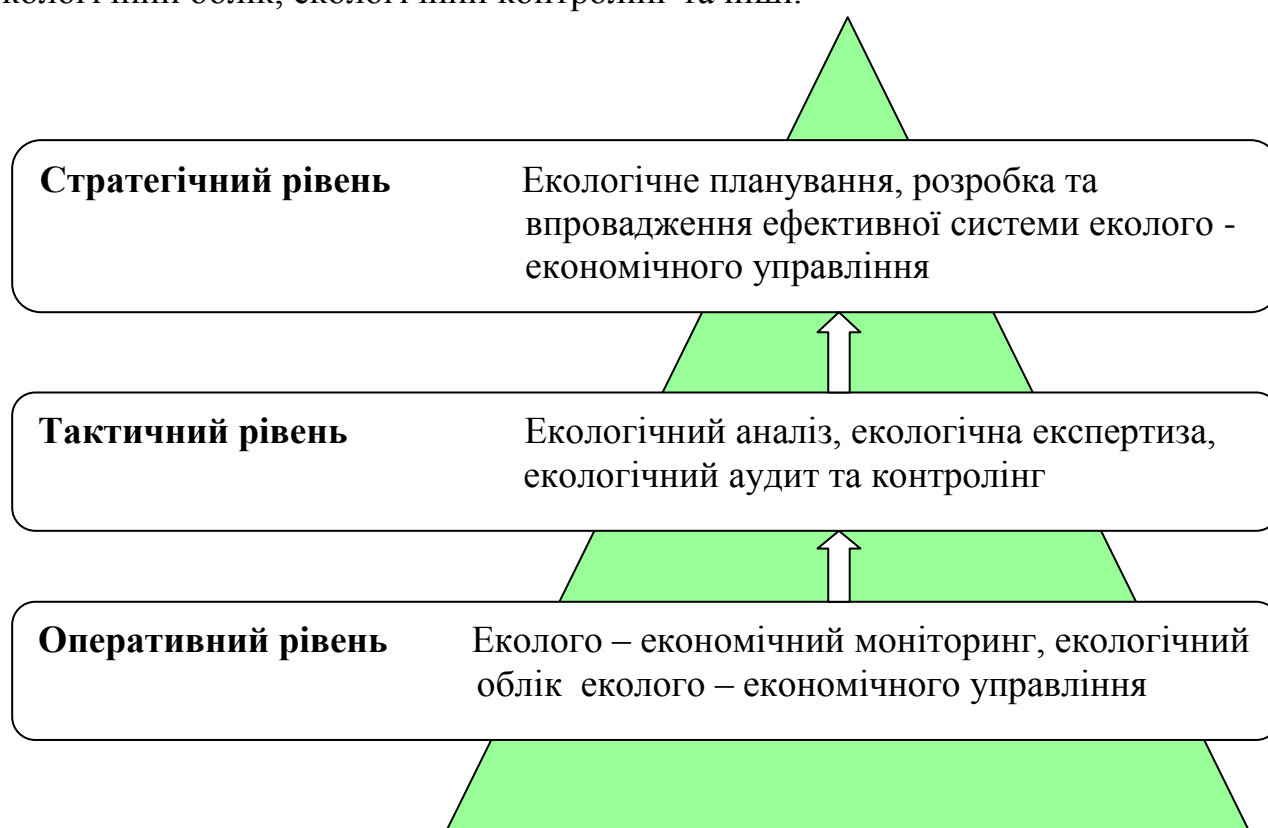

Рис. 1.5. Система контролюючих інструментів реалізації еколого-економічного управління діяльністю підприємства

Джерело: Складено автором

Одним із основних інструментів цієї групи виступає *екологічний аудит*, який базується на результатах оцінки й аналізу природоохоронної діяльності підприємства. За визначенням Міжнародної Торгової палати, він передбачає системну, зареєстровану, періодичну та об'єктивну оцінку того, як ефективно організоване підприємництво виконує функцію захисту довкілля. Здійснення

екологічного аудиту спрямовано на постійний моніторинг екологічного стану, що дозволить своєчасно реагувати на погіршення стану оточуючого природного середовища та своєчасно застосовувати необхідні заходи. Він може проводитися в обов'язковому порядку (якщо законом встановлене обов'язкове аудитування екологічно небезпечних підприємств) та на добровільних засадах. У США, Японії, країнах Європейського Союзу процедура екологічного аудиту спрямована на підвищення ефективності екологічної політики та еколого-економічного управління діяльністю суб'єктів господарювання.

Варто відмітити, що практичний досвід провідних країн із впровадження екологічного аудиту на молокопереробних підприємствах показує, що для результативного його застосування як інструменту еколого-економічного управління діяльністю та складової загальної частини стратегії економічного розвитку, на різних вітчизняних підприємствах і за різних зовнішніх умов може бути різною. Так, одні молокопереробні заводи застосовують цей засіб впливу для стабілізації фінансового положення своєї діяльності, інші - для збереження конкурентних позицій на ринку, у третіх – максимізація прибутку та задоволення споживачів від молочної продукції, а четверті, взагалі зацікавлені у зменшенні як екологічного, так і комерційного ризику. Вважаємо, що для більш дієвого еколого-економічного управління діяльністю, вітчизняним молокопереробним підприємствам варто використовувати цей засіб впливу разом (паралельно) з іншою групою важелів, а саме превентивно-стимулюючих інструментів.

Ще одним, не менш важливим, інструментом цієї групи є *екологічний контролінг*, що став відомим лише в 80-ті роки ХХ століття. В той час під його значенням розуміли як користь форсованих зсувів підприємства до охорони оточуючого середовища, та інформаційна система на базі екологічних балансів [74]. Саме ж поняття «контролінг» з'явилося набагато раніше, зокрема його витоки знаходять своє місце в сфері державного управління при дворі англійського короля вже у ХV столітті, коли була введена посада «Countroullour». Найбільшого розвитку як інструмент еколого-економічного управління екологічний контролінг отримав (зазнав) у Німеччині ще в кінці минулого

століття, цьому сприяло введення в дію принципово нової системи управління підприємством за центрами відповідальності. Нині ряд науковців розглядає поняття «екологічний контролінг» як систему екологічного планування та обліку, екологічного контролю, аналізу та аудиту, реалізація яких сприяє прийняттю альтернативних підходів до здійснення оперативного та стратегічного управління підприємством, спрямованих на досягнення еколого-економічної ефективності.

Наступною групою інструментів еколого-економічного управління діяльністю молокопереробних підприємств є *нормативно-правові*, до яких відносять: нормативно-правові акти України з питань охорони навколишнього природного середовища, безпеки та якості молока і молочної продукції, відповідні укази Президента, постанови уряду, накази міністерств, директиви, декларації, міжнародні документи, що регулюють виробничу діяльність підприємств та їх вплив на довкілля. Також до цієї групи засобів управління належить: екологічне нормування, екологічна сертифікація та стандартизація.

В результаті проведеного дослідження встановлено, що вищевказана група інструментів в Україні є досить поширеною. Так, в Україні існує численна кількість нормативно-правових документів, проте, на жаль, часто виникає проблема з контролем за їх виконанням. Зважаючи на це, варто відмітити й той факт, що держава працює над вдосконаленням цієї групи інструментів. Так, спеціалісти обласної Державної екологічної інспекції оштрафували керівника «Шацького молокозаводу» смт. Шацьк, Волинської області через порушення Кодексу України «Про надра», законів «Про відходи» та «Про охорону атмосферного повітря». Відтак, молокопереробне підприємство внесли до державного реєстру об'єктів підвищеної небезпеки. Це було зроблено у зв'язку з тим, що під час перевірки встановлено недотримання вимог природоохоронного законодавства України, зокрема у виробництві холодильного обладнання заводу застосовувався аміак. На молокозаводі не обліковувалися також дані про відходи від виробничої діяльності, не було дозволів на утворення та розміщення відходів, на користування надрами для видобування прісних підземних вод, не була зроблена паспортизація пило- та газоочисного устаткування. Разом з тим, варто

наголосити що, хоча в Україні сьогодні й створена законодавча база для еколого - економічної управлінської діяльності суб'єктів господарювання, однак, потрібно її адаптувати до принципів Світової організації торгівлі та стандартів Європейського союзу. Насамперед, слід розробити та прийняти Екологічний кодекс України за аналогом з Францією та Республікою Казахстан.

Основні засоби впливу на діяльність молокопереробних підприємств цієї групи будуть детальніше висвітлені у наступному розділі дисертації «Практичні аспекти оцінювання ефективності еколого-економічного управління діяльністю вітчизняних молокопереробних підприємств».

Заслуговує також на увагу *превентивно-стимулюючі* еколого-економічні інструменти управління діяльністю суб'єктів господарювання. Основним їх призначенням є здійснення природоохоронних заходів для зниження або усунення негативного впливу виробничої діяльності підприємства на навколишнє природне середовище у майбутньому, попередження непередбачених руйнівних подій з метою зниження ймовірності та розміру збитку, шляхом надання підприємствам, окремим громадянам кредитних та інших пільг, відстрочення та зменшення екологічних платежів при впровадженні маловідходних або ресурсозберігаючих технологій, будівництві, реконструкції природоохоронних споруд. Сюди входять: екологічне страхування, екологічні дотації, субсидії, квоти, кредитування, гранти, бони, екологічні фонди тощо.

Отже, одним із превентивно-стимулюючих засобів впливу на еколого-економічну діяльність молокопереробного підприємства є *екологічне страхування*. Його сутність полягає в акумулюванні коштів у страхових фондах, управління якими здійснюють спеціалізовані страхові компанії, або екологічні фонди, та їх перерозподілі між учасниками страхового процесу з метою компенсації завданих збитків у разі настання страхових випадків. Критичний аналіз досвіду зарубіжних країн щодо цього інструменту дозволяє зробити висновок: найбільше розвинений ринок екологічного страхування має місце в США та Канаді, а для більшості країн Європи (України в тому числі) страхування залишається поки що перспективним сегментом ринку, який поступово та досить повільно розвивається.

Відмітимо той факт, що в Європі суперечливими є також думки з приводу загальноприйнятої системи екологічного страхування, адже рівень його диференціюється. Так, Європейський комітет виділяє чотири основні системи страхування екологічних ризиків, які застосовуються в різних країнах (рис. 1.6).

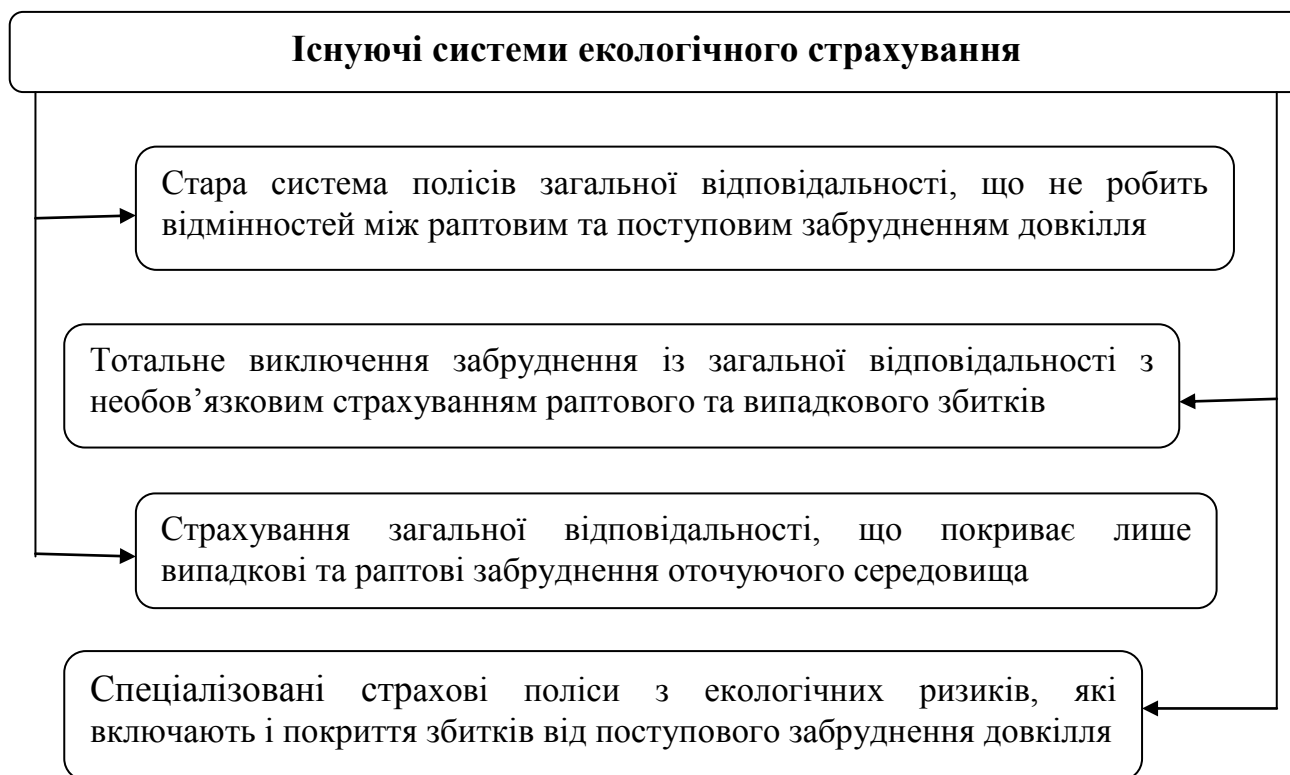

Рис. 1.6. Основні системи страхування екологічних ризиків [85].

Характеризуючи стан ринку послуг екологічного страхування в Україні, потрібно зазначити, що він характеризується низькими темпами розвитку. На початок 2013 р. страхові резерви, тобто кошти, які утворюють страховики з метою забезпечення майбутніх виплат страхових сум або страхового відшкодування залежно від екологічних видів страхування дорівнювали лише 114,7 млн. грн., що, в свою чергу, становить лише 0,6 % суми від загальної суми страхових резервів, сформованих страховими організаціями за цей період [85].

Екологічні субсидії є одним з найбільш часто використовуваних інструментів еколого-економічного управління в індустріально розвинених країнах, зокрема в США (60-80 % витрат підприємств на впровадження природоохоронних заходів). Цей засіб застосовують для заохочення підприємств, заводів та фабрик, які

використовують устаткування, що знижує рівень забруднення довкілля. Перевагами цього інструменту є те, що:

- його використання викликає менше опору з боку виробників або споживачів, аніж у випадку з екологічними зборами та податками, оскільки негативні аспекти їхнього застосування не такі очевидні;
- одні і ті ж суб'єкти господарювання можуть користуватися відразу декількома видами допомоги-соціальними виплатами, компенсаціями за охорону довкілля, субсидіями, які заохочують екологічний контроль тощо[81].

Використання екологічних субсидій на вітчизняних молокопереробних підприємствах не набуло великого поширення, хоча трапляються поодинокі випадки, коли із державного бюджету або інших не державних фондів виділяються кошти на здійснення підприємствами природоохоронних програм, фінансування наукових робіт та проектів екологічної спрямованості. Так, у 2011 р. державою було виділено 22,3 млн. грн. на підтримку виробників екологічно чистої молочної продукції, зокрема на виробництво продуктів дитячого харчування на молочній основі.

З метою акумуляції коштів для цільового витрачання їх на охорону і відновлення природи в світовій практиці організовують *екологічні фонди*. Вперше питання про необхідність їх створення виникло у 70-80-х роках ХХ сторіччя у зв'язку з необхідністю пошуку та розподілу коштів на природоохоронні заходи, розробку системи платежів та штрафів за забруднення оточуючого природного середовища. Варто відмітити, що в багатьох західних країнах на державному рівні екологічні фонди широкого розповсюдження не набули, однак в США, Франції, Німеччині, Нідерландах на окремих територіях за рахунок коштів підприємств - забруднювачів, державних дотацій та інших коштів створюються колективні розподільчі фонди цільового призначення [134, с.234].

Українським законодавством також передбачені можливості використання інструментів цієї групи, зокрема: пільги зі сплати природно-ресурсних платежів, податкові пільги, кредитна підтримка, фінансова допомога у реалізації заходів із раціонального природокористування. Проте більшість цих інструментів не діють,

або мало дієві через неузгодженість екологічного, податкового та бюджетного законодавства, а також слабкість відповідного інституційного середовища.

Вартою уваги є й *група організаційно-управлінських інструментів еколого-економічного управління*, адже до неї належать такі вагомні засоби впливу на екологічну політику суб'єктів господарювання як: екологічний лізинг, екологічне планування, екологічне ціноутворення, екологічна логістика. Перш за все, відмітимо, що саме ці інструменти допомагають досягти організованого, планомірного середовища функціонування підприємства в умовах здійснення регулювання його еколого-економічної діяльності.

Доцільно також детальніше розглянути поняття *екологічного маркетингу*, адже нині застосування цього інструменту в організаційно-управлінській діяльності підприємств дозволяє їм досягти значних переваг над конкурентами, сприяє створенню позитивного іміджу його торгової марки та товарів у суспільстві. На рис. 1.7. зображено основні завдання, які має виконувати екологічний маркетинг.

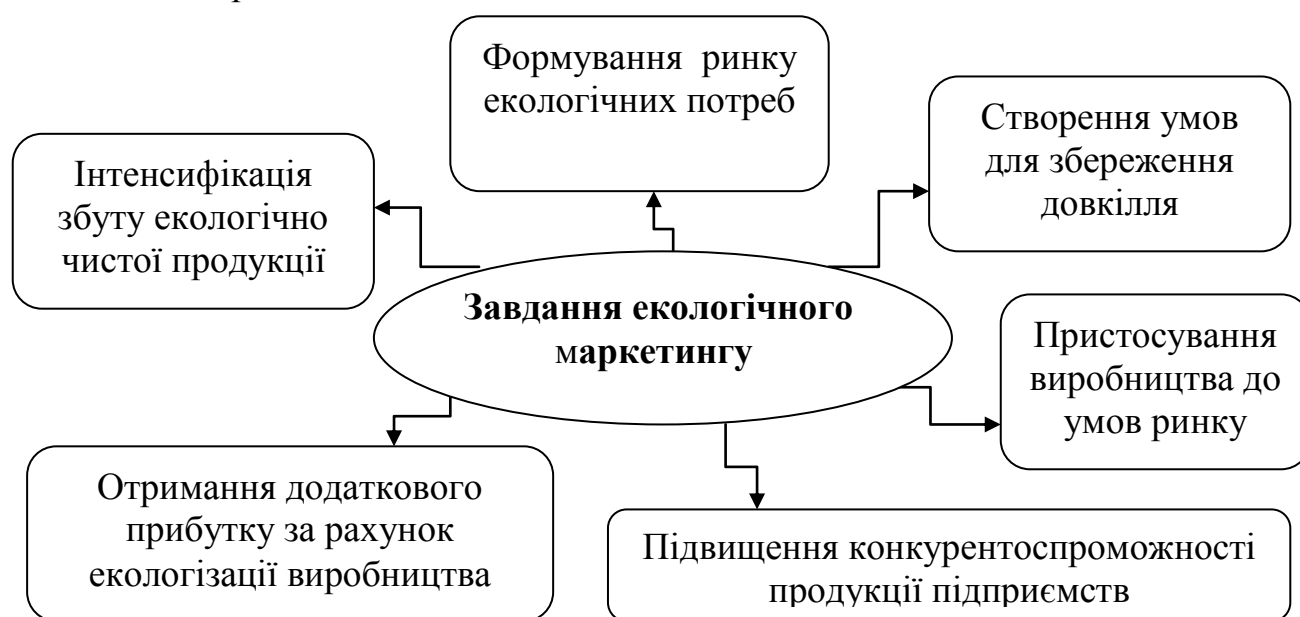

Рис. 1.7. Основні завдання екологічного маркетингу на молокопереробних підприємствах

Джерело: Розроблено автором

Крім того, для споживача екологічний маркетинг виконує роль інформатора про серйозність наслідків від забруднення оточуючого природного середовища,

сприяє формуванню екологічної свідомості, дотриманню екологічних стандартів поведінки тощо.

Не менш важливим інструментом управління є *екологічний лізинг*. Світовий досвід показує, що його послуги дають реальну можливість вирішити чимало екологічних проблем із мінімальними первинними витратами. Так, використовуючи лізинг новітніх технологій і сучасного обладнання можна успішно вирішити проблеми: енергозбереження, раціонального використання природних ресурсів, переробки та утилізації побутових і промислових відходів, зменшення негативного впливу діючих виробництв на навколишнє природне середовище тощо.

Значимою групою інструментів еколого-економічного управління є *культурно-етична*. Її заходи полягають у проведенні науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, підготовці фахівців, екологів-економічного профілю, підвищення рівня екологічної свідомості суспільства тощо. Сюди входять: екологічна культура, екологічна освіта, екологічне виховання, екологічне просвітництво, екологічна етика, різноманітні екологічні тренінги та конференції. Людство, хоча й усвідомлює значення охорони довкілля як умови виживання, проте ще недостатньо готове і виховане для реалізації природоохоронних заходів. У людей практично відсутня екологічна грамотність і культура, не сформоване екологічне мислення. Тому роль екологічного просвітництва, екологічної культури та виховання суспільства особливо важливі в теперішніх умовах розвитку світової еколого-економічної кризи.

За результатами проведеного дослідження встановлено, що забезпечення раціонального та ефективного природокористування, відтворення природних ресурсів, охорони навколишнього середовища й екологічної безпеки важлива та невідкладна проблема всіх держав світу. Проте позитивні зрушення в екологічній сфері можуть відбуватися лише при належному рівні екологічного виховання та екологічної культури населення, а цього неможливо досягти без екологізації освіти. Під **екологічною освітою** слід розуміти систему заходів, спрямованих на забезпечення у навчально-виховному процесі всіх рівнів освіти (початкова, середня, вища) належних екологічних знань та їх практичного застосування.

Відмітимо, що екологічна освіта стала одним з ключових елементів програми ЮНЕСКО.

На жаль, в Україні найдієздатнішими є спонукальні та контролюючі інструменти впливу через низький рівень екологічної свідомості, екологічної культури та виховання керівників підприємств., в тому числі й молокопереробних.

Проаналізувавши вище виділені групи інструментів еколого-економічного управління діяльністю суб'єктів господарювання, ми дійшли до таких висновків:

по -перше, поки що відсутнє чітке визначення поняття інструментів еколого – економічного управління діяльністю підприємства.

По -друге, сьогодні, існують різноманітні класифікації інструментів еколого-економічного управління, проте жодна з них не містить їх повного переліку.

По-третьє, ступінь впливу кожного засобу еколого-економічного управління різний, а механізм його здійснення надзвичайно складний і неоднозначний.

По-четверте, вибір інструментів поточного та перспективного еколого-економічного управління діяльністю залежить від гостроти екологічного стану, масштабів техногенного навантаження, рівня соціально-економічного розвитку території суб'єктів господарювання, а також цілей і завдань їх екологічної та економічної політики.

Таким чином управління екологічними та економічними процесами у сфері виробництва набуває надзвичайної важливого та глибокого змісту, особливо в умовах економічної та екологічної криз. Екологічний фактор все більше лімітує економічний розвиток. Екологічні проблеми не існують ізольовано, вони тісно переплетені з політичними, правовими та міжнародними питаннями, які необхідно вивчати і розв'язувати комплексно. Саме тому, вважаємо, що найбільш вдалим буде застосування запропонованого в дисертаційній роботі групування важелів та інструментів еколого-економічного управління діяльністю молокопереробних підприємств. Вони сприятимуть підвищенню ефективності регуляторної політики через залучення до співпраці державних органів влади, приватного бізнесу, інвесторів, громадянського суспільства та безпосередньо споживачів молочної продукції. Також, це сприятиме розвитку екологічно безпечної діяльності молокопереробних підприємств та поліпшення еколого-економічного управління як на рівні підприємств, районів, регіонів, так і на рівні держави в цілому.

1.3. Методичні засади дослідження ефективності еколого-економічного управління діяльністю молокопереробних підприємств

Забезпечення сталого розвитку економіки вимагає активних дій із підвищення ефективності еколого-економічного управління діяльністю суб'єктів господарювання. Зростаючі потреби населення та занепад навколишнього природного середовища зумовили необхідність пошуку нових можливостей кращого управління діяльністю підприємств, у тому числі й молокопереробних.

Здійснення та ефективність еколого-економічного управління діяльністю молокопереробних підприємств передбачає необхідність його аналізу для кількісної оцінки. Для цього слід використовувати різні методи та способи кількісного та якісного виміру оцінки ефективності управління. Головною метою такого аналізу на молокопереробних підприємствах є пошук резервів підвищення ефективності виробництва, конкурентоспроможності молочних заводів та їх продукції. Це дозволить покращити управління за рахунок дотримання вимог міжнародних екологічних стандартів.

Нині застосовуються численні методи для оцінки ефективності еколого-економічного управління діяльністю суб'єктів підприємництва. Найбільш поширеними є такі групи методів як:

- традиційні (порівняння, групування, ряди динаміки, індекси, балансовий, деталізації тощо);
- детермінованого факторного аналізу («витрати – вигоди», «ризики та вигоди», інтегральний та інші);
- стохастичного факторного аналізу (дисперсійний, регресійний, кореляційний та кластерний аналіз) діяльності підприємств;
- оптимізації показників еколого-економічного управління (дерева рішень, аналіз чутливості, «готовність платити» тощо);
- евристичні методи (експертної оцінки, мозкового штурму та інші);
- інтегральної комплексної оцінки (ранговий, рейтинговий методи тощо).

Розглянемо основні з цих методів (рис. 1.8).

Рис. 1.8. Основні методи оцінки ефективності еколого-економічного управління діяльністю молокопереробних підприємств

Джерело: Розроблено автором

Ціллю першої групи, *традиційних методів* аналізу, є порівняння явищ, процесів та показників, що їх характеризують для виявлення спільних рис і відмінностей між ними. Недоліком цієї групи методів є неоднозначна інтерпретація ефективності еколого-економічного управління діяльністю у разі

одночасного поліпшення кінцевих результатів за одними показниками та погіршення за іншими.

Ціллю детермінованого факторного аналізу на молокопереробних підприємствах є виявлення слабких сторін в управлінні їх економічною та екологічною діяльністю. Одним із методів даної групи є метод «Витрати-Вигоди». Він полягає у співставленні екологічних результатів та отриманої економічної вигоди і пов'язаних з ними витрат, а саме: відношення розміру зниження негативного впливу економічної та іншої діяльності на довкілля до величини пов'язаних з цим витрат. Варто відмітити, що екологічні вигоди розраховуються виходячи з показників динаміки стану оточуючого середовища та негативного впливу на нього до та після проведення екологічних заходів. Недоліком, на нашу думку, є той факт, що при оцінці враховуються тільки вартісні показники. Відмітимо, що в основі методів детермінованого факторного аналізу лежить функціональна залежність результативного показника від факторних, а це, в свою чергу, призводить до неможливості врахування таких груп факторів, що носять імовірнісний, невизначений характер, наприклад сезонність у молочній промисловості.

Наступною групою методів оцінки еколого-економічного управління діяльністю молокопереробних підприємств є методи стохастичного факторного аналізу. Основними й найбільш розповсюдженими методами є дисперсійний, регресійний, кореляційний, багатовимірний та інші види аналізу. На жаль, попри те, що застосовуючи ці методи на практиці, використовується більше аналітичних можливостей та значне інформаційне забезпечення, ця група методів носить імовірнісний характер. Оцінка, отримана в результаті стохастичного факторного аналізу обов'язково потребує підтвердження та перевірки на адекватність, що не завжди є прийнятним в оцінці еколого-економічного управління діяльністю молокопереробних підприємств.

Не менш важливою, є група евристичних (логічних) методів аналізу діяльності молокопереробних підприємств. Зокрема експертна оцінка застосовується при вирішенні багатокритеріальних завдань. Її поділяють на дві

групи: системи нейромережових обчислень та діагностичні експертні системи. Так, нейронні мережі є новою та дуже перспективною обчислювальною технологією, що дає нові підходи стосовно дослідження динамічних завдань в галузі управління діяльністю підприємств молочної галузі. Основною перевагою їх використання є обробка великої кількості початкової інформації [28]. Разом з цим, існують й певні недоліки застосування нейронних мереж, зокрема: непрозорість та відсутність пояснень отриманих результатів; необхідність великої кількості даних для того, щоб можна було побудувати адекватну нелінійну залежність. Даний вид аналізу, на жаль, не є найбільш раціональним при оцінці ефективності еколого-економічного управління діяльністю підприємств молочної промисловості.

Діагностичні експертні системи призначено для виявлення причини незадовільного фінансового стану підприємства. Вона дозволяє моделювати механізм мислення людини щодо вирішення поставлених завдань. Окрім обчислень, експертні системи дозволяють сформулювати висновки (думки), які ґрунтуються на наявній інформації та базуються на евристичних підходах щодо отримання результатів. Найчастіше методики побудови експертних систем базуються на аналізі, діагностиці фінансових та інших показників діяльності підприємства, тобто мають чіткий кількісний вираз. Прикладами діагностичних експертних систем можна назвати: MQL 4 (MetaQuotes Language 4 або спеціалізована мова програмування для опису фінансової стратегії), R1 / XCON (експертна система обробки замовлень), STD Wizard (експертна система для рекомендації та вибору медичних аналізів) тощо.

Проте при оцінці ефективності еколого-економічного управління діяльністю молокопереробних підприємств, вказана група методів також має ряд недоліків, а саме: деяким з них притаманний суб'єктивний характер оцінки, не виключається помилкове судження та потрібен високий рівень кваліфікації усіх експертів. Відмітимо, що більшість діагностичних експертних систем не цілком придатні для широкого використання. Так, користуватися впровадженою експертною системою може лише те молокопереробне підприємство, яке має досвід роботи з нею, у

інших молокозаводів можуть виникнути серйозні труднощі., адже більшість експертних систем доступні лише тим експертам, які створювали їх бази знань. Тому досить складно розробити єдину багатофункціональну експертну систему для оцінки та аналізу ефективності здійснення еколого-економічного управління діяльністю молокопереробних підприємств, адже паралельно потрібно розробляти відповідний користувацький інтерфейс, який би забезпечив усім користувачам властивий йому режим роботи. Проведення експертного оцінювання потребує не тільки великих фінансових коштів, а й значних витрат часу. Ще однією суттєвою перешкодою є те, що експертні системи, як правило, не можуть набувати якісно нових знань, не передбачених під час розробки, і тим більше не володіють здоровим глуздом, тобто діють відповідно сформованого алгоритму.

Особливий інтерес як для вчених, так і для економістів-практиків становить оцінка еколого-економічного управління діяльністю підприємств, прийняття управлінських рішень, витрат економічних ресурсів, екологічних відрахувань, а також впровадження новітніх ресурсо- та енергозберігаючих технологій, засобів ефективного функціонування молокопереробних підприємств тощо.

Встановлено, що ефективність є однією із основних категорій ринкової економіки, яка віддзеркалює її результативність. Вона виступає основним критерієм механізму господарювання. Саме тому її сутність і значення необхідно розглядати в тісному зв'язку з кінцевими результатами діяльності підприємств. Ефективність еколого-економічного управління діяльністю молокопереробного заводу показує ціною яких затрат досліджуване підприємство або їх група одержують свій кінцевий результат за умови збереження навколишнього середовища, або нанесення йому найменшої шкоди та забезпечення населення екологічно чистою та безпечною молочною продукцією, що відповідає всім діючим міжнародним стандартам.

Опрацювання вітчизняних та іноземних наукових джерел показало, що поняття «ефективність управління діяльністю підприємства» складніший термін, ніж «ефективність виробництва». Ця категорія у працях багатьох науковців ототожнюється з «ефективністю діяльності» [67, 93, 129, 140, 143], «ефективністю

бізнесу» [5, 100, 193, 203, 210], «ефективністю виробничої організації» [14, 63, 141], «ефективністю господарської діяльності» [82, 115, 181, 187], «ефективністю функціонування» [101, 117] тощо.

Оцінка ефективності еколого-економічного управління діяльністю підприємства в цілому характеризується тим, що до безпосереднього економічного ефекту додається прогнозований тривалий ефект, який враховує економічні наслідки від зміни навколишнього середовища в майбутньому. Так, за визначенням Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), еколого-економічна ефективність – це ефективне використання природних ресурсів, завдяки якому задовольняються людські потреби. ОЕСР визначила еколого-економічну ефективність як відношення випуску продукції (вартість товарів та послуг, вироблених фірмою, галуззю чи економікою в цілому) до факторів виробництва (сума екологічних тисків, створених фірмою, галуззю чи економікою в цілому) [120]. В свою чергу, Європейська агенція довкілля (European Environment Agency), визначає це поняття як збільшення (зростання) добробуту від меншої кількості довкілля. Зазначимо, що саме ця організація планує використовувати показники еколого-економічної ефективності управління діяльністю підприємств для вимірювання успіху в досягненні сталого розвитку на макrorівні. Європейська агенція довкілля вважає, що висока ефективність здійснення еколого-економічного управління на рівні підприємства досягається шляхом розмежування використання природних ресурсів та забруднюючих викидів внаслідок економічного розвитку у їх повсякденній діяльності. У звіті Європейської агенції довкілля «Екологічні сигнали 2001» дано таке визначення: еколого-економічна ефективність – це обсяг «навколишнього середовища», використаний для одиниці «економічної діяльності».

Складність економічно адекватної оцінки природних ресурсів і збитків, заподіяних господарською діяльністю навколишньому середовищу і суспільству, призвели до того, що часто еколого-економічну оцінку ефективності визначають як співвідношення витрат на охорону навколишнього середовища та економічного ефекту. Зауважимо, що відмінність точок зору породжують все більше

дискусійних питань. Тому ця проблема вимагає глибшого вивчення. Особливо це стосується оцінки ефективності еколого-економічного управління діяльністю молокопереробних підприємств та її методів, що, розкриваються далі у цій дисертаційній роботі.

В умовах сталого розвитку держави поняття «ефективність еколого-економічного управління» необхідно розглядати з урахуванням функціонування ринкового механізму. Це комплексне поняття, бо результати управління підприємством залежать від різних функціональних підсистем. В свою чергу, сама діяльність молокопереробного підприємства – це процес реалізації функцій підприємства шляхом виробництва молока та молочних продуктів для забезпечення населення високоякісними продуктами харчування першої необхідності та отримання прибутку.

Загалом, на нашу думку, результатами еколого-економічного управління є відношення сумарних економічних та екологічних витрат до інтегрального еколого-економічного ефекту. Тобто це комплексна оцінка взаємодії економічної діяльності та навколишнього середовища у просторі та часі. Ця оцінка передбачає попередній аналіз впливу господарського комплексу на навколишнє середовище, виявлення взаємозв'язків між економічною та екологічною підсистемами, проблем із охорони довкілля та диспропорцій економічного розвитку. Слід вказати, що визначення реальної оцінки ефективності еколого-економічного управління діяльністю підприємства будь-якої галузі – надзвичайно складна проблема, адже соціальні, моральні, екологічні наслідки шкоди, заподіяної господарською діяльністю навколишньому середовищу, не завжди піддаються кількісному обчисленню і не можуть бути відображені в економічній оцінці.

Вважаємо, що оцінка ефективності еколого-економічного управління діяльністю підприємства має спиратися на власну методичну основу. В Україні, на жаль, немає офіційної і загально визнаної методики комплексної оцінки ефективності еколого-економічного управління діяльністю підприємств молочної галузі. Значення самого інтегрального показника при цьому необхідне для оцінки ефективності управління діяльністю підприємства, а також для відстеження його

динаміки. Основну ж увагу при розробці заходів щодо підвищення ефективності еколого-економічного управління діяльністю молокопереробного підприємства слід звернути, на проміжні результати у функціональних підсистемах. Кількісна визначеність та зміст критерію (ознаки) відображаються в конкретних показниках ефективності управління економічною та екологічною діяльністю молокопереробних суб'єктів господарювання.

Стійкий фінансовий стан підприємства, зокрема здійснення ефективного управління еколого-економічною діяльністю молочного заводу формується в процесі всієї його виробничо-господарської діяльності. Саме тому, для оцінки ефективності еколого-економічного управління діяльністю молокопереробних підприємств пропонуємо застосувати інтегральний метод аналізу, який дозволить визначити ефективність здійснюваного менеджменту на підприємстві. Відмітимо, що сама ефективність еколого-економічного управління діяльністю підприємства залежить: *по-перше*, від економічного розвитку самого підприємства, зокрема можливості його адаптації до змін в умовах сталого розвитку; *по-друге*, від ставлення підприємства до навколишнього природного середовища, зокрема від витрат, які воно здійснює за користування природними ресурсами та їх захист; і, *по-третє*, від якості та безпечності молочної продукції, яку підприємство виробляє.

Об'єктивно оцінку економічної та екологічної складових ефективності управління діяльністю підприємств молочної промисловості доцільно здійснювати тільки за допомогою комплексу показників. Отже, розрахунок інтегрального показника ефективності еколого-економічного управління діяльністю молокопереробних підприємств, передбачає використання цілої системи якісних та кількісних показників, що відображають ефективність у ключових функціональних підсистемах (блоках), зокрема виробничій, фінансово-економічній, маркетинговій, інвестиційній, соціальній та екологічній (рис. 1.9).

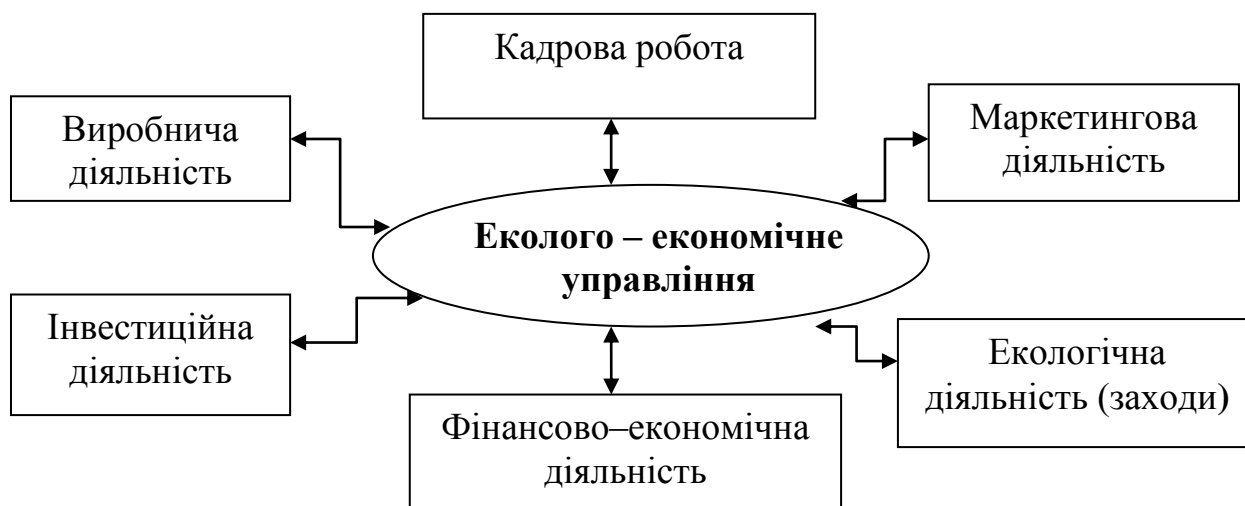

Рис. 1.9. Основні блоки показників для аналізу та оцінки еколого – економічного управління діяльністю молокопереробних підприємств

Джерело: Розроблено автором

Відмітимо, що усі ці блоки взаємоузгоджені та взаємопов'язані між собою, адже виконання робіт в межах кожного з них є головною умовою виживання молокопереробного підприємства в умовах сталого розвитку. Таким чином, на ефективність управління діяльністю підприємства впливає чимала кількість показників (табл.1.4).

Основними джерелами інформації, для визначення інтегрального показника ефективності еколого-економічного управління діяльністю підприємств молокопереробного комплексу в нашій роботі, стали їх внутрішня фінансова та екологічна звітність, а саме: баланс підприємства (форма № 1), звіт про фінансові результати (форма № 2), звіт про виробництво продукції (форма N 1П -НПП), обстеження технологічних інновацій підприємства (форма N 1 - інновація), звіт про витрати на охорону навколишнього природного середовища та екологічні платежі (1 - екологічні витрати), звіт про охорону атмосферного повітря (2 -ТП), а також результати проведених анкетувань серед споживачів молочної продукції та керівників і спеціалістів молокопереробних підприємств.

Встановлено, що з такою базою даних працювати складно й незручно, адже це може призвести до плутанини та неправильної оцінки результатів. Тому, вважаємо за необхідне відібрати найважливіші показники, з точки зору оцінки

Таблиця 1. 4.

**Основні блоки показників для аналізу та оцінки результатів еколого-економічного управління діяльністю
молокопереробних підприємств**

Назва блоку	Показник
Виробнича діяльність	Обсяг виробленої та реалізованої продукції; коефіцієнт оборотності готової продукції; такт; ритмічність виробництва, рівень централізації; рівень спеціалізації виробничих цехів; витрати на виробництво; сума амортизаційних відрахувань основних засобів; коефіцієнт оборотності основних засобів; собівартість виробленої продукції; рентабельність виробництва молочної продукції та ін.
Робота з кадрами	Чисельність персоналу; коефіцієнт обороту та плинність кадрів; рівень керованості; рівень зайнятості персоналу в апараті управління; коефіцієнт цілеспрямованості системи управління; ефективність праці в системі управління; рівень механізації та автоматизації праці та ін.
Маркетингова діяльність	Частка ринку; конкурентоспроможність продукції; якість, коефіцієнт сортності; середньозважена ціна; коефіцієнт асортиментності продукції, частка сертифікованих молокопереробних підприємств та ін.
Фінансово-економічна діяльність	Чистий прибуток; резервний капітал; рентабельність власного капіталу; рентабельність реалізованої продукції; коефіцієнт абсолютної ліквідності; коефіцієнт фінансової стійкості; коефіцієнт фінансового левериджу; рентабельність активів; коефіцієнт маневреності власних обігових коштів; віддача основних засобів та ін.
Інвестиційна діяльність	Чистий приведений прибуток; внутрішня норма прибутку від впровадження екологічних заходів; рентабельність природоохоронних заходів; витрати на науково – дослідні роботи природоохоронного спрямування; впровадження прогресивних ресурсозберігаючих технологій та ін.
Екологічна діяльність (заходи)	Коефіцієнт екологічної активності; ефективність капіталовкладень та поточних витрат на охорону і відтворення природних ресурсів; обсяг викидів (скидів) забруднюючих речовин у атмосферне повітря (водні об'єкти); витрати на розміщення відходів у спеціально відведених місцях; відрахування на охорону атмосферного повітря та очищення зворотних вод, додатковий обсяг молочної продукції отриманої внаслідок екологічно – спрямованих заходів та ін.

Джерело: Розроблено автором

ефективності еколого-економічного управління діяльністю вітчизняних підприємств молокопереробної галузі.

Отже, у зв'язку з тим, що кількість показників, які характеризують економічну (а саме: фінансову, інвестиційну, маркетингову та виробничу) діяльність підприємства існує чимало, для оцінки нами було обрано лише ті, що найбільш повно, на нашу думку, визначають ефективність еколого-економічного управління діяльністю підприємств молокопереробної галузі.

До економічних показників управління діяльністю молочних суб'єктів господарювання було обрано наступні показники: коефіцієнт оборотності готової продукції; рентабельність власного капіталу; рентабельність реалізованої продукції; коефіцієнт абсолютної ліквідності; коефіцієнт фінансової стійкості. Так, *коефіцієнт оборотності готової продукції* розраховується для того, щоб дізнатися у скільки разів виручка від реалізації молочної продукції перевищує середні запаси всієї готової продукції (1.1).

$$K_{ОбГП} = \frac{СБ}{ГП} \quad (1.1)$$

де, *СБ* – собівартість продукції, *ГП* - готова продукція . Використання цього показника у аналізі дозволяє визначити збільшення або зменшення попиту на продукцію досліджуваного молокопереробного підприємства. Коефіцієнт оборотності готової продукції краще за інші показники дозволяє виявити причини спаду попиту на продукцію (затоварення на складах) та пошук заходів щодо покращення асортиментної політики молочного заводу, що безпосередньо впливає на економічний стан підприємства.

Іншим, не менш важливим показником при аналізі ефективності управління економічною діяльністю молокопереробного підприємства є *рентабельність реалізованої продукції*. Цей показник дозволяє виявити ті види молочної продукції, випуск яких є рентабельним та на які в подальшому молочному заводу

необхідно орієнтувати своє виробництво, а також ті види продукції, випуск яких вважається економічно недоцільним і виробництво яких слід негайно припинити (1.2; 1.3).

$$P_{RP} = \frac{\Pi_{op.дiял.}}{B} \quad (1.2)$$

або

$$P_{RP} = \frac{B - CB}{B} \quad (1.3)$$

де, $\Pi_{op.дiял.}$ – прибуток від операційної діяльності; B – виручка від реалізації продукції; CB – собівартість продукції. Цей показник дозволяє визначити скільки було отримано прибутку в грн. чи у відсотках на 1 грн.

Особливий інтерес як для вчених, так і для економістів-практиків при оцінці ефективності економічного управління діяльністю молокопереробними підприємствами становить показник *рентабельності власного капіталу* (1.4).

$$P_{BK} = \frac{ЧП}{BK} \quad (1.4)$$

де, $ЧП$ – чистий прибуток, BK – власний капітал. Перевагами цього відносного показника є те, що при використанні його в аналізі він безпосередньо вказує на ефективність роботи менеджменту молокопереробного підприємства, а також, часто слугує критерієм успішності діяльності компанії в цілому. На Заході, оцінка рентабельності власного капіталу є найбільш використовуваним показником, адже, бізнесмен, аналізуючи показники власної фірми, може порівняти їх із загальноприйнятими, з рівнем конкурентів та зробити висновки про причини власних перемог та поразок.

Ще одним важливим показником оцінки ефективності економічного управління діяльністю молокопереробних підприємств є *коефіцієнт фінансової стійкості*. Цей показник дає змогу виявити причини фінансової дестабілізації

діяльності на підприємстві, розробити конкретні заходи щодо усунення першопричин та реалізувати можливості молокопереробного підприємства на відповідну перспективу розвитку в майбутньому (1.5).

$$K_{\text{ф.ст.}} = \frac{BK + \text{ДЗоб.}}{П} \quad (1.5)$$

де, BK - власний капітал; ДЗоб. - довгострокові зобов'язання; $П$ - сума зобов'язань заводу перед кредиторами, іншими фірмами, організаціями, банками.

В результаті аналізу економічної діяльності молокопереробних підприємств встановлено, що одним з найважливіших показників, які характеризують фінансовий стан та безпосередньо економічну діяльність молокопереробного підприємства є *коефіцієнт абсолютної ліквідності*, де $ГА$ - грошові активи, а $ПЗоб.$ - поточні зобов'язання (1.6).

$$K_{\text{аб.л.}} = \frac{ГА}{ПЗоб} \quad (1.6)$$

Перевагою цього показника є те, що він визначає ступінь покриття поточних зобов'язань поточними фінансовими інвестиціями і коштами та їх еквівалентами. Саме коефіцієнт абсолютної ліквідності варто використовувати при оцінці ефективності економічного управління діяльністю молокопереробних підприємств, адже він становить значний інтерес не тільки для банків та інших кредитних установ, а й для постачальників товарів (робіт, послуг), зокрема виробників молока, інвесторів та підприємств, які виробляють устаткування для молокопереробних підприємств.

Не менш важливим показником, який характеризує ефективність здійснення економічного управління діяльністю молокопереробних підприємств є якість продукції. Це поняття є одним з провідних в молочній промисловості, адже від споживання якісної та безпечної молочної продукції залежить не тільки

конкурентоспроможність молокопереробних підприємств, а й безпосередньо життя споживачів. Відповідно до ст.3 Конституції України «...людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю». Отже, якість є комплексним поняттям, тому цей показник складається з декількох частин, а саме:

- Органолептичні та інші властивості молочної продукції (від 0 до 1). Відмітимо, що дослідження якості молочної продукції обраних підприємств молокопереробного комплексу було сформоване на основі первинних даних, зібраних у ході соціологічного опитування покупців за допомогою анкетування, яке проводилося у 2012 р. у Вінницькій, Полтавській, Черкаській, Київській областях та м. Києві (додаток Ж). В якості експертів–споживачів виступили керівники молокопереробних підприємств, їх спеціалісти та безпосередньо споживачі молока і молочної продукції досліджуваних областей. Головними критеріями якості, якими керувалися споживачі при виборі молочної продукції, були: поживність, екологічна чистота, «відома» торговельна марка та довіра до діяльності підприємства, зовнішній вигляд продукції, гармонічність смаку, свіжість, термін зберігання та її складові компоненти.

- Наявність у підприємства відповідних сертифікатів якості продукції (оцінка від 0 до 1). Якщо підприємство у своїй діяльності керується стандартами науково–технічних та інженерних товариств і спілок або взагалі лише стандартами підприємства, тоді оцінка складатиме від 0 до 0,4; технічними умовами (ТУ) – 0,5; галузевими стандартами – 0,7; державними стандартами – 0,8. В свою чергу, якщо вироблена молочна продукція та діяльність усього підприємства в цілому сертифікована відповідно до міжнародних стандартів серії ISO та використовується система НАССР оцінка буде найвищою й дорівнюватиме 1.

Для опитування респондентів було використано вибірковий метод, шляхом визначення сегменту населення, що уособлює всю сукупність. За способом відбору одиниць вибірка сукупність була випадковою. Для досягнення мети дослідження, на нашу думку, достатньо: 400 споживачів молока та молочної продукції і 127 працівників 20 досліджуваних молокопереробних підприємств.

Результати проведеного інтерв'ю-опитування були опрацьовані таким чином, що кожний показник мав питому вагу, а сума всіх ваг дорівнювала 100 відсоткам. Різноманітність типів респондентів, а також їх кількість дозволили отримати репрезентативні результати. Для визначення об'єктивності результатів опитувань, на нашу думку, доцільно було розрахувати коефіцієнт конкордації W :

$$W = \frac{12S}{n^2(m^3 - m)} \quad (1.7)$$

де S - сума квадратів відхилень оцінок рангів кожного об'єкту експертизи від середнього значення; n - кількість експертів, осіб; m - число об'єктів експертизи, од. У нашому випадку значення коефіцієнту конкордації склало 0,6088, що, в свою чергу, свідчить про те, що думки експертів є більшою мірою узгодженими (значення коефіцієнту конкордації вимірюється у діапазоні $0 < W < 1$, та повинно бути строго більше 0,5 - при дотриманні даної умови оцінку можна вважати достовірною).

Для характеристики ефективності екологічного управління діяльністю молокопереробних підприємств, на нашу думку, слід обрати дві групи показників. Перша група - витрати на екологічні платежі, тобто за користування природними ресурсами та вже нанесену природному середовищу шкоди, а друга група - витрати та екологічні заходи, зокрема це превентивні відрахування підприємства, спрямовані на зменшення негативного впливу на навколишнє природне середовище в майбутньому.

До першої групи показників - екологічні витрати, які характеризують екологічні платежі належать:

- викиди в атмосферне повітря забруднюючих речовин, грн.;
- скиди забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти, грн.;
- розміщення відходів у спеціально відведених для цього місцях чи на об'єктах, крім розміщення окремих видів відходів як вторинної сировини, грн.

До другої групи показників, які характеризують витрати на екологічні заходи, доцільно віднести:

- витрати підприємства на охорону атмосферного повітря, грн.;
- витрати на очищення зворотних вод (включаючи запобігання та очищення скидів у поверхневі води), грн.;
- витрати на поводження з відходами (включаючи переробку низько радіоактивних відходів, компостування сміття, утилізацію), грн.;
- витрати на науково-дослідні роботи природоохоронного спрямування, грн.;
- витрати на інші напрями природоохоронної діяльності, у тому числі захист і реабілітація ґрунту, підземних поверхневих вод (включаючи усі види усунення забруднення), грн.

Розрахунок вказаних вище показників допоможе молокопереробному підприємству визначити його сильні та слабкі сторони у здійсненні еколого-економічного управління своєю діяльністю, а також допоможе йому підтримати та посилити конкурентоздатність вітчизняної молочної продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках збуту, підвищити рівень відповідності товарів міжнародним стандартам та знизити навантаження на навколишнє природне середовище.

В результаті проведеного аналізу встановлено, що для побудови інтегрального показника оцінки ефективності еколого-економічного управління діяльністю вітчизняних молокопереробних підприємств слід використовувати метод адитивного агрегування, що базується на «теорії адитивної цінності». Зміст її полягає в тому, що цінність цілого дорівнює сумі цінностей його складових. Використовуючи цей метод, доцільно розраховувати інтегральний показник оцінки ефективності еколого-економічного управління діяльністю молокопереробних підприємств за формулою середньої арифметичної простої (1.8) або середньоарифметичної зваженої (1.9) зі стандартизованих значень показників:

$$I_j = \frac{1}{m} \sum_{i=1}^m z_{ij}, \quad (1.8)$$

де I_j – інтегральний показник для j -ї одиниці сукупності; Z_{ij} – стандартизоване значення i -го показника для j -ї одиниці сукупності; ω_i – ваговий коефіцієнт для i -го показника, $\sum_{i=1}^m \omega_i = 1$.

$$I_j = \sum_{i=1}^m z_{ij} \omega_i, \quad (1.9)$$

При побудові інтегрального показника оцінки ефективності еколого-економічного управління діяльністю молокопереробного підприємства також необхідно врахувати однорідність вибіркової сукупності для аналізу та інформаційну спрямованість відібраних показників. Від зазначених вище критеріїв залежить спосіб стандартизації (нормування) показників. Відомо, що способи стандартизації ознакової множини можуть здійснюватись на основі: відхилень відношення, рангів та відхилень (для однорідних та неоднорідних сукупностей) [84, 105]

За інформаційною спрямованістю вищевказані показники для оцінки ефективності еколого-економічного управління діяльністю підприємств молокопереробної галузі розподілено на дві групи – показники-стимулятори і показники-дестимулятори.

Стимулятори включають показники для оцінки економічної складової еколого-економічного управління та витрати на екологічні заходи підприємства, зокрема витрати на превентивні заходи з метою охорони довкілля та підвищення якості продукції. До показників-дестимуляторів входять екологічні платежі за користування природними ресурсами, тобто витрати, за вже заподіяну молокопереробним підприємством шкоду навколишньому середовищу.

Показники, що входять до ознакової множини для побудови інтегрального показника оцінки ефективності еколого-економічного управління діяльністю молокопереробних підприємств, мають різні одиниці виміру, тому виникає

потреба у їх стандартизації (нормуванні). За одиницю стандартизації слід обрати фактичний варіаційний розмах, оскільки досліджувана сукупність неоднорідна:

$$\gamma = x_i^{\max} - x_i^{\min} \quad (1.9)$$

де $x_i^{\max}$ - максимальне значення i -го показника досліджуваної сукупності; $x_i^{\min}$ - мінімальне значення i -го показника досліджуваної сукупності;

Для показників-стимуляторів формула стандартизації має такий вигляд:

$$z_{ij} = \frac{x_{ij} - x_i^{\min}}{x_i^{\max} - x_i^{\min}} \quad (1.10)$$

Для показників-дестимуляторів:

$$z_{ij} = \frac{x_i^{\max} - x_{ij}}{x_i^{\max} - x_i^{\min}} \quad (1.11)$$

Основними етапами побудови інтегрального показника є:

- формування ознакової множини як системи показників, що характеризують окремі аспекти здійснення еколого-економічного управління діяльністю молокопереробних підприємств;
- вибір способу стандартизації (або нормування) обраних показників;
- вибір вагових коефіцієнтів для показників (якщо інтегральний показник обчислюється як середня арифметична зважена);
- визначення процедури агрегування показників в інтегральну оцінку[105]

Для достовірної оцінки ефективності еколого-економічного управління діяльністю молокопереробних підприємств нами було складено відповідну схему, яка включатиме десять етапів (рис. 1.10).

Рис. 1.10. Схема аналізу та оцінки еколого-економічного управління діяльністю молокопереробних підприємств

Джерело: Розроблено автором

Так, на виході проведеного аналізу ця схема відображатиме ефективність здійснення еколого-економічного управління діяльністю керівництвом молокопереробного підприємства. В разі отримання позитивного результату щодо здійснення управління діяльністю, молокопереробне підприємство вважатиметься лідером серед представників молочної галузі й повинно передати свій досвід підприємствам-аутсайдерам. Якщо ж результат здійснення еколого-економічного управління діяльністю молокопереробного підприємства виявляється неефективним, то менеджмент підприємства повинен терміново виявити та усунути причини його виникнення. Топ-менеджмент підприємства має сформулювати рекомендації щодо покращення ситуації на молокопереробному підприємстві, посилити контроль за виконанням поставлених рекомендацій та встановити термін (строки), коли має бути отриманий позитивний результат.

Ті підприємства молокопереробної промисловості, які бажають бути конкурентоспроможними як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках, і щоб їх продукція користувалася попитом споживачів, мають піклуватися не тільки про якість продукції, а й про економічну та екологічну складову своєї діяльності.

Визначення складових показників еколого-економічного управління діяльністю молокопереробного підприємства є ключовим моментом його оцінки. Зазначимо, що найважливішими є ті, які мають найбільшу значимість для споживача.

Відмітимо, що показники вагомості окремих складових інтегрального показника оцінки ефективності еколого-економічного управління діяльністю молокопереробних підприємств були отримані шляхом експертного опитування керівників і спеціалістів досліджуваних підприємств. Отже, результати, наведені у табл. 1.5, були опрацьовані таким чином, що кожний показник мав питому вагу, а сума всіх ваг дорівнювала 1,00.

Таблиця 1.5.

Оцінка впливу факторів еколого-економічного управління діяльністю підприємства на його ефективність в умовах сталого розвитку

Показник еколого – економічного управління	Коефіцієнт значущості
Група економічних показників	0,63
Група екологічних показників	0,37
Разом	1,00

Джерело: Складено автором. на основі результатів опитування керівників підприємств та спеціалістів молокопереробних підприємств

Таким чином, інтегральний показник оцінки ефективності еколого-економічного управління діяльністю вітчизняних молокопереробних підприємств буде розрахований нами в другому розділі дисертації за формулою (1.13).

$$I_{EY} = \left(K_{в_{екол}} * I_{ек} \right) \cup \left(I_{ек} * K_{в_{ек}} \right) \quad (1.13)$$

де, I_{EY} -інтегральний показник оцінки ефективності еколого-економічного управління діяльністю молокопереробних підприємств; $I_{екол.}$ -інтегральний показник оцінки ефективності екологічного управління діяльністю досліджуваних молочних заводів, який включає дві групи показників, $I_{ек.}$ -інтегральний показник оцінки ефективності управління економічною діяльністю на підприємстві, що також поєднує дві групи показників: перша охоплює результати фінансово-економічної та виробничої діяльності, а друга включає комплексний показник якості молочної продукції й розкриває маркетингову діяльність молочного заводу, а $K_{в_{екол}}$, $K_{в_{ек}}$ -коефіцієнти значущості показників ефективності еколого-економічного управління діяльністю молокопереробних підприємств відповідно.

Цей показник буде розрахований на основі даних 20 молокопереробних підприємств, які розташовані в чотирьох областях України й утворюють окремий сегмент нашого дослідження, а саме: Вінницька, Полтавська, Київська, Черкаська

області та м. Київ. В результаті проведеного аналізу у 2010 – на початок 2013 рр. за рейтингами інтегральної та проміжних оцінок, буде здійснено ранжування молокопереробних підприємств лідерів та аутсайдерів за оцінкою ефективності еколого – економічного управління діяльністю цих підприємств.

Відмітимо, що еколого-економічне управління діяльністю молокопереробних підприємств не повинно обмежуватися лише підвищенням ефективності вже існуючої виробничої діяльності заводу. Перш за все, здійснюване управління повинно спонукати та стимулювати топ-менеджмент молокопереробних підприємств до покращення еколого-економічного стану підприємства, зокрема сприяти інвестуванню у пошук нових, більш «екологічно чистих» способів виробництва молочної продукції, здійсненню екологічної модернізації обладнання та устаткування, підвищенню рівня екологічної свідомості та відповідальності працівників тощо.

Отже, здійснення ефективного еколого-економічного управління на молокопереробному підприємстві є результатом правильної організації охорони довкілля на підприємстві та дотримання всіх міжнародних стандартів, які дають змогу здійснювати виробничі процеси та випускати продукцію з найменшим негативним впливом на довкілля, і при цьому, досягнути додаткового економічного ефекту. На макrorівні ефективність такого управління досягається лише за умови активної підтримки з боку державних органів влади, особливої зацікавленості вищого керівництва та безпосередньої участі всього персоналу у налагодженні екологічно свідомої і відповідальної діяльності досліджуваного молокопереробного підприємства або молочної галузі в цілому.

Висновки до розділу 1

В результаті критичного аналізу визначення понять «еколого-економічне управління» та «екологічний менеджмент», враховуючи їх спільні та відмінні риси встановлено, що на сьогоднішній день в економічній літературі відсутній єдиний підхід до визначення поняття еколого-економічне управління діяльністю підприємства.

Узагальнення теоретичних підходів до розкриття економічної сутності дефініції «еколого-економічне управління діяльністю підприємств» й дослідження основних вимог, які нині висуваються до економічних категорій, дозволило нам розкрити економічну сутність цього поняття, основний зміст якого полягає в наступному. Еколого-економічне управління діяльністю підприємств молокопереробного комплексу це різновид управління, метою якого є вплив державних органів влади, керівників, інвесторів та громадянського суспільства на діяльність підприємств, спрямовану не тільки на досягнення комерційного успіху, що полягає у максимізації прибутку та задоволенні потреб споживачів, а й захист довкілля, що забезпечить формування екологічної відповідальності і культури виробництва, підвищення економічного та екологічного добробуту населення. Зазначений підхід дозволяє розкрити сутність еколого-економічного управління, врахувати питання зменшення антропогенного навантаження на довкілля та забезпечити формуванню екологічної культури виробників та споживачів продукції

Отримані результати дослідження дозволили також виокремити універсальні та спеціальні принципи еколого-економічного управління діяльністю підприємств, характерних для вітчизняних молокопереробних підприємств, обґрунтувати необхідність їх існування та дотримання. Відмітимо, що виділені нами принципи придатні не тільки для вітчизняної молочної галузі, вони незамінні також і для економіки в цілому, так як є універсальними у своєму роді. Використання цих принципів сприятиме ритмічному функціонуванню вітчизняних молокопереробних підприємств у майбутньому.

На основі узагальнення та систематизації науково–теоретичних поглядів щодо місця здійснення еколого-економічного управління в роботі розкрито взаємозв'язок його рівнів, а саме управління діяльністю молокопереробних підприємств на мікро-, мезо-, макро- та мегарівнях, що дозволить запропонувати рекомендації із його удосконалення для всіх рівнях економічної системи.

Також, в результаті критичного аналізу вітчизняної та іноземної літератури в роботі було систематизовано основні класифікації інструментів еколого-економічного управління й запропоновано власне групування засобів еколого-економічного впливу, що забезпечить ефективніше управління діяльністю підприємств молокопереробної галузі. Проведене дослідження показує, що на кожній стадії виробничого процесу ефективно діють різні за рівнем впливу на поведінку суб'єктів господарювання еколого-економічні інструменти, вибір яких повинен бути індивідуально сформований синхронно із динамікою циклічного розвитку конкретного молокопереробного підприємства.

Для оцінки еколого-економічного управління діяльністю молокопереробних підприємств доцільно застосовувати методику оцінки ефективності еколого-економічного управління, яка передбачає комплексний аналіз системи показників, за допомогою розрахунку інтегрального показника. Метою оцінки ефективності еколого-економічного управління діяльністю вітчизняних молокопереробних підприємств є визначення динаміки та основних тенденцій функціонування вітчизняного ринку молока та молочної продукції, а також ранжування молокозаводів відповідно до ефективності здійснення на них управління. Завданням оцінки ефективності еколого-економічного управління є дослідження діяльності молокопереробної галузі на прикладі окремих молокопереробних підприємств, зокрема ефективності здійснення управління їх еколого-економічною діяльністю, групування лідерів та аутсайдерів молокопереробного комплексу, а також формування пропозиції щодо майбутнього розвитку підприємств та галузі в цілому.

Запропонований інтегральний показник ефективності еколого-економічного управління, який включає в себе сукупність економічних (оборотність активів,

рентабельність виробництва і власного капіталу, фінансова стійкість підприємства) та екологічних (штрафи, податкові платежі за завдану шкоду довкіллю, витрати на превентивні заходи щодо зменшення негативного впливу та ін.) характеристик дозволить оцінити сильні і слабкі сторони діяльності молокопереробних підприємств.

Враховуючи все вище сказане можна зробити такий висновок, що здійснення ефективного управління еколого-економічною діяльністю молокопереробними підприємствами надасть їм змогу задовольнити вимоги як основного економічного принципу господарювання - досягнення найвищої економічної ефективності при найменших (мінімальних) витратах ресурсів, так і основного екологічного - збереження охорони довкілля, зведення до мінімуму негативного впливу на нього та отримання якісної та безпечної продукції у відповідності до існуючих міжнародних стандартів.

Основні результати досліджень по розділу 1 опубліковані автором [164-166, 172, 210].

РОЗДІЛ 2

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ОЦІНЮВАННЯ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОГО
УПРАВЛІННЯ ДІЯЛЬНІСТЮ ВІТЧИЗНЯНИХ МОЛОКОПЕРЕРОБНИХ
ПІДПРИЄМСТВ2. 1. Діяльність молокопереробних підприємств як об'єкт еколого-економічного
управління

Інтеграція України у світовий економічний простір в умовах сталого розвитку, вступ до Світової організації торгівлі у травні 2008 р., а також всеохоплюючі світові кризи (екологічна та економічна) поставили питання щодо забезпечення якості, безпеки продуктів харчування, їх відповідності вимогам міжнародних стандартів. При цьому широкого визнання набула ідея сталого розвитку світового суспільства. Більшість країн підтримали її як єдино можливий шлях подальшого існування та розвитку планети, що зазначено на конференціях ООН з питань навколишнього середовища та розвитку, які відбулися у Ріо-де-Жанейро у 1992 та 2012 рр. Як відомо, під поняттям «сталий розвиток» (від англ. *sustainable development*) розуміють процес, за якого відбувається задоволення потреб нинішнього покоління без утиску можливостей майбутніх поколінь задовольняти свої потреби та за обов'язкових умов існування безпечного та здорового довкілля [83, с.36]. Часто сталий розвиток трактують як стійкий, гармонійний або екологічно збалансований.

В Україні також взято курс на стабілізацію та поліпшення стану навколишнього природного середовища, шляхом інтеграції екологічної політики до соціально-економічного розвитку держави для гарантування екологічно безпечного природного середовища для життя та здоров'я населення, впровадження екологічно збалансованої системи природокористування та збереження природних екосистем. Положення такого розвитку зазначені в законі України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України

на період до 2020 року», особливо це стосується сфери виробництва продуктів харчування.

Умовою успішного господарювання вітчизняної молочної галузі в контексті сталого розвитку повинно бути ефективне еколого-економічне управління діяльністю молокопереробних підприємств. Виходячи з цього молокопереробні підприємства у своїй діяльності повинні керуватися основними принципами сталого розвитку, які були розроблені на важливій міжнародній зустрічі експертів з питань навколишнього середовища в Італії у м. Беладжіо у 2000 р. (рис. 2.1).

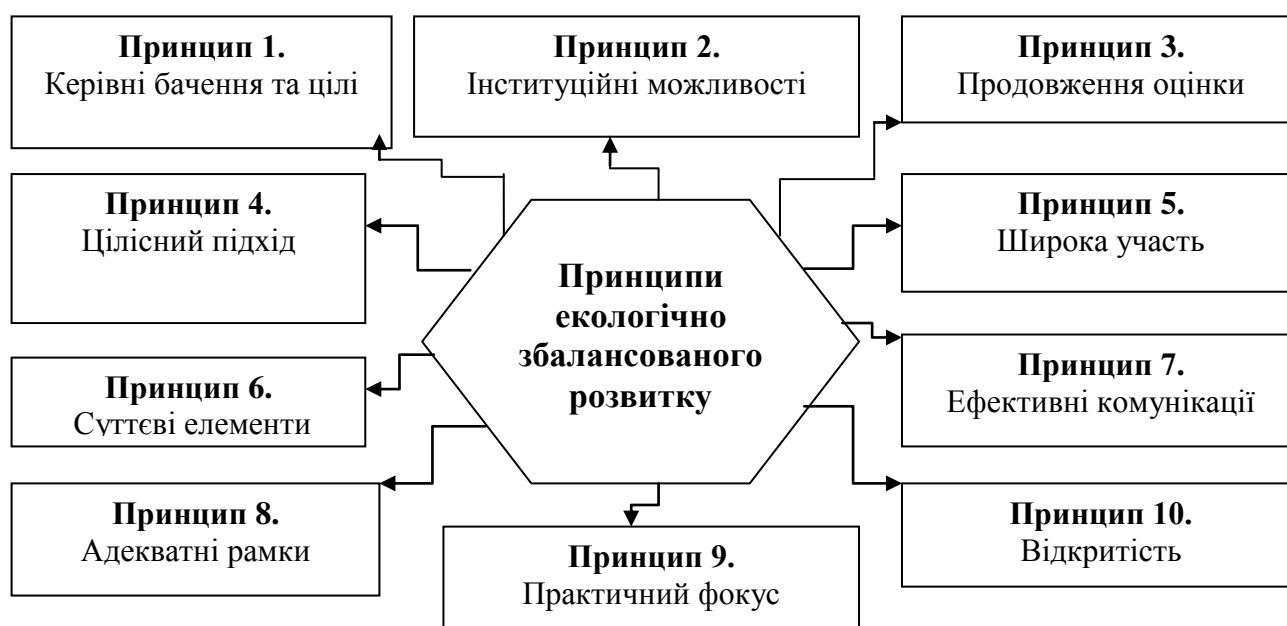

Рис. 2.1. Основні принципи екологічно збалансованого розвитку, розроблені для підприємств.

Джерело: Складено автором з урахуванням [191]

Розглянемо основні з цих принципів в контексті функціонування молокопереробної галузі. Одним із головних принципів здійснення еколого-економічного управління є оцінка результатів діяльності підприємства в умовах екологічно збалансованого розвитку. Ця оцінка є складною за своєю комплексністю, адже обов'язково потрібно враховувати багато факторів при її здійсненні, особливо це стосується підприємств молокопереробного комплексу. Формування екологічної політики на молокопереробних підприємствах має базуватися на ясному баченні курсу сталого розвитку та цілях, які його визначають. При цьому конкурентною перевагою підприємства є якість

виробленого молока та молочних продуктів. В Україні порівняно з розвиненими країнами Європи, виробництво та переробка молока перебувають на низькому рівні й не відповідають міжнародним екологічним стандартам.

Не менш важливим є принцип відкритості, котрий наголошує на тому, що оцінка еколого-економічного управління діяльністю підприємств молочної галузі в умовах сталого розвитку має забезпечуватися достовірною статистичною інформацією та звітами з корпоративно-соціальної відповідальності за відповідні роки. Як показали наші дослідження, проведені у 2012-2013 рр., не всі вітчизняні підприємства складають звіти з корпоративно-соціальної відповідальності, це є перевагою (пріоритетом) великих підприємств галузі, які мають кошти та змогу виступити соціально-відповідальними. На початок 2013 р. із 367 підприємств, які займалися переробкою молока в Україні, лише 101 або 27,5% із них сертифікували свою продукцію відповідно до міжнародних стандартів якості (додаток Б). Отже, діяльність молокопереробних підприємств потребує еколого-економічного управління в частині переходу на принципи сталого розвитку, з метою зробити їх обов'язковими для всіх молокопереробних підприємств галузі.

Нині, в світі щорічно виробляється більше 700 млн. т. молока. На початок 2013 р. Україна увійшла до двадцяти світових лідерів молока й посіла 17-те місце з показником 11,1 млн. т. Найкрупнішими ж світовими лідерами молокопереробної галузі є: Індія -112,2 млн. т, країни Європейського Союзу -148 млн. т, США – 89 млн. т, Китай -37,4 млн. т, Пакистан-35,6 млн. т, Російська Федерація-31,7 млн. т, Бразилія-33,0 млн. т, Нова Зеландія-18,9 млн. т, Великобританія-14,1 млн. т, Туреччина-12,8 млн. т, Мексика-11,1 млн. т, Австралія - 9,6 млн. т, Білорусія-6,6 млн. т та Казахстан з обсягом виробництва 5,38 млн. т молока та молочних продуктів (табл.2.1).

Попит на молоко та молочні продукти у світі найближчим часом стабільно зростатиме, що витікає із прогнозу фахівців ФАО (від англ. Food and Agriculture Organization або Продовольча та сільськогосподарська організація ООН). Так, у 2014 р. приріст світового виробництва молока складе 3,9 % або 737,9 млн. т, а вже у 2015 р. передбачено було зростання обсягів виробництва молока аж до 6,8 % у

порівнянні до 2012 р. Найбільший приріст виробництва очікується у 2015 р., його забезпечать країни Азії, зокрема: Індія, Пакистан, Китай, а також країни Північної Америки, Близького Сходу.

Таблиця 2.1.

Структура виробництва молока та молочних продуктів основними країнами світу на початок 2013 р.

Країна	Вироблено молока та молочних продуктів у	
	Млн. т	%
Індія	121,2	17,1
Сполучені Штати Америки	89,0	12,6
Пакистан	35,6	5,0
Китай	37,4	5,3
Бразилія	33,0	4,7
Федеративна Республіка Німеччини	30,3	4,3
Російська Федерація	31,7	4,5
Франція	25,3	3,6
Нова Зеландія	18,9	2,7
Великобританія	14,1	2,0
Нідерланди	12,0	1,7
Туреччина	12,8	1,8
Польща	12,1	1,7
Аргентина	12,0	1,7
Італія	11,6	1,6
Мексика	11,1	1,6
Україна	11,1	1,6
Австралія	9,6	1,4
Іран	9,7	1,4
Канада	9,2	1,3
Інші країни	161,0	22,7
Разом	708,7	100

Джерело: *Сформовано автором за даними німецької дослідницької компанії IFCN Dairy Research Center [205]*

У 2015 р. також зростатиме світова торгівля молокопродуктами, що зазначено у звіті Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН.

Споживання молока на душу населення в світі у 2014 р. в середньому складатиме 238,1 кг у розвинених країнах та 72,7 кг - у країнах, що розвиваються.

Тим часом в Україні спостерігається негативна тенденція до скорочення обсягів виробництва та споживання молока та молочних продуктів на душу населення. Так, на початок 2013 р. обсяг виробництва знизився майже на половину порівняно з 1990 р., й склав лише 249,5 кг або 52,8 %. Споживання молока та молочних продуктів на душу населення також знижується, прослідковується негативна тенденція. Якщо у 1990 р. населення споживало в середньому 373 кг молока та молочних продуктів на рік, то на початку 2013 р. цей показник знизився до 214,1 кг, різниця якого склала 158,9 кг або 57,6 %. Це призвело до зниження рівня забезпечення населення молочною продукцією з 57,3 % у 2004 р. до 54,2 % у 2012 р. або на 3,1 % (табл. 2.2).

Таблиця 2. 2.

Динаміка виробництва та споживання молочних продуктів на душу населення в Україні (в перерахунку на молоко) 1990–2012 рр., кг/рік

Показник	1990	2000	2004	2008	2012	2012 у % до	
						2000	2008
Виробництво	472,3	257,4	288,9	254,3	249,5	96,9	98,1
Споживання	373,2	199,1	226,1	213,8	214,1	107,5	100,1
Норма споживання	380	395	395	395	395	–	–
% до норми	98,1	50,4	57,3	54,1	54,2	+1,5	-2,2

Джерело: Складено автором за даними статистичних збірників за 2000–2012 рр. [154, 156]

Це свідчить про необхідність розробки та реалізації відповідних заходів управління, а саме управління діяльністю молокопереробних підприємств щодо закупки сировини, виробництва продукції та її якості. Нинішня ситуація пояснюється дією несприятливих чинників, серед яких слід відмітити: катастрофічний спад платоспроможності населення, зростання цін на молочну продукцію, застаріле та морально і технологічно малопотужне обладнання молокопереробних підприємств, дефіцит високоякісної сировини, зменшення поголів'я великої рогатої худоби та корів тощо(рис. 2.2).

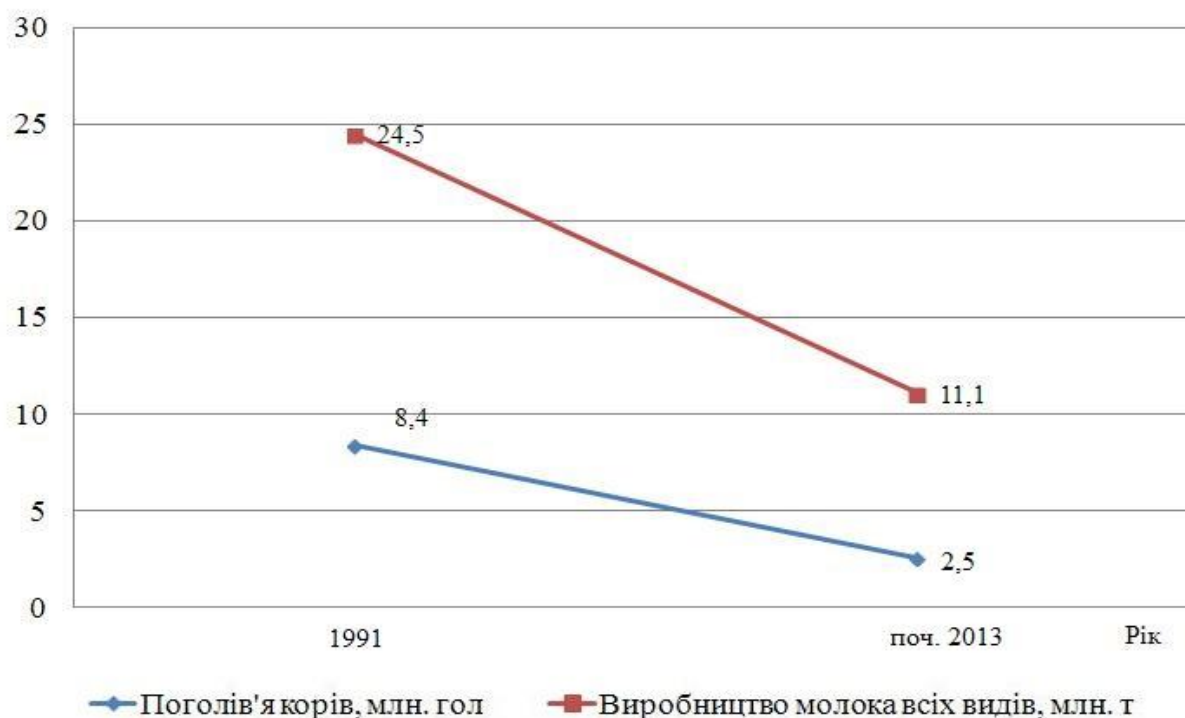

Рис. 2.2. Зміна кількості поголів'я корів та обсягів виробництва молока в Україні за 1991 р. та на поч. 2013 р., млн.

Джерело: Складено автором за даними статистичного збірника [154, с.48, 156]

У 1991- 2013 рр., за даними Державної служби статистики України, в країні спостерігалася тенденція до скорочення кількості поголів'я корів і обсягів виробництва молока, а разом з тим і звуження якісної молочної сировинної бази. Про це свідчить стрімке зниження поголів'я корів (в усіх категоріях господарств) із 8,4 млн. голів у 1991 р. до 2,5 млн. гол, або у 3,2 раза у 2012 р. Постійне щорічне зменшення дійного стада України призвело до зменшення виробництва молока, зокрема його обсяги скоротилися з 24,5 млн. т у 1991 р. до 11,1 млн. т на поч. 2013 р.

Таким чином, молочна галузь є однією з пріоритетних галузей харчової промисловості України, а молокопереробні підприємства відіграють важливу роль не тільки в частині створення ВВП, а й у забезпеченні населення високоякісними продуктами харчування першої необхідності. Молоко, як відомо, є основною складовою більшості продуктів харчування та супутнім компонентом у виробництві різних товарів харчової промисловості, зокрема, кондитерських виробів, соусів, майонезу. На ринку продовольчих ресурсів молоко та молочні продукти займають одне з провідних місць, а молочний сектор найшвидше зростає

порівняно з іншими секторами агропромислового комплексу. Тут виробляється майже 4% від валового національного продукту. Проте, у зв'язку з тим, що нині молокопереробна галузь почала стрімко занепадати, вона потребує невідкладної підтримки з однієї сторони з боку держави, а з іншої - топ-менеджменту молочних заводів, зокрема здійснення ефективного, раціонального та науково обґрунтованого управління їх діяльністю.

Молокопереробна промисловість України в умовах екологічно збалансованого розвитку повинна виконувати важливу соціально-економічну функцію на регіональному та державному рівнях, зокрема: забезпечувати населення цінними та незамінними продуктами харчування, поглиблювати територіальний поділ праці, формувати ринки збуту молочної продукції, поповнювати оборотні кошти як сільськогосподарських, так і молокопереробних підприємств, постачати продукцію для населення інших галузей промисловості.

Дослідження показали, що в результаті реструктуризації вітчизняної молочної галузі почали з'являтися нові холдинги та корпорації. Так, за 2006 – 2013 рр. кількість виробників молочних продуктів в Україні скоротилася майже втричі, з 791 до близько 250 молокопереробних підприємств. В останні 2-3 роки на ринку молочних продуктів почали виокремлюватися основні лідери виробництва, які не тільки стрімко нарощують ресурси, збільшують кількість підпорядкованих заводів, а й все більше закріплюються в обраних сегментах. Основними «гравцями» молочного ринку є компанії ПАТ «Данон» (об'єдналася з «Юнімілк -Україна»), ПАТ «Вімм-Білл-Данн Україна», ДП «Lactalis Україна», група компаній «Молочний альянс», ДП «Мілкіленд -Україна», ТОВ «Люстдорф» (рис. 2.3).

Вказані підприємства є лідерами ринку. Потужність їх становить понад 250 т молока за добу. Вони конкурують на національному рівні, при цьому середні (50-150 т молока за добу) та малі (до 50 т молока за добу) суб'єкти підприємництва завойовують обласні, а іноді й міські ринки. Проте, поступово почали зникати ті виробники, які займались виробництвом тільки одного сегмента молочної галузі (наприклад, виробництво лише кисломолочної продукції або сирів). На противагу

їм, збільшується кількість підприємств, які розширюють асортимент виробництва продукції і їх частка, постійно зростає.

Рис. 2.3. Структура ємності ринку молочної продукції молокопереробними підприємствами в Україні на поч.2013 р., %

Джерело: Побудовано автором на основі [198, 199]

Стан вітчизняної молочної галузі, незважаючи на надзвичайну важливість для економіки, не тільки не відповідає потенційним можливостям, а й постійно погіршується. Аналогічна думка у голови Ради директорів Спілки молочних підприємств України В. П. Чагаровського, в останні три роки галузь взагалі переживає реальну стагнацію [174, с. 31]. Має місце також стрімке зниження обсягів переробки молока та погіршення якості сировини, яка надходить на молокопереробні підприємства. У 2013 р. сюди надійшло 4570,2 тис. т. молока, що на 18,5 % менше порівняно з 2006 р. (табл. 2.3).

Таблиця 2. 3.

Динаміка обсягів надходження молока на молокопереробні підприємства України у 2006-2013 рр., тис. т

Джерело надходження	2006	2013	2013 до 2006 р., %	
			Темп зростання	Темп приросту
Сільськогосподарські підприємства	1831	2325	126,9	26,9
Господарства населення	3393	1849	54,5	-45,5
Інші	384	396	103,1	3,1
Разом	5608	4570	81,5	-18,5

Джерело: Складено автором за даними [50]

Низькі закупівельні ціни сировини у виробників, не тільки не стимулюють їх до підвищення якості молока, а й мотивують до нелегітимних заходів щодо максимального її збуту молокопереробним підприємствам.

Основними чинниками зниження якості молока-сировини є: порушення санітарно-гігієнічних умов виробництва молока, недотримання вимог очищення, охолодження молока після доїння, неналежний первинний контроль якості, порушення умов транспортування. В результаті, надане для переробки молоко, не відповідає чинним нормам за мікробіологічними показниками, має місце перевищення норм вмісту антибіотиків, пестицидів, рослинних замінників, фальсифікату молока водою тощо. Також існує невідповідність українського ветеринарного законодавства європейському.

Відмітимо, що вітчизняна сировина для молочної продукції виробляється переважно в особистих селянських господарствах, а це, на жаль, унеможливорює використання сучасних технологій виробництва, збереження якості та забезпечення безпеки молочної продукції на рівні світових вимог. Постачання на молокопереробні підприємства якісної сировини вищого ґатунку можна досягти лише за рахунок впровадження на сільськогосподарських підприємствах та фермерських господарствах механізованого доїння корів із подальшим охолодженням молока. Проте впровадження такого обладнання та модернізація самого обладнання молочних ферм є досить дорогим задоволенням й в багатьох випадках не підйомним для вітчизняних аграріїв.

Також, відсутня мотивація у виробництві якісної сировини, адже молокопереробні підприємства хоча й зацікавлені у купівлі молока найвищого ґатунку, проте відомі факти значного зниження закупівельних цін. У зв'язку з тим, що молоко відноситься до ряду продуктів, які мають властивість швидкого псування, часто виробники сировини змушені погоджуватися з умовами великих молокопереробних підприємств. Вважаємо, що ця проблема має вирішуватися не тільки на рівні держави, а й на рівні підприємств молочної галузі. Так, позитивними прикладами співпраці молокопереробних підприємств з виробниками молочної сировини є група компаній «Данон», яка з спільно з

банком «Credit Agricole» на поч. 2012 р. відкрила програму пільгового кредитування фермерським господарствам, також холдинг «Молочний альянс», а саме молокопереробне підприємство «Яготинський молокозавод» у м. Яготин, Київської області, яке проводить політику чесної співпраці з постачальниками у разі сумлінного ставлення до якості та гатунку виробленого молока останнього.

Скорочення обсягу закупівлі сировини негативно позначилося на розмірах виробництва і реалізації молочної продукції підприємствами. Починаючи з 2000 р., спостерігається стрімке скорочення обсягів виробництва різних видів молочних продуктів в Україні. Так, динаміка виробництва деяких видів молочної продукції наведено на рис. 2.4.

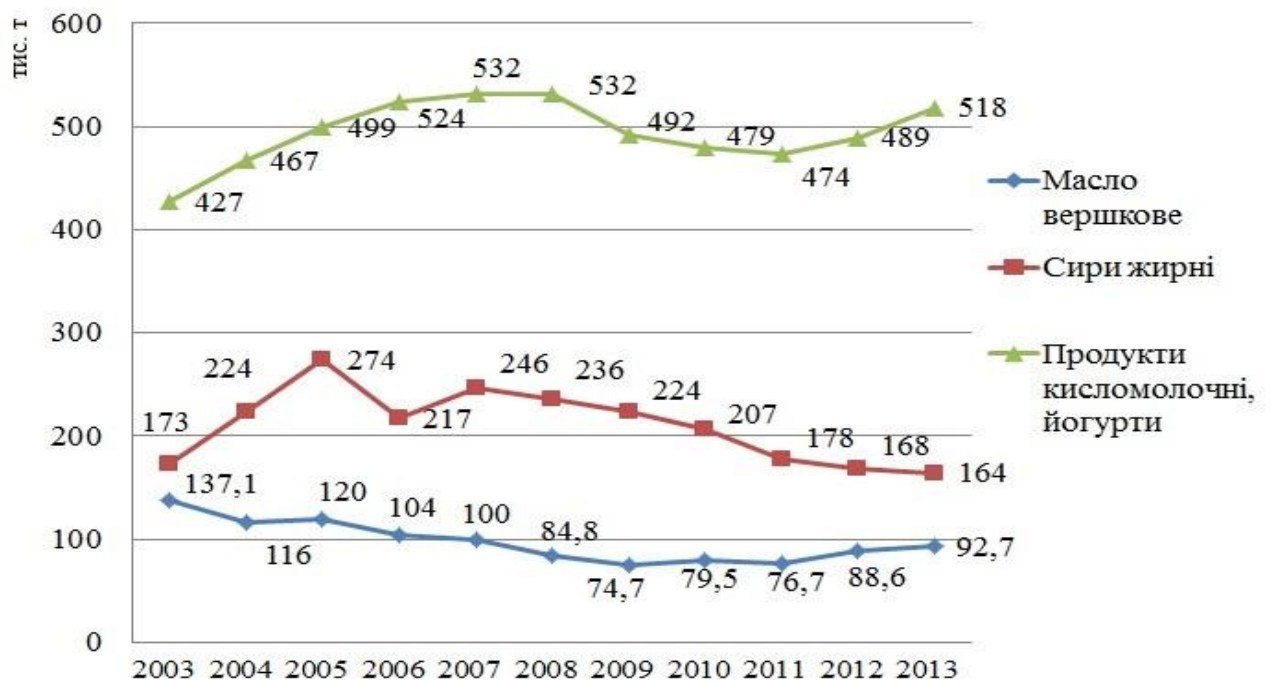

Рис. 2. 4. Динаміка виробництва основних видів молочної продукції, 2003-2013 рр.

Джерело: Розроблено автором за даними [50,104]

Так, у 2013 р. порівнюючи з 2006 р. виробництво сирів жирних скоротилося на 24,4%, спредів і сумішей на –25,2 %, а масла вершкового – на 10,9 %, а сирів неферментованих – на 11,2%. Позитивна тенденція в цей період спостерігалася лише на ринках кисломолочних продуктів та переробленого рідкого молока.

Структура виробництва молочної продукції в Україні у 2013 р. зображена на рис. 2.5.

Рис. 2.5. Структура виробництва молочної продукції в Україні, 2013 р.

Джерело: Розраховано автором за даними [50,104]

Дані рисунку свідчать про те, що найбільшу питому вагу в структурі виробництва молочної продукції займають – молоко оброблене рідке, кисломолочна продукція та йогурти, сири жирні. Відмітимо, що найбільші обсяги виробництва серед кисломолочних продуктів припадає на кефір – 32 % до загального обсягу виробленої кисломолочної продукції. На цей продукт спостерігається великий попит населення, тому у 2010-2013 рр. обсяги його виробництва збільшилися з 102,7 до 156,5 тис. т, або майже на 11 % (рис. 2.6).

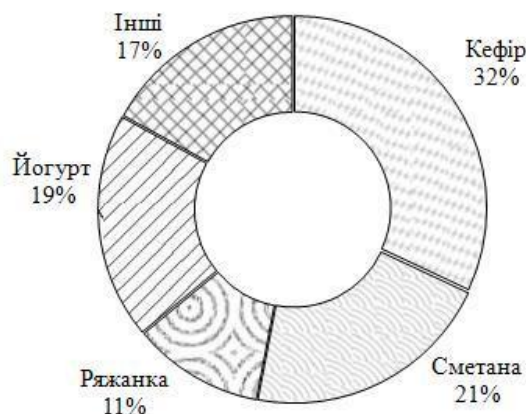

Рис. 2.6. Структура виробництва кисломолочної продукції молокопереробними заводами України за видами, поч. 2013 р. (%).

Джерело: Складено та розраховано автором за даними [104,198]

Рейтинг найбільших виробників вітчизняної кисломолочної продукції очолюють підприємства групи «Данон» (ПАТ «Галактон» та «Кременчуцький ММЗ»), які нещодавно вивели на ринок два нових бренди. Вони випускають йогурти та соковмісні напої на основі сироватки під торговою маркою «Актуаль». Підприємства з торговою маркою «Простоквашино» виробляє кефір, молоко, сметану, сирки та інші кисломолочні продукти.

Серед інших лідерів, які входять до TOP-5, експерти ринку відносять: молочну компанію «Lactalis Україна», ВАТ «Харківський молочний комбінат», що входить до складу групи компаній «Вімм-Білл-Данн Україна», ТОВ «Люстдорф» молокопереробні підприємства холдингу «ТерраФуд», зокрема ДП «Білоцерківський молочний комбінат», ВАТ «Вапнярський молокозавод» та інші [198]. Частка зазначених підприємств у загальному обсязі виробництва кисломолочних продуктів оцінюється на рівні 36 % (рис. 2. 7).

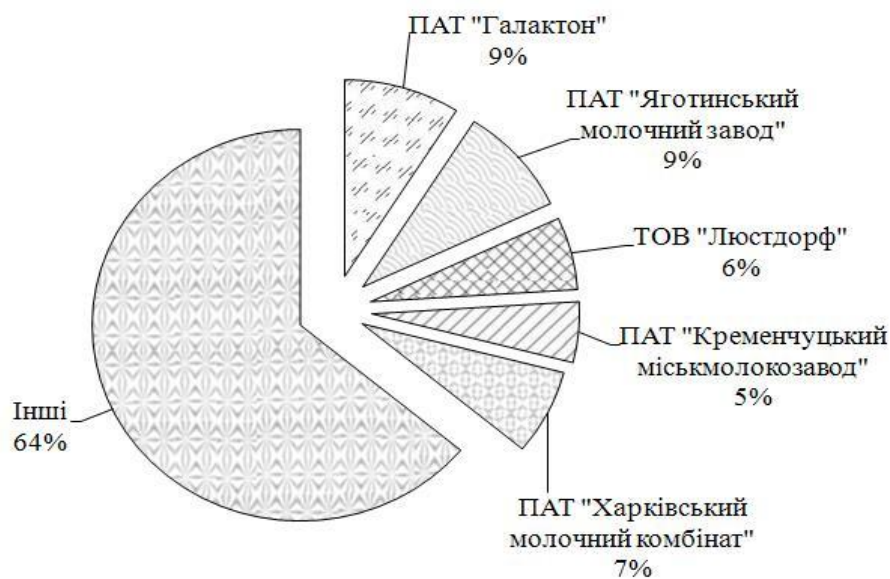

Рис. 2.7. Структура виробництва кисломолочних продуктів на великих молокопереробних заводах України на поч. 2013 р.

Джерело: Складено та розраховано автором за даними [104, 198]

У 2013 р. найбільше вироблялося кефіру (32 %). Друге місце за обсягом виробництва займала сметана, її частка у виробництві кисломолочної продукції склала 21 %. Хоча цей продукт й відноситься до широкого вжитку, проте має деякі обмеження щодо розширення асортименту. Для збільшення попиту на сметану

виробники спрямували свої зусилля на покращення упаковки та виробництво сметани з біо-домішками.

Беручи до уваги екологічну сторону управління діяльністю вітчизняних молокопереробних підприємств, зазначимо, що в Україні природоохоронні заходи фінансуються за залишковим принципом й в основному покладаються на розсуд самого підприємства. Так, обсяг бюджетного фінансування екологічних програм та проектів у 2012 р. склав лише 804 млн. грн., зокрема кошти були спрямовані на: посадку лісів (95,7 млн. грн.), боротьбу із забрудненням (46,2 млн. грн.), підвищення енергоефективності (480,4 млн. грн.), сприяння розвитку сільському господарству (139,5 млн. грн.), підтримку «зелених» науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт (33,1 млн. грн.) тощо. Разом з тим, на удосконалення та ремонт очисних споруд промислових підприємств було виділено лише 9,2 млн. грн.

В останні роки, зі зростанням інтересу суспільства до «зеленої» економіки та принципів сталого розвитку, в Україні спостерігається підвищення зацікавленості промислових підприємств до здійснення екологічних заходів, відбувається процес переозброєння підприємств харчової промисловості на енерго- та ресурсозберігаюче устаткування, модернізується застаріле обладнання. Це стосується й процесів виробництва на молокопереробних підприємствах, а саме: закуповуються нові технологічні лінії, розробляються і запускаються у виробництво нові продукти (творожно-сиркова продукція, молочні десерти, йогурти тощо). Зауважимо, що зміна технології спричиняє й зміну якості стічних вод, які утворюються. Разом з тим, все більша увага, нині, приділяється раціональному споживанню свіжої води, зниження споживання якої призводить до того, що стічні води підприємств переробки стають більш концентрованими при зменшенні їхньої кількості. Для багатьох підприємств відповідне очищення стічних вод представляє серйозну проблему.

В результаті проведеного дослідження нами виявлено, що для вітчизняних молокозаводів питання забруднення виробничих стічних вод є найбільш актуальним, адже їх обсяг становить приблизно 85-90 % загальних витрат. У

стічні води, у процесі виробництва продукції, найчастіше потрапляють молоко та молочні продукти (частинки сиру, масла, кисломолочних продуктів, наповнювачів йогуртів, морозива, сухого молока), розчинені органічні (молочні жири, білки, цукор, синтетичні поверхнево-активні речовини) та неорганічні (сода, сіль харчова, соляна та сірчана кислоти) речовини, сторонні предмети (фольга, скло, пісок), інші сполуки.

Так, суттєвою перешкодою в діяльності молокопереробних підприємств є невирішеність питання утилізації сироватки, яка займає 60 % серед загального обсягу всіх їх стічних вод. Відмітимо, що на підприємствах України на початок 2013 р. було отримано 4684 тис. т. молочної сироватки, з них 729,8 тис. т (15,6 %) перероблено та реалізовано у вигляді сухої сироватки, 339,2 тис. т (7,25%) пішло на пастеризацію та реалізовано у рідкому вигляді, а 3615 тис. т. або 77,2 % потрапило до стічних вод. Така ситуація призвела до двох негативних наслідків: *по-перше*, втрати біологічно цінної молочної сировини в умовах актуальності проблеми дефіциту білка, *по-друге*, до забруднення внутрішніх вод збільшенням вмісту азоту, фосфору та органічних речовин у стічних водах. Скидання стічних вод підприємствами молочної промисловості у водойми без попереднього їх очищення зумовлює шкідливий вплив та зміщення біологічної рівноваги водойм, зокрема, виникнення анаеробних процесів, що призводять до масової загибелі риби.

Ще однією проблемою малих і середніх молокопереробних підприємств є відсутність локальних очисних споруд на деяких із них. Не зважаючи на постійні приписи санітарно епідеміологічної служби про обов'язкове знезаражування стічних вод від молокопереробних підприємств, стан із року в рік не змінюється, і проблема залишається не вирішеною. Багато з цих підприємств намагаються відтягти момент, коли прийдеться займатися очисними спорудами, вважаючи це високо затратними заходами, що не принесуть ніякої користі безпосередньо виробникові молочної продукції. В свою чергу, аналіз стану очищення стічних вод молокопереробної промисловості та численних літературних джерел свідчать про те, що застосовані в нашій країні технічні рішення для біологічного

очищення стічних вод, на жаль, не забезпечують ефективного видалення з'єднань азоту до потрібного граничного допустимого значення концентрації для скиду у водойму.

Серед досліджуваних нами молокопереробних підприємств, лише вісім з них за період 2006 – 2012 рр. систематично виділяли кошти на превентивні заходи щодо очищення зворотних вод, включаючи запобігання та очищення скидів поверхневих вод. В основному, це були підприємства, що входять до складу великих молочних холдингів та корпорацій або мають іноземних інвесторів, зокрема: ПАТ «Яготинський молокозавод» у м. Яготин, Київської області, що входить до холдингу «Молочний альянс», підприємства групи «Данон» (ПАТ «Галактон» у м. Києві та ПАТ «Кременчуцький міськмолочозавод» у м. Кременчук, Полтавської області), ВАТ «Вімм-Білл-Данн Україна», ПАТ «Київський маргариновий завод» у м. Києві, ПАТ «Літинський молочний завод» у смт. Літин, Вінницької області, ПАТ «Хорольський молококонсервний комбінат дитячих продуктів» у м. Хорол, Полтавської області та ПАТ «Канівський маслосирзавод» у м. Канів, Черкаської області (рис. 2.6).

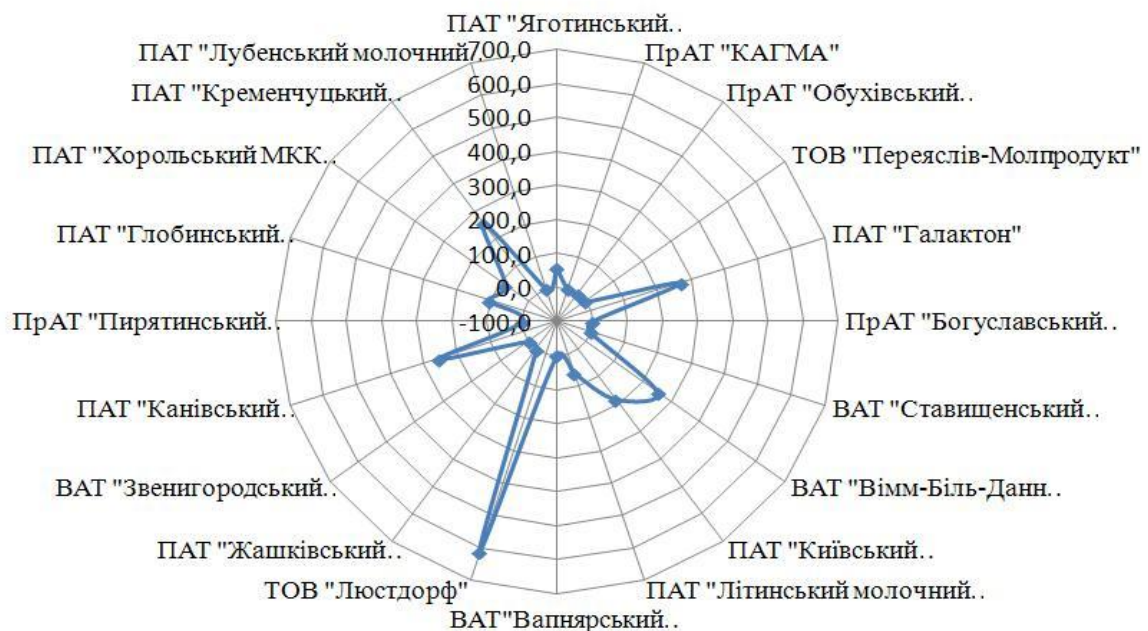

Рис. 2.6. Сукупні витрати молокопереробних підприємств на екологічні заходи щодо очищення зворотних та стічних вод у 2007 – 2012 рр., тис. грн.

Джерело: Складено автором за даними молокопереробних підприємств

Отже, за 6 років ці підприємства витратили близько 2,2 млн. грн. на реконструкцію стоків та очищення стічних вод, проте шкода, яка була завдана довкіллю все одно залишається набагато більшою.

Одним із напрямів вирішення проблеми утилізації сироватки є її переробка. Враховуючи її високу біологічну цінність та технологічні властивості, молочну сироватку можна використовувати як сировину в різних галузях харчової промисловості, а саме:

- молочній - при виробництві сметани, спредів, плавлених сирів, кисло-молочних виробів;
- м'ясопереробній - при виробництві варених ковбас, сосисок, сарделок, напівфабрикатів;
- кондитерській - при виробництві борошняних кондитерських виробів, шоколадних паст, різноманітних начинок для цукерок;
- масложировій - при виробництві майонезу, соусів тощо.

Також, унікальні властивості сироватки та продуктів на її основі дозволяють широке застосування її в дієтичному, спортивному та дитячому харчуванні. Що ж стосується молочної продукції, то сироватка може застосовуватися у виробництві молочних продуктів харчування з метою наближення білкового складу коров'ячого молока до материнського. На український ринок така продукція імпортується з Австрії, Голландії, Швейцарії, Фінляндії та інших країн. Прикрим залишається той факт, що маючи великий обсяг (запаси) цінної молочної сироватки, вітчизняні молокопереробні підприємства просто зливають її у стічні води. Таким чином, доцільність здійснення ефективного управління еколого-економічною діяльністю молокопереробних підприємств, організація раціонального використання молочної сироватки, необхідність ефективної переробки відходів зумовлена екологічними та економічними чинниками.

Не менш важливою перешкодою в еколого-економічному управлінні діяльністю молокопереробних підприємств є той факт, що на деяких малих та середніх підприємствах відсутні чітко сформовані настанови з якості продукції, не

дотримуються вимоги нормативно-технічної документації (рецептура, фізико-хімічні показники тощо) при випуску молочної продукції. Значною перешкодою до надходження якісної сировини на молокопереробні підприємства є відсутність тут лабораторій. Лабораторний контроль сировини, яка надходить на середні та малі молочні заводи, проводиться на договірній основі в основному у лабораторіях ветеринарної служби, що не забезпечує необхідної періодичності точного контролю відповідно до вимог діючого законодавства та міжнародних стандартів серії ISO.

Незважаючи на вищевказане та інші проблеми у вітчизняній молочній галузі, окремі підприємства приділяють їм вирішенню велику увагу й досягли позитивних результатів. Про це свідчить досвід компанії «Вімм-Білл-Данн Україна», Київської області. Вона є провідною на ринку молочних продуктів країни. З 2001 р. до її складу приєднався Київський міський молочний завод № 3-одне з найбільших підприємств України з переробки молока. Підприємство виготовляє продукцію з незбираного молока під торговою маркою «Словяночка», а також кефіри, сметану, йогурти, солодкі сирки та сиркові маси: «Чудо», «Рижий Ап», «Фругурт», «Мажитель» та інші. З 2010 р. компанія «Вімм-Білл-Данн» приєдналася до міжнародної корпорації PepsiCo, одного з світових лідерів з виробництва продуктів харчування та напоїв. У 2012 р. м. Вишневому Київської області був запущений перший в Україні спеціалізований завод дитячого молочного харчування «Агуша» із використанням сучасних екологічних технологій. Виробництво устатковане інноваційним технологічним обладнанням провідних світових виробників - «Тетра Пак» (Швеція), «Арсіл» (Франція). Це перше в Україні спеціалізоване виробництво кисломолочних продуктів для дітей, яке не тільки відповідає новим вимогам Закону України «Про дитяче харчування», а й працює за вищими та жорсткішими стандартами якості, ніж це вимагають державні норми [1, с. 24-30].

В цілому ж, проведений аналіз використання еколого-економічних інструментів в управлінні діяльністю вітчизняних молокопереробних підприємств дав підстави стверджувати, що на сьогодні, на жаль, ще не сформовано цілісної

системи еколого-економічного управління, а існують окремі її елементи, які діють незалежно один від одного, й досить часто через це виникає плутанина (рис. 2.7).

Рис. 2.7. Використання основних інструментів еколого-економічного управління діяльністю молокопереробних підприємств України

Примітки: «←» – інструмент не використовується, «←/+» – інструмент недостатньо розвинений, «+» – інструмент використовується в діяльності підприємства

Джерело: Складено автором

Глобалізація світової економіки, необхідність врахування світових тенденцій і процесів виходу на зовнішні ринки вимагають адаптації вітчизняної молочної галузі до вимог ринку в умовах сталого розвитку, зокрема до смаків та потреб споживачів, які, в свою чергу, віддають перевагу екологічно безпечним продуктам харчування.

Здійснення ефективного еколого-економічного управління діяльністю підприємствами вітчизняної молочної галузі дозволить не тільки запобігти деградації й знищенню природних комплексів, а й оздоровити соціально-економічну ситуацію в досліджуваних областях. Основним недоліком залишається безсистемне застосування цих інструментів, що призводить до повного не виконання їми свого цільового призначення. Так, вони не сприяють розвитку молочної галузі через переоснащення виробничих потужностей еколого-орієнтованим енерго- та ресурсозберігаючим устаткуванням, покращенню стану довкілля, формуванню екологічної свідомості суспільства та підвищенню якості та безпечності вітчизняної молочної продукції. Враховуючи зазначене, відзначимо, що розвиток вітчизняних молокопереробних підприємств може стати ефективним лише за умови злагодженої роботи всіх підприємств галузі.

Перед молокопереробними підприємствами та державою стоїть завдання забезпечити ефективне еколого-економічне управління їх діяльністю через систему організаційно-економічних заходів, які сприятимуть: зростанню поголів'я великої рогатої худоби та корів; збільшенню якісної молочної сировини від сільських господарств; зменшенню витрат на виробництво молочної продукції; зниженню виробничих відходів і підвищенню конкурентоспроможності молочної галузі. Вирішувати ці питання потрібно шляхом покращення державної підтримки молочної галузі, впровадження передових екологічно ефективних та ресурсозберігаючих технологій на молокопереробних підприємствах, підвищення рівня екологічної свідомості як працівників, так і споживачів молочної продукції.

2. 2. Екологічно орієнтоване управління якістю молочної продукції

В сучасних умовах екологічно орієнтованого розвитку економіки України дедалі актуальнішою стає проблема забезпечення якості молочної продукції. Ринок висуває нові вимоги щодо якості та безпеки її виробництва. Це пов'язано з тим, що в умовах екологічної та економічної криз, «виживання» молокопереробного підприємства та його стійкий стан на ринку визначається рівнем конкурентоздатності, що значною мірою забезпечується якістю продукції. Відсутність екологічного сертифікату та екологічних маркувань, що відповідають міжнародним стандартам серії ISO, істотно обмежують попит населення на молочну продукцію, скорочують кількість споживачів, знижують шанси залучити висококваліфіковану робочу силу, й тим самим зацікавити потенційних інвесторів. Молокопереробні підприємства, які не сертифікували своє виробництво є не конкурентоспроможними та не мають шансів щодо просування продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках.

Підвищення вимог до якості молочних товарів надзвичайно важливе питання, особливо в умовах екологічно збалансованого розвитку держави. В Україні діє багато нормативно-правових актів, які регулюють якість молока та молочних продуктів. Це закони України, постанови Кабінету Міністрів України, підзаконні акти міністерств; стандарти, затверджені Держспоживстандартом України тощо. Прийнято також низку законів, які регламентують виробництво, реалізацію, експертизу та безпеку молока і молочних продуктів (додаток В).

З метою поліпшення якості молочної сировини та відповідності її світовим вимогам з 1 липня 2002 р. введений у дію новий Державний стандарт ДСТУ 3662-97 «Молоко коров'яче незбиране. Вимоги при закупівлі». Він відрізняється від попереднього ГОСТ 13264-70 «Молоко Коровье. Требования при заготовках» жорсткішими вимогами щодо санітарної якості молока та умов його зберігання [71].

Також, з метою удосконалення державної політики у сфері управління якістю продукції Кабінет Міністрів України видав розпорядження від 17 серпня

2002 р. № 447-р «Про затвердження Концепції державної політики у сфері управління якістю продукції (товарів, робіт, послуг)». Нею передбачено поліпшення якості продукції, розвитку та впровадження методів управління якістю, збереження та відновлення безпеки довкілля, зростання зайнятості та підвищення життєвого рівня громадян, забезпечення стабільного розвитку економіки. 31 березня 2004 р. розпорядженням Кабінету Міністрів України № 200 р затверджений план заходів щодо реалізації вказаної Концепції. 27 грудня 2006 р. розпорядженням Кабінету Міністрів України № 655-р затверджений план заходів щодо поліпшення якості м'ясо-молочної продукції, згідно з яким до 30 квітня 2007 р. було передбачено внести зміни до ДСТУ 3662-97 «Молоко коров'яче незбиране. Вимоги при закупівлі», а саме ввести гатунок «Екстра».

Вирішення питань щодо впровадження екологічної стандартизації на молокопереробних підприємствах дещо активізувалося після прийняття Указу Президента України від 23.01.2001 р. № 113 «Про заходи щодо підвищення якості вітчизняної продукції» та розпорядження Кабінету Міністрів України № 447-р від 17 серпня 2002 р. «Концепція державної політики у сфері управління якістю продукції (товарів, робіт, послуг)».

Нещодавно уряд країни виступив із пропозицією щодо упорядкування українського законодавства в галузі безпеки та якості харчових продуктів відповідно до кращих міжнародних практик. Законопроект «Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо безпечності харчових продуктів» №10495 від 21 травня 2012 р., серед іншого передбачається ввести:

- один контролюючий державний орган у сфері здійснення еколого-економічного управління діяльністю молокопереробних підприємств, а саме - Державну ветеринарну та фіто санітарну службу;

- обов'язкове введення НАССР, системи відстеження та відкликання харчової продукції;

- спрощення та оптимізацію вимог щодо виробничої гігієни, реєстрації та дозвільних процедур, процедур державного контролю, маркування [110, с. 2].

Проект цього закону значно зменшить витрати на дотримання вимог безпеки та якості продукції і, таким чином, підтримає конкурентоспроможність вітчизняних молокопереробних підприємств. Крім того, він спрямований на підвищення ефективності системи еколого-економічного управління щодо безпеки та якості молока та молочної продукції.

Практика показує, що сертифікати, які видаються на продукцію згідно з законодавством України, у більшості зарубіжних країн не визнаються. Так, іноземних партнерів-замовників цікавить, чи повністю сертифіковане підприємство, чи введена система еколого-економічного управління діяльністю підприємства та контроль за якістю продукції, чи дотримуються при цьому вимоги щодо техніки безпеки, охорони довкілля і чи має молочний завод знак якості Ради Європи.

Проблемами сертифікації в Україні займаються Держспоживстандарт, зокрема його структурні підрозділи УкрСЕПРО і технічний комітет, Академія якості, ДНДІ “Система”, “Бюро Верітас” та ін. Вони займаються розробкою та гармонізацією стандартів, сертифікацією менеджменту якості продукції, міжнародним співробітництвом. Держспоживстандарт України, як національний орган із стандартизації представляє країну в Міжнародній організації зі стандартизації ISO, а також її комітетах:

- CASCO (Committee on conformity assessment) - комітет ISO з оцінки відповідності, заснований у 1970 р. для забезпечення єдиного підходу до сертифікації рекомендацій країнам.

- STACO (Standing Committee for the Study of Principles of Standardization) - комітет із вивчення наукових принципів стандартизації, який надає методичну й інформаційну допомогу Раді ISO щодо принципів та методик розробки міжнародних стандартів. Силами цього комітету забезпечується розповсюдження основних принципів стандартизації та підготовка рекомендацій щодо досягнення оптимальних результатів у цій області.

- INFCO (Committee for the Study of Scientific and Technical Information on Standardization) - комітет ISO з науково-технічної інформації.

- PLACO (Planning Committee) - технічне бюро, яке займається підготовкою пропозицій щодо планування роботи ISO, організації та координації діяльності. У сферу роботи комітету входять розгляд пропозицій щодо створення та розпуску технічних комітетів, визначення галузі стандартизації, якою вони повинні займатися.

- COPOLCO (Committee on Consumer Policy) - комітет ISO із захисту інтересів споживачів. Цей комітет займається вивченням думки споживачів щодо якості товарів, робіт, послуг та можливостей сприяння цьому через стандартизацію; узагальнює досвід участі споживачів у створенні стандартів; складає програми з навчання споживачів в області стандартизації; доводить до відома споживачів необхідну інформації про міжнародні стандарти.

- DEVCO (Committee on Developing Countries Matters) - комітет ISO, вивчає потреби країн світу у галузі стандартизації. До основних функцій належать: організація форуму для обговорення стандартизації та суміжних видів діяльності, створення умов для обміну досвідом між розвиненими країнами та тими, що розвиваються; підготовка фахівців із питань стандартизації та метрології; сприяння організації ознайомлювальних подорожей фахівців організацій, котрі займаються впровадженням стандартизації; підготовка навчальних посібників, методичних матеріалів; стимулювання розвитку двосторонніх контактів промислово розвинених держав у сфері стандартизації та метрології. У цих напрямках DEVCO співпрацює з ООН, завдяки чому було створено міжнародні центри навчання зі стандартизації.

- REMCO (Committee on reference materials) - комітет ISO із стандартних зразків. У сферу роботи комітету входить надання методичної допомоги шляхом розробки методичних посібників, які стосуються стандартних зв'язків (еталонів); координування діяльності ISO зі стандартних зразків із міжнародними метрологічними організаціями, зокрема, з МОЗМ - Міжнародною організацією законодавчої метрології.

В результаті проведеного дослідження встановлено, що нині, лише 101 вітчизняне молокопереробне підприємство або 27,5 % доклало зусиль до

впровадження системи міжнародних стандартів якості серії ISO (9001 та 22 000), а також використовують на практиці систему безпеки виробництва молочної продукції НАССР. Інші дві третини підприємств ще не здійснили сертифікацію своєї діяльності, що позбавляє їх конкурентних переваг на внутрішньому ринку, й фактично не залишає шансів успішної діяльності на зовнішніх ринках (табл. 2.5).

Таблиця 2.5.

Кількість та частка молокопереробних підприємств, які впровадили міжнародні стандарти якості та безпеки (ISO, НАССР) по областях України на поч. 2012 р. , од.

Область	Всього	Впровадили міжнародні стандарти	
		од.	%
АР Крим	13	2	15,4
Вінницька	30	7	23,3
Волинська	4	4	100
Дніпропетровська	22	6	27,3
Донецька	16	2	12,5
Житомирська	14	3	21,4
Закарпатська	4	0	0,0
Запорізька	18	3	16,7
Івано–Франківська	11	1	9,1
Київська	32	9	28,1
Кіровоградська	7	2	28,6
Луганська	10	1	10,0
Львівська	9	1	11,1
Миколаївська	11	5	45,5
Одеська	14	2	14,3
Полтавська	18	11	61,1
Рівненська	13	1	7,7
Сумська	11	6	54,5
Тернопільська	11	2	18,2
Харківська	24	8	33,3
Херсонська	16	4	25,0
Хмельницька	20	3	15,0
Черкаська	15	7	46,7
Чернівецька	1	0	0,0
Чернігівська	18	9	50,0
м. Київ	5	2	40,0
Разом	367	101	27,5

Джерело: Складено автором за оперативними даними [49, 50]

Головною метою виробництва молока та молочних продуктів на молокопереробних підприємствах повинно бути збереження найцінніших природних якостей молока з моменту його отримання -до постачання споживачу.

В результаті проведеного дослідження встановлено, що в цілому в молочній галузі прослідковується позитивна тенденція підвищення якості молока, яке надходить на переробку. Проте, трапляється, що молоко з особистих селянських господарств часто має нижчу сортність, ніж з інших джерел надходження. Стан щодо якості молока в сільськогосподарських підприємствах хоча й виглядає краще (в основному вони поставляють на молокопереробні підприємства молоко першого та вищого ґатунку відповідно до ДСТУ 3662-97), проте не відповідає стандартам на молоко європейських країн (табл. 2.6).

Таблиця 2. 6.

Динаміка молока за ґатунком прийнятого молокопереробними підприємствами України у 2005 – на поч. 2012 рр., тис. т

Показник	2005	2007	2009	2013	2013 у % до	
					2005	2009
Всього прийнято у тому числі:	1780,3	1670,6	1867,1	2324,9	130,6	124,5
екстра ¹	...	...	36,2	226,9	–	626,7
вищий ґатунок	300,5	430,1	542,4	798,7	265,8	147,2
1 ґатунок	1307,5	1100,1	1163,2	1181,9	90,4	101,6
2 ґатунок	154,1	114,7	106,2	113,7	73,8	107,1
неґатункове	18,2	25,7	19,1	3,7	20,3	19,4

¹ відповідно до ДСТУ 3662–9 це поняття введено з 2007 р.

Джерело: Складено автором на основі даних Державної служби статистики України

Українські стандарти якості сирого молока відстають від аналогічних у країнах Європейського Союзу і не використовують таке молоко для виробництва продуктів харчування (табл. 2.7). Відмітимо, що якість вітчизняного молока значно поступається європейському, що видно з Постанови Європейського Союзу № 853 від 2004 р. Для вищого сорту українського молока такий показник якості, як бактеріальна забрудненість, не повинен перевищувати 300 тис. бактерій на 1 см³ продукції, першого - 500 і другого -3 млн. бактерій (у країнах ЄС - не більше 100 тис. бактерій на 1 см³ для молока другого сорту).

Таблиця 2. 7.

**Стандарти на молоко, що заготовлюється в Україні, Російській Федерації, Білорусі, Польщі,
інших країнах ЄС**

Країна, стандарт	Гатунок	Кислотність, °Т (метод Тернера), °SH (Метод Сокслета–Хенкеля)	Ступінь чистоти, клас	Бактеріальна забрудненість, тис/см ³	Соматичні клітини тис./см ³	Температура, °С	Щільність, г/см ³ ,
Україна, ДСТУ 3662-97 від 1.07.2002 р.	Вищий	16–17	I	≤ 300	≤ 400	≤ 8	1,027
	I	≤ 19	I	≤ 500	≤ 600	≤ 10	1,027
	II	≤ 20	II	≤ 3000	≤ 800	≤ 10	1,027
Російська Федерація ГОСТ Р 52054-2003 від 01.01.2004 р.	Вищий	16–18	I	< 300	≤ 500	≤ 8	1,027
	I	16–18	I	300–500	≤ 1000	≤ 8	1,027
	II	16–21	II	≤ 4000	≤ 1000	≤ 8	1,028
Білорусь ТР 010/018/ВУ, від 25.03.2010 № 431	Екстра	16–18	I	≤ 1000	≤ 300	≤ 10	1,027
	Вищий	≤ 18	I	≤ 1000	≤ 500	≤ 10	1,027
	I	19–20	I	≤ 1000	≤ 750	≤ 10	1,027
	II	≤ 21	II	≤ 1000	≤ 1000	≤ 10	1,030
Польща PN-A 86002: 1999	Екстра	6,0–7,5	I	≤ 100	≤ 400	< 8	1,028
	I	6,0–7,5	I	≤ 400	≤ 500	< 8	1,028
	II	6,0–7,5	I	≤ 1000	≤ 1000	< 8	1,028
Європейський союз, Постанова № 853 від 2004 р.	Екстра	–	I	≤ 30	≤ 400	≤ 6	–
	I	–	I	30 – 100	≤ 400	≤ 6	–
	II	–	I	≤ 100	≤ 400	≤ 6	–

Джерело: Розроблено автором з використанням [76, 103, 124,170, 173,178, 197, 199, 206, 220].

Зазначимо і той факт, що загальна кількість соматичних клітин для вищого сорту вітчизняного молока не повинна перевищувати 400 тис. на 1 см³, для першого - 600 і другого - 800 тис/см³. Тим часом в ЄС вміст соматичних клітин в молоці для будь-якого сорту не повинен перевищувати 400 тис. на 1 см³. Наприклад, у Німеччині, згідно з Актом якості молока, переробні підприємства повинні вимагати від постачальників проведення спеціальних тестів. У разі невідповідності нормам від підприємства можуть відмовитися від співпраці та застосувати фінансові санкції на постачальника неякісної сировини (табл. 2.8).

Таблиця 2.8.

**Вимоги до якості молока, яке надходить на молокопереробні підприємства
Німецької Федеративної Республіки**

Показник якості молока	Кількість перевірок на місяць	Середні значення	Допустимий рівень на 1 мл.
Бактеріальна забрудненість, тис./см ³	2	25	< 100 (для молока I сорту, інакше декласифікується до II)
Вміст соматичних клітин тис./см ³	2	250	< 400
Точка замерзання, °С	1	- 0,505	- 0,515
Залишки антибіотиків	2	При виявленні завод-переробник призупиняє закупівлі на 1 місяць до усунення проблеми	

Джерело: Складено автором з врахуванням : [69]

В Німеччині середні показники вмісту соматичних клітин в молоці складають 250 тис/см³, а аналіз відповідності проводиться не менше двох разів на місяць. Отже, сподіватися вітчизняним молокопереробним підприємствам на широкий доступ до ринків ЄС зарано. По -перше, окрім санітарних вимог на рівні Євросоюзу в цілому, імпортери (молочні заводи-гіганти, великі торговельні мережі) можуть вимагати дотримання високих галузевих стандартів управління якістю (ISO, Global GAP, Q&S, BRC Global Standard, IFS та ін). По-друге, вимоги до якості молока варіюються між країнами-членами ЄС, тобто, фактично, доступ до одних ринків можна вважати складнішим, ніж доступ до інших.

У зв'язку з розбіжностями вимог українських стандартів якості з міжнародними, не всі вітчизняні молокопереробні підприємства нині готові до жорсткої конкуренції з потужними європейськими компаніями. Саме тому експорт молочних продуктів відбувається в основному у пострадянські республіки (табл. 2.9).

Таблиця 2.9.

**Вартість молочної продукції, експортованої з України
у 2009 р. - поч.2013 р., млн. дол. США**

Продукція	2009	2010	Поч. 2013	Поч. 2013 у % до 2009	Країни-імпортери
Молоко та сухі вершки	11,1	12,4	9,1	81,9	Азербайджан, Бангладеш, Казахстан, Молдова, Білорусь,
Сухі молочні продукти, згущене молоко	70,1	76,7	95,1	135,7	Бангладеш, Казахстан, Росія, Танзанія, Куба
Молочна сироватка	7,2	16,7	25,7	359,2	Білорусь, Казахстан, Киргизстан, Росія
Масло вершкове	2,8	5,3	9,7	347,7	Казахстан, Росія, Молдова, Кувейт, Корея
Сири жирні та кисломолочні	301,1	426,8	445,0	147,8	Росія, Казахстан, Грузія, Молдова, Єгипет
Казеїн	4,1	4,2	4,9	122,3	Німеччина, Польща
Кисломолочні продукти	2,8	5,2	8,6	313,2	Азербайджан, Молдова, Грузія

Джерело: Складено автором за даними [50]

Основною молочною продукцією, яку реалізують на зовнішньому ринку молочні заводи є тверді сири, частка яких на поч. 2013 р. становила 38,2 %. На жаль, у 2012 р. Російська Федерація обмежила ввезення сирів із України у зв'язку з підвищенням вимог до їх якості, що завдало значної шкоди виробникам. Якщо у 2011 р. молокопереробні підприємства виробили 179 тис. т сиру, з яких 76,6 тис. т експортувалося (89 % в Росію та 9 % в Казахстан), то на поч. 2013 р. обсяг експорту знизився на 16 %. Позитивним є диверсифікація ринків збуту, зокрема, відбулося збільшення експорту згущеного молока до Танзанії, Куби і Тунісу. Крім того, зріс експорт молочної сироватки до Алжиру, Китаю, Кореї, Кувейту, Сінгапуру і Філіппін.

У зарубіжних країнах світу затверджені стандарти серії ISO (International Organization for Standardization). Схвально, що в Україні теж введені як національні стандарти ISO серій 9001, 10000, 17000, 22000 та 14000, так і система EMAS (Environmental Management and Audit), яка притаманна більшості європейських країн (додаток Г).

EMAS - система екологічного менеджменту та екологічної перевірки навколишнього природного середовища, метою якої є спонукання підприємств до екологічно-свідомої діяльності, відповідальності за довкілля та постійного його покращення. Ефективне застосування EMAS розпочалося в Західній Європі з кінця 1995 р., коли європейські підприємці приєдналися до системи екологічного аудиту. На жаль, в Україні ця система не одержала значного розповсюдження. Причинами є відсутність належних нормативно-правового забезпечення інституційної інфраструктури (незадовільна підготовка фахівців із екологічного менеджменту та аудиту, атестація, сертифікація, реєстрація підприємств, які впровадили цю систему), нерозуміння керівниками підприємств, користі та переваг від впровадження системи EMAS. Ця система стандартів виняткова та особлива. Проте, на нашу думку, для України майбутня діяльність молокопереробних підприємств більше залежить від серії міжнародних стандартів систем екологічного менеджменту та аудиту серії ISO, розроблених міжнародним інститутом ISO.

Міжнародні стандарти серії ISO відрізняються від системи EMAS тим, що вони регулюють не тільки технічні параметри, а й весь процес, організацію екологічного менеджменту та управління діяльністю молокопереробного підприємства. Офіційно вони добровільні, оскільки не заміняють законодавчих вимог. В свою чергу, будь-яке підприємство може використовувати стандарти ISO для виявлення власних недоліків та може бути сертифіковане третьою незалежною стороною. Підприємство, яке запроваджує стандарти, має свободу та гнучкість. Воно може запровадити цей стандарт як в цілому в організації, так і в окремому структурному підрозділі чи в окремому виді діяльності.

Отже, у 2005-2013 рр. прослідковується позитивна тенденція: зростання обсягів молока вищого гатунку та «екстра» класу. Якщо у 2005 р. молочні заводи отримали лише 27 % молока вищого гатунку та «екстра», то на початок 2013 р. - 54 %. Це пояснюється збільшенням кількості підприємств, які дотримуються екологічних стандартів та сертифіковані відповідно до міжнародних вимог ISO, що сприяє підвищенню якості молочної сировини і продукції (рис. 2.8).

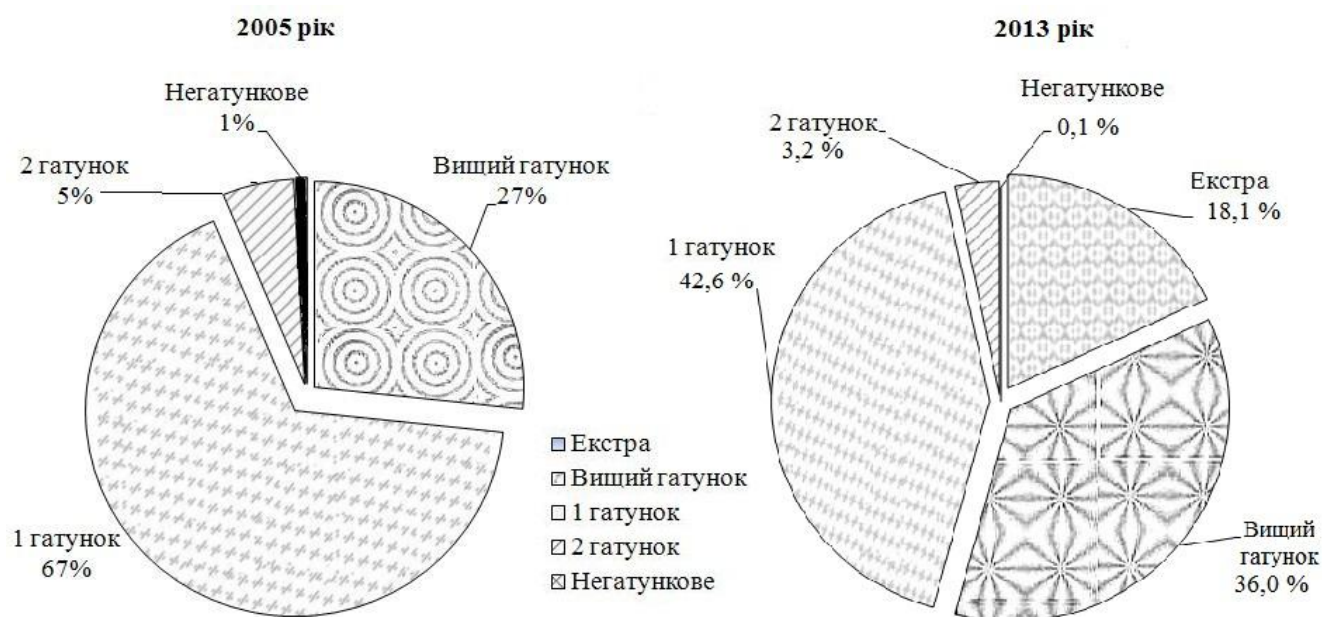

Рис. 2.8. Гатункова структура прийнятого на переробку молока підприємствами Вінницької, Полтавської, Черкаської та Київської областей у 2005 і 2013 рр., %

Джерело: Складено автором на основі даних Державної служби статистики України

Лідерами за обсягами та якістю надходження молока на переробні підприємства є молокопереробні заводи Вінницької, Полтавської, Черкаської, Київської областей та м. Києва. Тут працює 100 великих підприємств і невелика кількість малих приватних молокопереробних підприємств-цехів (в основному-сироробних). Так, міжнародні стандарти ISO серії 9001 впроваджені на молокопереробних підприємствах: ПАТ «Яготинський маслозавод», ПрАТ «КАГМА», ПАТ «Галактон», ВАТ «Вімм-Білл-Данн Україна» Київської області; ПАТ «Літинський молочний завод», ВАТ «Вапнярський молочний завод», ТОВ «Люстдорф», Вінницької області; ВАТ «Звенигородський сироробний комбінат», ПАТ «Канівський маслосирзавод», Черкаської області; ПрАТ «Пирятинський сир

завод», ПАТ «Глобинський маслозавод», ПАТ «Кременчуцький міськмолокозавод» Полтавської області. Вони входять до складу підприємств-гігантів (холдингів) молочної галузі, зокрема, «Данон», «Молочний альянс» тощо. Вище вказані підприємства є лідерами на регіональному та національному рівнях. Завдяки повній сертифікації їх діяльності, продукція стала користуватися великим попитом не лише у населення України, а й за кордоном. Вона відома такими торговими марками, як: «Яготинське», «Premialle», «Слов'яночка», «Чудо», «КАГМА», «Веселий молочник», «Фругурт», «Смачненька», «На здоров'є», «Бурёнка», «Селянське», «Тотоша», «Кремез», «Гармонія».

Цікавим є досвід ВАТ «Лубенський молочний завод», що розташований в м. Лубни Полтавської області стосовно здійснення екологічно орієнтованого управління якістю виробленої молочної продукції. Відмітимо, що це підприємство функціонує згідно діючих в Україні нормативних документів і повністю відповідає вимогам ДСТУ ISO 22000:2007. Така система дозволяє йому демонструвати здатність управляти ризиками, що загрожують харчовій продукції, і гарантувати її безпеку у споживанні. Основними характеристиками молочної продукції ТМ „Гармонія” є її висока якість, що підтверджується отриманим сертифікатом ISO серії 9001 та однойменною системою якості. Після її впровадження основним принципом цього підприємства є «натуральність», тобто вся його продукція не містить штучних інгредієнтів типу модифікованого крохмалю, консервантів, синтетичних барвників (лише натуральні), рослинних жирів із транс-ізомерами. Це подобається споживачам і молоко та молочна продукція користується попитом на ринку.

Заслуговує на увагу управлінський досвід ПАТ «Галактон» в м. Київ, яка входить до групи компаній «Данон». Керівництво цього підприємства зацікавлено у дотриманні міжнародних стандартів молока. Для цього було закуплено в Швеції прилад для контролю якості молочної продукції, за допомогою якого можна швидко і зручно вимірювати вміст білку в молоці. На жаль, в Україні такі прилади не випускаються.

Проте не всі вітчизняні підприємства можуть собі дозволити сертифікацію виробництва та дороге обладнання. Як свідчить практика, витрати на проходження сертифікації якості продукції на підприємстві в Україні коливаються в межах 25-50 тис. грн. Крім того, на забезпечення її функціонування необхідно теж не менше 10–15 тис. грн. на рік. Варто також враховувати, що сертифікати мають строк дії, після закінчення якого, підприємству потрібно знову підтвердити якість молочної продукції та факт дотримання вимог безпеки її виготовлення на всіх етапах життєвого циклу. Звичайно, це призводить до додаткових витрат та подорожчання молочної продукції. Таким чином, в умовах кризи та жорсткої конкурентної боротьби за ринки збуту малі та середні молочні заводи бояться втратити зайнятий ними сегмент й не поспішають здійснювати сертифікацію виробництва.

Процедура сертифікації дорога та може викликати зниження прибутку, рентабельності молочного заводу або продукції, що, у свою чергу може знизити її конкурентоспроможність. Тому виробник повинний розуміти вигоду сертифікації, наприклад, за допомогою проведення рекламної компанії із залученням висновку незалежної третьої сторони. Тим часом зарубіжний досвід свідчить, що здійснення екологічно орієнтованого управління діяльністю підприємства є не тільки економічно, а й екологічно вигідним, та повністю себе виправдовує. Хоча застосування на молокопереробних підприємствах системи екологічного менеджменту, дотримання екологічних стандартів та підтримка їх функціонування й вимагає значних витрат грошових ресурсів, проте для отримання більшого прибутку у майбутньому, необхідні і певні витрати. Так, Ans Kolk у своїй науковій праці «Economics of Environmental Management» доводить економічну ефективність застосування системи екологічного менеджменту на підприємствах і посилення екологічної свідомості та відповідальності підприємців, споживачів і працівників підприємств [213, с. 210-217].

Нами досліджено основні переваги здійснення сертифікації діяльності вітчизняних молокопереробних підприємств. Для цього дисертантом у 2012 р. було проведене соціологічне обстеження. За допомогою розробленої анкети було

опитано 112 керівників та спеціалістів молокопереробних підприємств (а саме: ПрАТ «КАГМА», ПАТ «Галактон», ПАТ «Яготинський молочний завод», ПАТ «Обухівський молочний завод» Київської області та м. Києва, ТОВ «Люстдорф» Вінницької області, ПАТ «Лубенський молочний завод» та ПрАТ «Пирятинський сир завод» Полтавської області) по вивченню їх думки щодо важливості здійснення еколого-економічного управління діяльністю підприємства та проведення екологічної сертифікації усього життєвого циклу продукції відповідно до міжнародних стандартів (додаток Д).

Як показали результати аналізу відповідей респондентів, найвагомим є переконання керівників, що після повної сертифікації виробництва, підприємства стануть конкурентоспроможнішими (рис. 2.9).

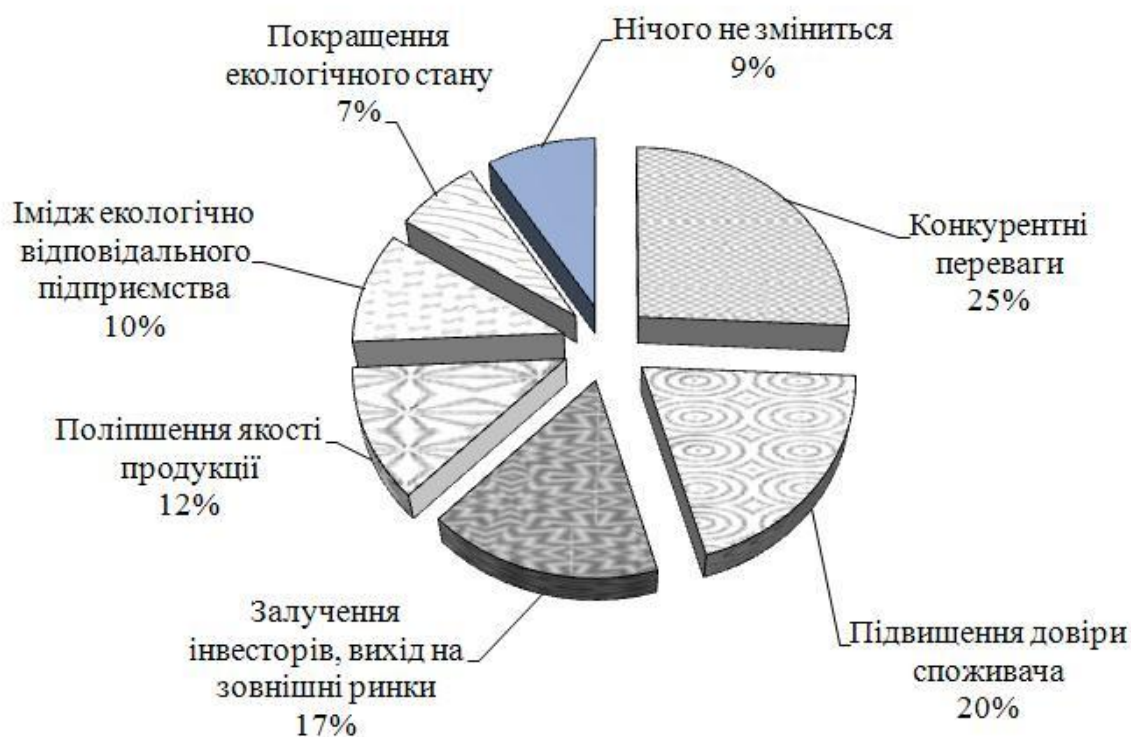

Рис. 2.9. Структура відповідей керівників і спеціалістів щодо очікуваних переваг сертифікації діяльності молокопереробних підприємств, на поч. 2013 р., %

Джерело: Складено автором на основі даних проведеного соціологічного опитування керівників та спеціалістів молокопереробних підприємств

За оцінками міжнародних фахівців - це вірний шлях підприємства. Так, сертифікація системи еколого-економічного управління діяльністю підприємства та якістю продукції, яку воно виробляє підвищує його ринкову вартість у

середньому на 10 %. Поліпшення споживчих характеристик молочної продукції, підвищення довіри споживачів, а також можливість залучення інвесторів для впровадження екологічно «чистих» технологій виробництва та розширення асортименту очікують більше двох третин опитаних.

Основними перешкодами по покращенню якості молочної продукції є застаріла система управління в частині контролю за виробництвом якісної та безпечної молочної продукції. Вона не гармонізована із міжнародними стандартами та частково не відповідає вимогам Світової організації торгівлі. Вітчизняне законодавство носить фрагментарний та суперечливий характер, а діючі екологічні стандарти застаріли, надмірно інструктивні та орієнтовані на певний продукт.

Іншим недоліком існуючої системи еколого-економічного управління є те, що державні установи здійснюють контроль за однаковими параметрами, тобто дублюють функції. Контроль в основному спрямований на кінцевий продукт, що передбачає значний за обсягом добір зразків, обов'язкову сертифікацію та часті інспекції на місцях, замість комплексної, заснованої на оцінці ризиків системи еколого-економічного управління якістю та безпечністю молочної продукції впродовж всього виробничого процесу.

Крім того, за наявності великої кількості нормативно-правових актів, в Україні, немає жодного документу з чіткими роз'ясненням порядку здійснення контролю за дотриманням стандартів органами державного управління. Не вистачає сучасних лабораторій для перевірки відповідності продукції встановленим стандартам. Діючі ж лабораторії, в основному, не відповідають вимогам країн Європейського Союзу та інших розвинених країн.

Таким чином, не всі вітчизняні молокопереробні підприємства готові до жорсткої конкуренції із потужними міжнародними компаніями. Найбільшою перешкодою до цього є неефективне еколого-економічне управління їх діяльністю, відсутність відповідних сертифікатів, необізнаність управлінського персоналу та низький рівень їх екологічної освіти, нестача інформації про доцільність та переваги впровадження та реалізацію системи екологічно

орієнтованого управління діяльністю молокопереробних підприємств. Організація еколого-економічного управління відповідно до вимог національних або міжнародних стандартів сприятиме підвищенню конкурентоспроможності молочної продукції та активізації залучення внутрішніх і зовнішніх інвестицій у її сертифіковане виробництво.

Нами встановлено, що реалізація екологічно орієнтованого управління, зокрема здійснення екологічної сертифікації молокопереробного підприємства дозволить: *по-перше*, підвищити рівень його інвестиційної привабливості, зокрема забезпечить додаткове вливання ресурсів у бізнес. Прикладом є компанія «Укрпродукт Груп» у м. Києві, яка володіє 5 заводами загальною потужністю 70 000 т молочної продукції на рік. До складу Групи входять: ДП «Старокостянтинівський молочний завод», ПП «Красилівський молочний завод», ВАТ «Летичівський маслозавод» у Хмельницькій області, ВАТ «Молочник» у Житомирській області (спеціалізується на виробництві плавленого сиру й фасованого масла) та ТОВ «Жмеринський маслосирзавод» у Вінницькій області. Ця компанія сертифікувала виробництво відповідно до міжнародних стандартів серії ISO ще у 2010 р., що дало змогу отримати у 2012 р. кредит на впровадження екологічно чистих технологій від Європейського банку реконструкції та розвитку у розмірі 11 млн. євро. Нині, частина отриманих коштів використовується на встановлення нового енергоощадного устаткування на головному заводі «Укрпродукт Груп» у м. Старокостянтинові Хмельницької області. «Укрпродукт Груп» очікує, що завдяки новим технологіям, витрати на електроенергію, газ, воду та каналізацію скоротяться на 40–60 %, а викиди вуглекислого газу зменшаться майже на 7 тис. тонн на рік.

По-друге, сертифікованому підприємству буде легше отримати пільги при оформленні майбутніх довгострокових кредитів, які є необхідною умовою для модернізації виробництва та впровадження ресурсозберігаючих екологічно безпечних та економічно вигідних технологій.

По-третє, молокопереробний завод, продукція якого відповідає міжнародним стандартам, зможе легко розширити ринки її збуту.

По-четверте, підприємства, які сертифікували свою діяльність отримують можливість забезпечити екологічну безпеку виробництва як для навколишнього середовища та людей, залучених до процесу виробництва молочної продукції, так і для потенційних споживачів.

По-п'яте, сертифікація сприяє підвищенню конкурентоспроможності вітчизняної молочної продукції, за рахунок отримання сертифікату про відповідність міжнародним вимогам, а також іміджу цього підприємства за рахунок зниження виробничих витрат.

Таким чином, одним із найбільш важливих інструментів еколого-економічного управління діяльністю підприємств молокопереробного комплексу є орієнтація виробництва продукції відповідно до міжнародних стандартів, а також реалізація сертифікації виробництва молочної продукції протягом усього її життєвого циклу. Здійснення екологічно орієнтованого управління якістю молочної продукції дозволить вітчизняним підприємствам постійно підтримувати високий рівень якості молочних продуктів, створити ефективну та прозору систему еколого-економічного управління, знизити витрати та негативний вплив викидів, скидів та утворення відходів у навколишнє природне середовище й підвищити довіру споживачів до своєї продукції.

2.3. Оцінка ефективності еколого-економічного управління діяльністю молокопереробних підприємств

Оцінка ефективності управління еколого-економічною діяльністю підприємств молочної галузі передбачає спостереження, аналіз і контроль за виробництвом продукції, відповідністю її якості національним і міжнародним стандартам; за витратами на екологічні заходи, застосуванням і впровадженням екологічно безпечних, енерго- та ресурсозберігаючих технологій виробництва; зменшенням та попередженням викидів шкідливих речовин, скидів у водні об'єкти, утворенням та утилізацією відходів; станом екологічних зобов'язань, екологічних доходів та витрат, а також інвестиціями молокопереробного підприємства в природоохоронну сферу.

Зацікавленими в об'єктивній оцінці ефективності управління еколого-економічною діяльністю молокопереробних підприємств є такі користувачі як: власники заводів, його управлінський персонал, працівники підприємств, бізнес-партнери, органи державної влади, потенційні інвестори, громадські організації і найголовніше – населення, тобто споживачі молочної продукції.

Визначено, що відкритість українського ринку молока та молочних продуктів міжнародним учасникам нині створила додаткову конкуренцію для вітчизняних переробних підприємств. Разом із слабкою системою контролю якості продукції та недосконалим державним управлінням це призвело до зниження ступеня натуральності готових виробів, використання у виробничому процесі інгредієнтів та технологій, заборонених або жорстко регламентованих у європейських країнах.

Відповідно до наказу «Про внесення змін до Переліку продукції, що підлягає обов'язковій сертифікації в Україні» від 22 вересня 2010 р. №426, виданого Державним комітетом України з питань технічного регулювання та споживчої політики було внесено відповідні зміни. Цим документом з переліку продуктів, які підлягають обов'язковій сертифікації, було виключено наступні

позиції: сири сичужні тверді, напівтверді, масло вершкове, спреди та суміші жирові, масло вершкове з наповнювачами, маргарини та маргарини м'які. Нині, у переліку продукції, що підлягає обов'язковій сертифікації залишилися лише суміші на основі сухого молока, призначені для дитячого та дієтичного харчування.

Недосконалість державного управління в молочній галузі прослідковується також й у відсутності закону України про відповідальність. Так, результати аналізу показали, що Державна інспекція України з питань прав споживачів й досі не має затвердженої інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення, яку нині опрацьовують у Міністерстві економічного розвитку і торгівлі України. Проте, поки опрацьовують цю інструкцію, на споживчий ринок надходить все більше фальсифікованої продукції і споживачам доводиться дедалі частіше купувати неякісні молочні вироби. Неефективна управлінська діяльність органів влади призводить до того, що деякі виробники свідомо випускають неякісну продукцію, приховуючи справжній вміст небезпечних інгредієнтів із яскраво оформленою обгорткою. Наприклад, перевіривши у 2012 р. молочні продукти в магазинах і на ринках м. Києва, фахівці «Укрметртест-стандарту» виявили замість масла продукцію, що складається виключно з рослинних жирів, а замість твердого сиру - сирний продукт, в у сметані були виявлені дріжджі, цвіль і кишкова паличка.

До того ж окремі виробники безконтрольно продають дешевий товар сумнівної якості за дорожчу в декілька разів ціну. При цьому на упаковці молочної продукції вказується нестандартний, завищений вміст жиру (наприклад, сметана жирністю 21,5 відсотка), а ціна продукту значно перевищує регульовану. Робиться це для того, щоб обґрунтувати підвищення вартості товару, адже ціни на 72,5-відсоткове масло, 2,5-процентне молоко і 20-відсоткову сметану підлягають державному регулюванню. Насправді, за результатами перевірок, проведених у відповідних лабораторіях, виявлено, що задекларованої частки жиру в цій молочній продукції немає. Встановлено, що жирність цієї продукції в середньому менша на півтора відсотка від вказаної. Так, неправдиво завищеною виявилася

жирність масла «Білоцерківське» виробництва ПАТ «ЖЛК-Україна» (м. Біла Церква, Київська область), «Клуб сиру» ПАТ «Канівський маслосирзаводу» (м. Канів, Черкаська область), «Фаворит» ВАТ «Галіївський маслозавод» (Житомирська область).

Яскравим прикладом неефективності еколого-економічного управління діяльністю є випадки прийняття недобросовісних рішень керівниками моокопереробних підприємств. Недобросовісні молокозаводи маніпулюють свідомістю покупців, називають спред «брендовим» маслом- «селянським» або «фермерським», і зазначають на упаковці дрібними літерами, яким цей продукт є насправді. В результаті, споживач переплачує за масло чи інший продукт із пальмової олії, вважаючи, що купив справжню молочну продукцію. Так, у 2012 р. фахівцями «Укрметртестстандарту» встановлено, що з 17 закуплених зразків масла жоден не відповідав вимогам нормативних документів. Відібрану молочну продукцію перевірили на відповідність змісту заявленого на упаковці жиру, рослинних жирів, а також на вміст бактерій і дріжджів. Майже половина вершкового масла, яка пройшла перевірку виявилася спредами. До такої продукції належали масло «Румо» виробництва підприємства ДП «Ружин-молоко» (Житомирська область), яке містило 60% рослинного жиру, «Вологодське» (ПрАТ «Хмельницька маслосирбаза», м. Хмельницький, Хмельницька область) – 40 %, «Гайсинська» (ТОВ «Гайсинський молокозавод», м. Гайсин, Вінницька область) – 30 %.

Іншою, не менш важливою проблемою, яка негативно позначається на ефективності еколого-економічного управління діяльністю вітчизняних моокопереробних підприємств, є відсутність належного державного контролю. У 2011 р. було ліквідовано Держнагляд, а контроль за якістю продукції було віддано Державній ветеринарній та фіто-санітарній службі України. Це призвело до того, що Державна інспекція України з питань захисту прав споживачів втратила основні вагомі повноваження, а у її функціях залишився лише контроль за дотриманням виконання відповідного законодавства. Сутність проблеми проявляється в питанні: чи достатньо цей уповноважений орган приділяє уваги якості продукції, якщо він зацікавлений та

опікується безпосередньо торгівлею всієї країни, адже зараз Держспоживстандарт підпорядковується виключно Міністерству економічного розвитку і торгівлі України.

Як вже зазначалося раніше, нині в Україні немає єдиної офіційно затвердженої та загальновизнаної методики комплексної оцінки ефективності еколого-економічного управління діяльністю молокопереробних підприємств, відсутні чітко визначені аналітичні показники та методи їх розрахунку. Фактично, кожне молокопереробне підприємство відповідно до своїх інтересів та цілей діяльності за критерієм її ефективності на свій розсуд може сформувати власну систему конкретних, чітко визначених показників оцінки ефективності еколого-економічного управління діяльністю підприємства в будь-якій із його сфер, а саме: економічній (операційній, інвестиційній, фінансовій) та неекономічній (соціальной, екологічній, науково-технологічній).

У першому розділі в пункті 1.3. «Методичні засади дослідження ефективності еколого-економічного управління діяльністю молокопереробних підприємств» запропоновано систему показників, які доцільно використати у розрахунку інтегральної оцінки ефективності еколого-економічного управління діяльністю молокопереробних підприємств. Для аналізу обрано молокопереробні підприємства Вінницької, Полтавської, Черкаської, Київської областей і м. Києва. Ці області об'єднані нами у відповідний сегмент ринку не випадково. За даними Державного служби статистики України [50], більшість з них є лідерами по виробництву, реалізації та якості молока («екстра», вищий та перший ґатунок); провели повну сертифікацію своєї діяльності та орієнтуються на міжнародні стандарти серії ISO, а також є екологічно відповідальними (табл. 2.10).

Питома вага виробництва молочної продукції досліджуваних підприємств галузі становить майже 60 % від загального обсягу виробництва. Частка молока, яке переробляється складає майже 40 % від загального обсягу по Україні.

Вихідні дані, які застосовувалися для нормування показників і проведення відповідних розрахунків, наведені у додатку. В результаті стандартизації значення обраних показників для оцінки ефективності еколого-економічного управління знаходяться в межах від 0 до 1 (додатки М.1 -М.4).

Таблиця 2.10.

Обсяг молока закупленого молокопереробними підприємствами Вінницької, Полтавської, Черкаської, Київської областей та м. Києва, тис. т

Показник	Досліджувані області			Україна			Частка областей, % до України		
	2005	2010	2013	2005	2010	2013	2005	2010	2013
Молоко, всього	1744	1587	1804	5689	4737	4570	30,7	33,5	39,5
у тому числі:									
- від сільгосп. підприємств	637	695	970	1797	1890	2325	35,5	36,8	41,7
- від господарств населення	1095	810	623	3814	2544	1849	28,7	31,8	33,7
від інших господарських структур	12	83	211	78	303	396	15,4	27,4	53,3

Джерело: Сформовано автором на основі даних Державної служби статистики України [50]

На основі розрахованих стандартизованих значень окремих складових оцінки еколого-економічного управління діяльністю молокопереробних підприємств України обчислено інтегральний показник та інтегральні проміжні оцінки ефективності еколого-економічного управління діяльністю вітчизняних молокопереробних підприємств у розрізі його складових. Разом з тим, ранжування досліджуваних молокопереробних підприємств України було здійснено за економічною та екологічною групами показників еколого-економічного управління (табл. 2.11).

В результаті проведеного групування, аналізу та оцінки було виявлено підприємства-лідери та аутсайтери, поділ на які здійснювався за принципом: чим більша величина інтегрального показника, тим краще й ефективніше здійснюється управління еколого-економічною діяльністю молокопереробного підприємства та менше значення рангу.

На початок 2013 р. за рівнем інтегрального показника оцінки ефективності еколого-економічного управління діяльністю молочних підприємств провідні місця, а саме перше та друге зайняли ПАТ «Яготинський маслозавод», м. Яготин та ПАТ «Галактон», м. Київ Київської області. Третє місце посів

Таблиця 2.11.

Ранжування за інтегральним показником ефективності еколого-економічного управління молокопереробних підприємств Вінницької, Полтавської, Черкаської, Київської областей та м. Києва, поч. 2013 р.

Підприємство	В цілому		За складовими			
	Інтегральний показник	Ранг	Економічна		Екологічна	
			Інтегральний показник	Ранг	Інтегральний показник	Ранг
Київська область і м. Київ:						
ПАТ «Яготинський маслозавод»	0,641	1	0,551	1	0,433	6
ПрАТ «КАГМА»	0,410	11	0,141	5	0,394	9
ПрАТ «Обухівський молочний завод»	0,449	5	0,306	3	0,367	17
ТОВ «Переяслів-Молпродукт»	0,316	17	0,123	8	0,378	13
ПАТ «Галактон»	0,505	2	0,065	10	0,681	1
ПрАТ «Богуславський маслозавод»	0,295	19	0,061	12	0,371	15
ВАТ «Ставищенський маслозавод»	0,417	10	0,329	2	0,373	14
ВАТ «Вімм-Білл-Данн Україна»	0,410	11	0,041	16	0,384	11
ПАТ «Київський маргариновий завод»	0,364	15	0,059	13	0,356	19
Вінницька область:						
ПАТ «Літинський молочний завод»	0,376	14	0,054	14	0,368	16
ВАТ «Вапнярський молокозавод»	0,309	18	0,009	19	0,364	18
ТОВ «Люстдорф»	0,430	8	0,033	17	0,523	4
ПАТ «Жашківський маслозавод»	0,400	13	0,204	4	0,272	20
Черкаська область:						
ВАТ «Звенигородський сироробний комбінат»	0,438	7	0,139	6	0,392	10

ПАТ «Канівський маслосирзавод»	0,347	16	0,010	18	0,379	12
Полтавська область:						
ПрАТ «Пирятинський сир завод»	0,437	6	0,083	9	0,421	7
ПАТ «Глобинський маслозавод»	0,419	9	0,048	15	0,501	5
ПАТ «Хорольський МКК дитячих продуктів»	0,464	3	0,137	7	0,416	8
ПАТ «Кременчуцький міськмолокозавод»	0,461	4	0,062	11	0,586	2
ПАТ «Лубенський молочний завод»	0,409	12	0,065	10	0,552	3

Джерело: Розраховано автором за даними економічної та екологічної звітності підприємств та Державної служби статистики України.

ПАТ «Хорольський молококонсервний комбінат дитячих продуктів», м. Хорол Полтавської області. В умовах підвищеної конкуренції та сталого розвитку ці молочні заводи більше уваги приділяли охороні навколишнього природного середовища (впровадження нового обладнання, переоснащення старих цехів, автоматизація виробничих ліній, проведення масштабних соціальних заходів тощо), якості сировини (впровадження програм підтримки для сільсько-господарських підприємств та господарств населення, субсидування, пільгове кредитування), а також екологічній освіті своїх працівників.

Підприємства компанії «Данон» та Банк «Credit Agricole», раніше відомий як ІНДЕКС–БАНК, який має 54 млн. клієнтів в 70 країнах світу, ще у 2011 р. домовилися про відкриття програми пільгового кредитування сільсько-господарських підприємств-виробників молока. Банк «Credit Agricole» надаватиме кредити для збільшення поголів'я корів, придбання доїльного та холодильного обладнання тощо. Це сприяло поліпшенню якості молочної сировини та підвищенню прибутковості господарств.

Відмітимо, що саме ефективна управлінська співпраця двох екологічно свідомих компаній призвела до того, що у 2011 р. банк «Credit Agricole» надав кредити 20 вітчизняним молочним господарством у розмірі 2 млн. євро. Компанія "Данон", в свою чергу, зобов'язалась їй компенсувала постачальникам молока до 50 % ставки кредиту, отриманого в банку. Виходячи з вище зазначеного молочна ферма сплачувала банку наданий їй кредит із відсотками, що були зафіксовані в кредитній умові, а компанія "Данон" сплачувала молочній фермі субсидію. Так, за кредитною умовою з банком «Credit Agricole» молочна ферма сплачувала 16 % розміру кредиту, а компанія "Данон" субсидувала цій фермі 6 %. У результаті реальна банківська ставка для виробників молока склала лише 10 відсотків. Інші 6 % компанія «Данон» сплачувала з власного прибутку. Тим самим вона забезпечила стабільні поставки якісної сировини в довгостроковому плані.

Завдяки вдалим управлінським рішенням зазначені вище підприємства лідирують також і за економічною складовою, оскільки входять до десятка найкращих підприємств молочної галузі України. Одним із таких молоко-переробних

підприємств є ПАТ «Яготинський маслозавод» (м. Яготин, Київська область), який належить до складу групи компаній «Молочний альянс». У 2012 р. ця група компаній за підсумками конкурсу здобула срібну нагороду у таких номінаціях: «Ефективність використання ресурсів», «Прибутковість та ліквідність», «Масштаби виробництва та платоспроможності», «Соціальні показники» (відрахування до державного бюджету, оплата праці), «Інвестиційна привабливість». Основою цього бізнес-рейтингу було порівняння економічних показників усіх молокопереробних підприємств України. Методика рейтингу дозволила виявити реальних лідерів серед підприємств молочної галузі.

Розподіл підприємств за складовою ефективності екологічного управління діяльністю підприємств показав, що призові місце посіли: перше - ПАТ «Галактон» м. Київ, друге - ПАТ «Кременчуцький міськмолокозавод» м. Кременчук і третє - ПАТ «Лубенський молочний завод», м. Лубни, Полтавська область. Зазначені підприємства за інтегральною оцінкою ефективності еколого-економічного управління діяльністю молокопереробних підприємств займають відповідно перше, четверте та дванадцяте місця, тобто входять до групи підприємств-лідерів.

Динаміку інтегрального показника оцінки ефективності еколого-економічного управління діяльністю молокопереробних підприємств України у 2010 р. - на початок 2013 р. наочно представлено на рис. 2.10. Встановлено, що ефективність еколого-економічного управління діяльністю молокозаводів у 2010 р. – на поч. 2013 р. -динамічний показник. Якщо у 2010 р. ПАТ «Кременчуцький міськмолокозавод», м. Кременчук Полтавської області займав перше місце у рейтингу, то у 2011 р. це місце посів ПрАТ «Пирятинський сир завод» м. Пирятин Полтавської області, а на початок 2013 р. ПАТ «Яготинський маслозавод», м. Яготин Київської області. Підприємств, які у 2010 р. займали останні позиції у вищевказаному рейтингу через два роки дещо покращили ефективність управління еколого-економічною діяльністю. Зокрема, ПАТ «Канівський маслосирзавод» (м. Канів Черкаської області) та заводи ВАТ «Вімм-Білл-Данн Україна», розташований у м. Києві, у 2013 р. піднялися на декілька позицій

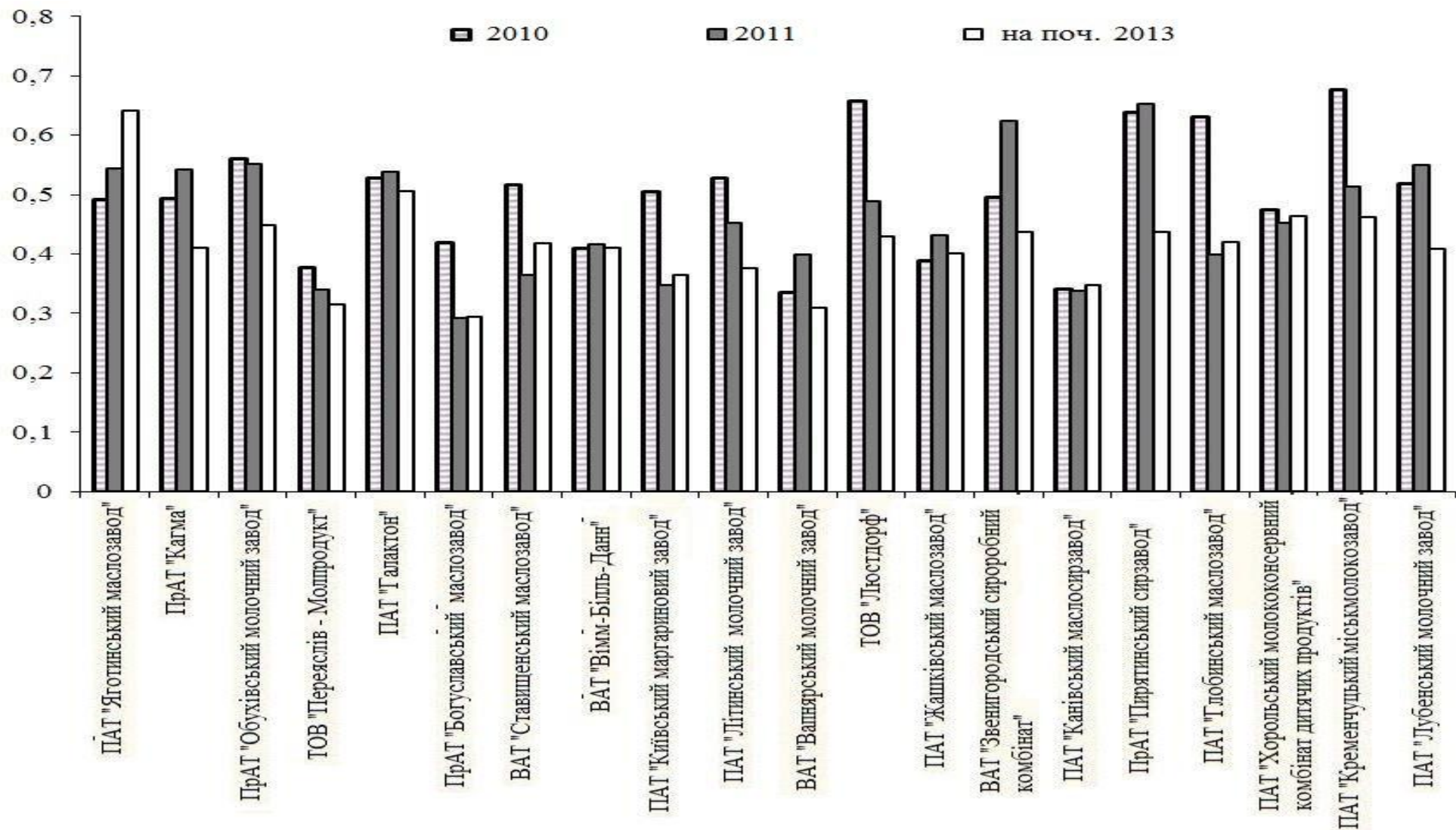

Рис 2.10. Динаміка інтегрального показника оцінки ефективності еколого-економічного управління діяльністю молокопереробних підприємств України у 2010 р. - поч. 2013 р.

Джерело: Складено автором на основі власних досліджень.

та посіли шістнадцяте та одинадцяте місця відповідно. Це стало можливим завдяки активній екологічній політиці, що проводилася топ-менеджментом молочних заводів за останні два роки та підвищенням рівня екологічної освіти працівників. В результаті аналізу своїх помилок, керівництвом цих двох заводів було прийнято рішення щодо підвищення ефективності управління кадрами, зокрема підвищення рівня їх екологічної свідомості. На молочних заводах було проведено систему організаційно-економічних, соціальних та екологічних заходів, тренінгів та семінарів спрямованих на підвищення екологічної освіти та культури їх працівників. Аутсайдерами за ефективністю еколого-економічного управління діяльністю є підприємства ПрАТ «Богуславський маргариновий завод» (м. Богуслав Київської області) та ВАТ «Вапнярський молокозавод» (сmt. Вапнярка Вінницької області). На поч. 2013 р. вони посіли дев'ятнадцяте та вісімнадцяте місця у рейтингу.

За результатами аналізу ефективності управління екологічною діяльністю молокопереробних підприємств України слід виділити краще підприємство-ПАТ «Галактон», м. Київ. Протягом останніх трьох років воно залишалося лідером й займало перші місця. Підприємством, яке займало в рейтингу найнижчі позиції за економічною складовою було ПАТ «Канівський маслосирзавод» (м. Канів Черкаська область). У 2010-2011 рр. воно посіло останнє, двадцяте місце, а на початок 2013 р. - передостаннє серед 20 досліджуваних молокопереробних підприємств галузі.

Отже, інтегральний показник дає змогу зробити узагальнену оцінку ефективності еколого-економічного управління діяльністю підприємств, провести ранжування підприємств молочної галузі України в динаміці по роках, виявити лідерів та аутсайдерів.

Для відпрацювання управлінських рішень та упорядкування досліджуваних молокопереробних підприємств за ефективністю здійснення еколого-економічного управління в порівняно однорідні, схожі між собою групи, було обрано метод багатовимірної групування, кластерний аналіз. Він дозволяє класифікувати об'єкти схожі між собою не за одним параметром, а одразу за декількома.

Відомо, що є два види процедур кластеризації об'єктів дослідження: агломеративні та ітераційні. Найбільш поширеними є агломеративні процедури, які для визначення подібних груп об'єктів передбачають побудову деревоподібної діаграми (дендрограми). В основі побудови дендрограми знаходиться метрика відстаней та алгоритм об'єднання об'єктів у кластери (методи формування кластерів).

Дендрограму кластеризації досліджуваних молокопереробних підприємств України побудовано з використанням Манхетенської (сіті-блок) відстані та методу Уорда. Вибір методу Уорда обумовлений тим, що він дозволяє мінімізувати внутрішню групову дисперсію всередині кластерів та сформувати кластери приблизно однакового розміру, які представлені у формі гіперсфер.

Деревоподібну діаграму представлено на рис. 2.11. Горизонтальна вісь дендрограми відображає досліджувані молокопереробні підприємства України, а вертикальна - відстань об'єднання. Оптимальна кількість груп визначається з використанням графіку списку об'єднання молокопереробних підприємств України у кластери, де вертикальна вісь графіку відображає відстань, а горизонтальна - крок об'єднання (додаток II).

Методика визначення кількості кластерів полягає у наступному: оптимальною вважається така кількість кластерів, що дорівнює різниці кількості спостережень і кількості кроків, після яких відстань об'єднання збільшується скачкоподібно. При цьому кількість спостережень дорівнювала кількості заводів, що формують сукупність (20).

На графіку списку об'єднання відстань збільшується скачкоподібно на п'ятнадцятому, шістнадцятому та вісімнадцятому кроках, тобто можна виділити п'ять, чотири або дві групи. Оскільки сукупність невелика, то доцільно згрупувати молокопереробні підприємства за показниками ефективності еколого-економічного управління діяльністю в два кластери.

До першого кластеру увійшли такі підприємства: ПАТ «Яготинський маслозавод» (м. Яготин), ПрАТ «КАГМА» (м. Кагарлик) Київської області, ПАТ «Галактон» та ВАТ «Вімм-Білл-Данн Україна», що розташовані у м. Київ,

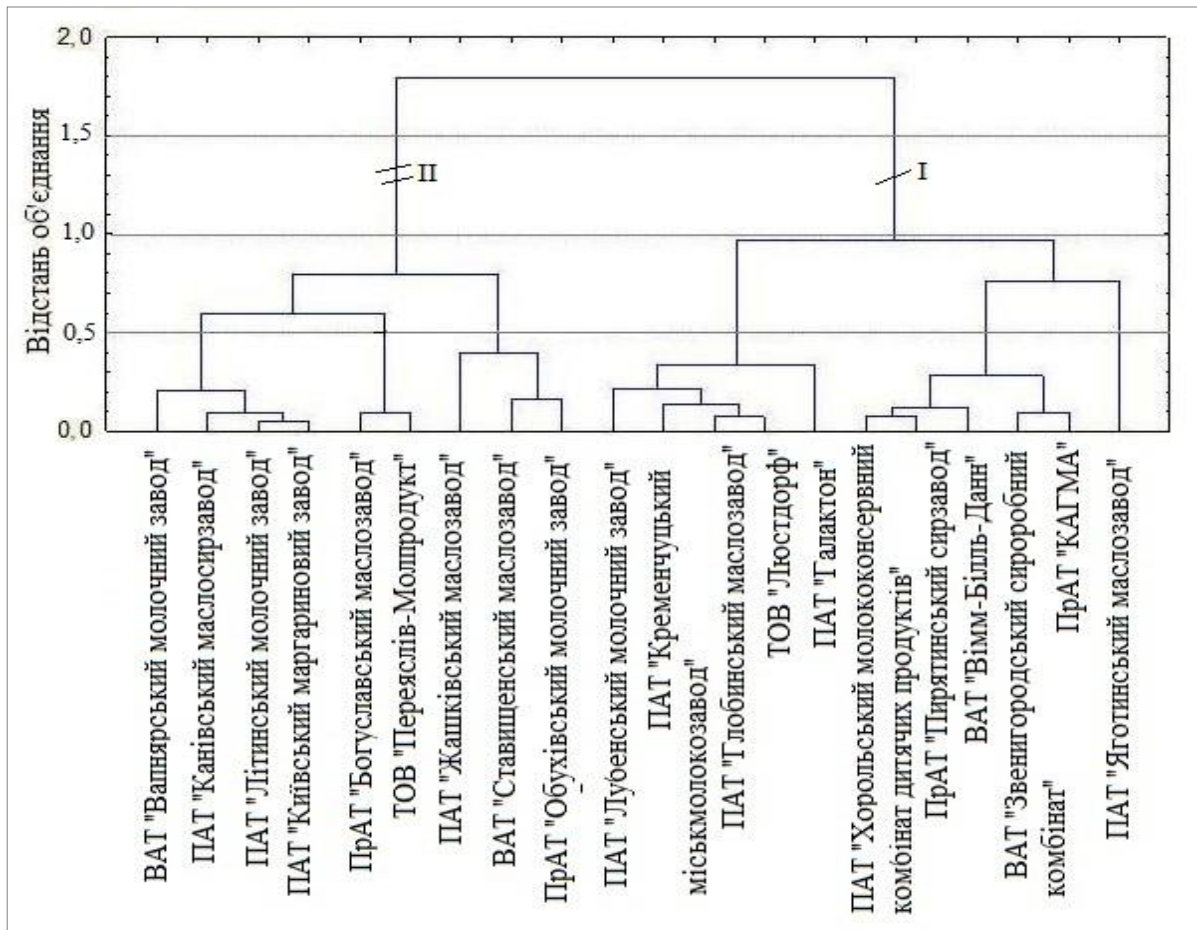

Рис. 2.11. Деревоподібна діаграма кластеризації молокопереробних підприємств

Джерело: *Розраховано автором*

ТОВ «Люстдорф» (м. Іллінці) Вінницької області, ВАТ «Звенигородський сироробний комбінат» (м. Звенигород) Черкаської області, ПрАТ «Пирятинський сир завод» (м. Пирятин), ПАТ «Хорольський молококонсервний комбінат дитячих продуктів» (м. Хорол), ПАТ «Глобинський маслозавод» (м. Глобино), ПАТ «Кременчуцький міськмолкозавод» (м. Кременчук), ПАТ «Лубенський молочний завод», (м. Лубни) Полтавської області. Встановлено, що до цієї групи входять ті молокопереробні підприємства, які зарекомендували себе успішнішими у здійсненні еколого-економічного управління, тобто є підприємствами-лідерами у вітчизняній молочній промисловості, їх молочна продукція-якісна, безпечна та користується попитом, а торгова марка-довірою споживачів. Молокопереробні підприємства, віднесені до другого кластеру, відзначаються слабким, неефективним рівнем управління їх еколого-економічною діяльністю, зокрема: до цих молокопереробних підприємств належать такі заводи, як: ВАТ «Вапнярський молокозавод» (сmt. Вапнярка), ПАТ «Літинський молочний завод» (сmt. Літин) та

ПАТ «Жашківський маслозавод» (м. Жашків), що розташовані у Вінницькій області, ПАТ «Канівський маслосирзавод» (м. Канів) працює в Черкаській області, ПАТ «Київський маргариновий завод» (м. Київ), ПрАТ «Богуславський маслозавод» (м. Богуслав), ТОВ «Переяслав-Молпродукт» (м. Переяслав-Хмельницький) та ПрАТ «Обухівський молочний завод» в Київській області. Таким чином, приблизно лише третина вітчизняних молокозаводів здійснюють ефективне еколого-економічне управління. Отже, результати розрахованого автором інтегрального показника та проведеного кластерного аналізу, дозволяють використовувати диференційований підхід при розробці та реалізації дієвих і науково обґрунтованих заходів для поліпшення управління екологічними й економічними процесами на молокопереробних підприємствах.

Досвід європейських країн світу свідчить про можливість ефективної організації процесу виробництва та збуту молочної продукції. Так, використання запропонованої методики розрахунку інтегрального показника, дозволить не тільки визначити ефективність еколого-економічного управління діяльністю молокопереробного підприємства, а й комплексно оцінити його конкурентну позицію в молокопереробній галузі та, в разі невідповідності або при погіршенні екологічного або економічного стану, провести відповідні коригуючі дії.

Проведений аналіз та оцінка ефективності еколого-економічного управління діяльністю підприємств молокопереробної галузі дає підстави стверджувати, що побудова належного інфраструктурного середовища, підкріпленого інституціональним та інституційним супроводженням разом із системою державного контролю за здійсненням еколого-економічного управління діяльністю підприємств, а також екологічної стандартизації, є тими необхідними заходами, здатними у майбутньому забезпечити не тільки модернізацію, а й розширення ринку молочної продукції в Україні. Такі заходи потребують, *по-перше*: зацікавленості усіх суб'єктів у здійсненні об'єктивної оцінки еколого-економічного управління, *по-друге*, чітко сформованого плану дій та рекомендацій щодо його покращення, та *по-третє*, жорсткого контролю держави за досягненням поставлених цілей.

Висновки до розділу 2

Результати дослідження у другому розділі дисертації дозволили зробити такі висновки:

Критичний аналіз ринку продовольчих ресурсів показав, що молоко та молочні продукти займають одне з провідних місць, а сам молочний сектор є найбільш швидкозростаючим із усіх галузей агропромислового комплексу, де виробляється близько 4% сукупного національного продукту. Проте фактичний стан вітчизняної молочної галузі протягом останніх двадцяти років не тільки не відповідає потенційним можливостям, а й постійно погіршується.

Дослідження показало, що третина вітчизняних молокопереробних підприємств використовує застарілі технологічні схеми виробництва продукції, має високу енергоємність виробництва та значний рівень зносу основних виробничих засобів (50–60 %). Спостерігається значний спад обсягу споживання молочної продукції на одну особу населення. Так, станом на початок 2013 р., житель України спожив за рік 214,1 кг молока за раціональної річної норми 380–390 кг на одну особу. Причинами цього є: неефективність державного регулювання економічних процесів у сфері агропромислового комплексу, відсутність відповідного до європейських країн ветеринарного законодавства, незавершеність гармонізації вітчизняних стандартів на продукцію переробки з міжнародними та європейськими, дефіцит високоякісної сировинної бази, скорочення поголів'я великої рогатої худоби, застаріле енергоємне та неефективне обладнання, відсутність належної кількості лабораторій, неналагоджений механізм впровадження екологічного маркування молочної продукції, відсутність пільгового кредитування для молокопереробних підприємств на впровадження нових ресурсо- і енергозберігаючих технологій виробництва та модернізацію обладнання в цілому, низький рівень екологічної освіти топ-менеджменту підприємств молокопереробного комплексу тощо.

На сьогодні Україна потребує механізмів «запуску» превентивно-стимулюючих інструментів еколого-економічного управління діяльністю

підприємств молокопереробного комплексу, а також удосконалення спонукальних та контролюючих засобів впливу через підвищення штрафних санкцій за заміну адміністративної відповідальності на кримінальну за систематичні порушення молокопереробних підприємств вимог щодо якості та безпечності виробленої молочної продукції та охорони навколишнього природного середовища.

Застосування вітчизняними молокопереробними підприємствами такого інструменту еколого-економічного управління, як: екологічна сертифікація, сприятиме: формуванню у споживачів довіри до виробленої молочної продукції, захисту прав громадян на споживання якісних та безпечних для життя продуктів харчування, підтримці вітчизняних молокопереробних підприємств на державному рівні, підвищенню конкурентоспроможності молочної продукції та захистом навколишнього природного середовища, що виведе їх на міжнародний ринок збуту. Для підтвердження якості молочної сировини та молочних продуктів, чистоти технологічного процесу виробництва, засобів вимірювальної техніки, умов зберігання молочних продуктів та інших показників, які впливають на безпечність та якість продукції, пропонуємо внести деякі зміни до Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про молоко та молочні продукти», зокрема щодо обов'язковості атестації молокопереробних підприємств.

Для оцінки ефективності еколого-економічного управління діяльністю вітчизняних молокопереробних підприємств та аналізу негативного впливу на довкілля від їх діяльності у роботі здійснено групування та кластеризацію молокопереробних підприємств за комплексним інтегральним показником. Також, встановлено, що інтегральний показник є ефективним способом проведення узагальненої оцінки на основі обраної системи показників, які характеризують окремі складові управління їх діяльністю. Цей показник дозволив провести ранжування 20 підприємств молочної галузі України в динаміці у 2010 р.- поч. 2013 р., а також за визначеними рейтингами інтегральної та проміжних оцінок, виявити підприємства лідерів та аутсайдерів за досліджуваними показниками.

Основні результати досліджень по розділу 2 опубліковані автором [167, 169-171, 175].

РОЗДІЛ 3. УДОСКОНАЛЕННЯ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ДІЯЛЬНІСТЮ МОЛОКОПЕРЕРОБНИХ ПІДПРИЄМСТВ

3.1. Підвищення екологічної відповідальності вітчизняних молокопереробних підприємств

Бути екологічно відповідальним підприємством означає свідомо дотримуватися нормативно-правових державних та світових положень і вимог щодо охорони навколишнього природного середовища, усвідомлювати екологічні наслідки здійснюваної ним господарської діяльності та готовність проводити превентивні заходи щодо запобігання шкоди довкіллю, а у разі настання такої - добровільно ліквідувати цю шкоду. Іншими словами, екологічна відповідальність передбачає здійснення ефективного еколого - економічного управління діяльністю підприємств. При цьому, успіх підприємств залежить від ефективного споживання ресурсів та усвідомлення сталого розвитку як підґрунтя для стратегії розвитку своєї діяльності, з одного боку, та щоденного прийняття раціональних та ефективних управлінських рішень, з іншого. Для молокопереробних підприємств екологічна відповідальність передбачає:

- *по-перше*, наявність відповідних програм захисту довкілля;
- *по-друге*, економне споживання природних ресурсів;
- *по-третє*, повторне використання й утилізацію відходів;
- *по-четверте*, очищення стічних вод від забруднення молочною сироваткою, встановлення обладнання для її збору та переробки, раціональне використання вторинної молочної сировини;
- *по-п'яте*, організацію екологічно безпечних транспортних перевезень та екологічної логістики молочної продукції;
- *по-шосте*, розповсюдження норм і систем екологічної сертифікації продукції та технологій, що забезпечуть мінімальний негативний вплив на навколишнє природне середовище у світі.

В результаті проведеного дослідження встановлено, що концепція екологічної відповідальності поєднує в собі як елементи корпоративної соціальної відповідальності, так і концепції сталого розвитку. Остання, містить обмеження, встановлені існуючим екологічним законодавством, та моральні зобов'язання представників бізнесу. Екологічна відповідальність хоча й не є примусовим заходом, проте нині вона перетворилася у внутрішні правила ведення бізнесу й виконує стимулюючу, компенсаційну та превентивну функції. Складові екологічної відповідальності представлені на рис. 3.1.

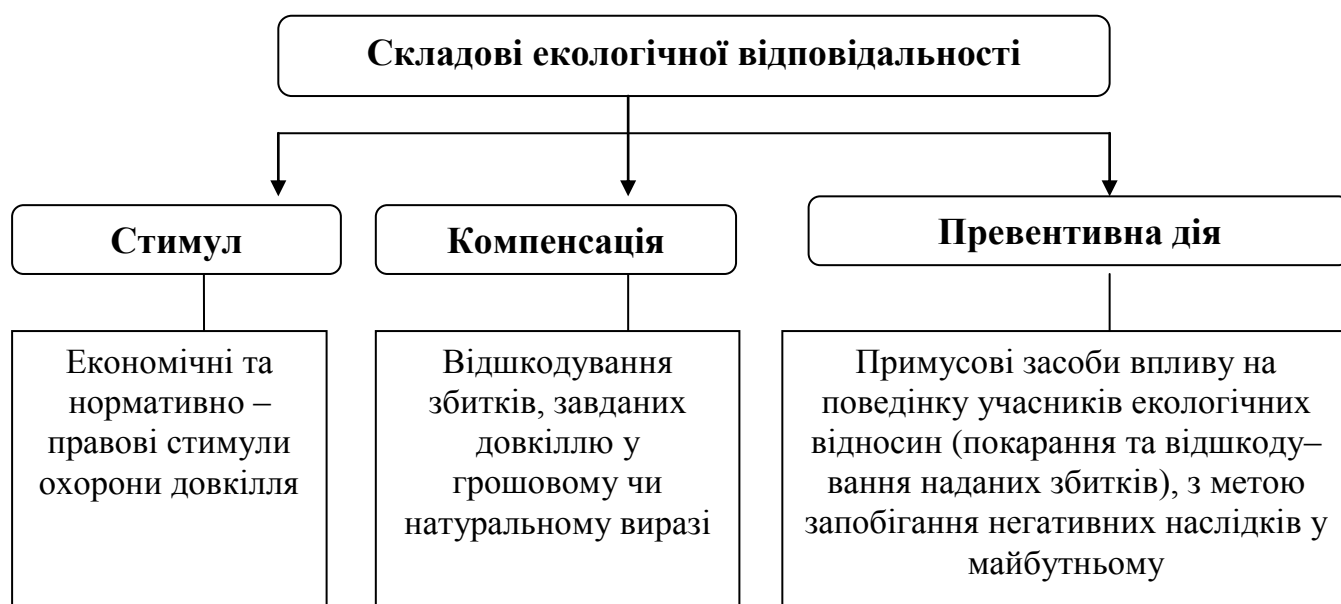

Рис. 3.1. Основні складові екологічної відповідальності молокопереробних підприємств

Джерело: Сформовано автором

Глобальний договір ООН є однією з ключових рушійних сил у світі, що сприяє запровадженню основних принципів екологічного та соціально відповідального управління. Так, підприємства, що мають на меті стати членами Глобального договору або є такими, повинні дотримуватися десяти незмінних принципів. Серед цих правил особливої уваги заслуговують ті, що спрямовані на захист довкілля, а саме: підприємства повинні втілювати в життя ініціативи, спрямовані на підвищення відповідальності за стан навколишнього природного середовища; сприяти розвитку та поширенню безпечних технологій та дотримуватися превентивного підходу до вирішення екологічних проблем.

Здійснивши аналіз було виявлено, що кількість українських компаній, які стали членами Глобального договору щорічно збільшується (рис.3.2). Проте, нині серед них відомо лише дві, діяльність яких безпосередньо пов'язана з молочною промисловістю.

Рис. 3.2. Динаміка зростання учасників Глобального договору

Джерело: Складено автором за даними [114]

До компаній, які прийняли та підписали умови Глобального Договору ООН належать підприємство «Тетра Пак», що спеціалізується на виробництві асептичного обладнання та пакування для рідких харчових продуктів, зокрема-молока і молочних продуктів та міжнародна група молокопереробних підприємств «Данон». Співпраця цих компанії дозволила молокопереробним підприємствам стати лідерами вітчизняної молочної галузі. Так, в останні п'ятдесят років ПАТ «Галактон» займає одну з лідируючих позицій із виробництва традиційних молочних продуктів, а саме молока, кефіру, ряжанки, сметани та сиру. Початок роботи між цими підприємствами відбувся ще у 1987 р., коли на ПАТ «Галактон» було встановлено асептичну лінію «Тетра Пак», а вже у 2006 р. молочний завод зробив повну реконструкцію ділянки дитячого харчування та встановив нову лінію ультрафільтрації «Тетра Пак». Зауважимо, що ця технологія є унікальною особливістю дбайливого зберігання корисних речовин у молоці, яка дозволяє тримати його свіжим тривалий час. Вище зазначена розробка визнана найбільшим

досягненням у харчових технологіях ХХ століття, а партнерство цих компаній сприяло підвищенню якості та безпеки виробництва вітчизняної молочної продукції.

Основною й обов'язковою для виконання вимогою підприємств-членів Глобального договору є прозоре та відкрите звітування. Соціальна та екологічна звітність цих підприємств є публічним інструментом інформування акціонерів, партнерів, споживачів та усього суспільства в цілому, щодо того, як і якими темпами підприємство реалізує закладені у свої стратегічні плани цілі щодо економічної стійкості, соціального добробуту та екологічної стабільності.

Таким чином, схвальним у членстві Глобального договору для вітчизняних молокопереробних підприємств, вважаємо, доступність та відкритість їх екологічної звітності, що стимулює ці підприємства на здійснення ефективного еколого-економічного управління своєю діяльністю та підвищення екологічної відповідальності. В свою чергу, відсутність або невчасне подання цих звітів (із 2009 р. - 1 раз на рік) є підставою для присвоєння підприємствам статусу «неактивних», «екологічно несвідомих», а через рік - відрахування із мережі Глобального Договору.

В умовах системної кризи та жорсткої конкуренції на ринку молочних продуктів, де вітчизняні молокопереробні підприємства прагнуть встигнути зайняти якомога більшу частку ринку, та якомога довше втримати на ній свої позиції, питання підвищення екологічної відповідальності підприємств набуває все більшої актуальності. Відмітимо, що, окрім захисту навколишнього природного середовища, однією з найголовніших першопричин дотримання екологічної відповідальності міжнародними підприємствами є економічна та соціальна вигоди від здійснення природоохоронних заходів.

Особливе значення у процесі розвитку екологічної свідомості вітчизняних підприємств, відіграє їх ставлення до викидів (скидів) в атмосферне повітря (водні об'єкти) забруднюючих речовин та заходи, які вони використовують для їх попередження та усунення. Таким чином, для визначення найбільш екологічно відповідальних підприємств серед вітчизняних молочних заводів, було

проаналізовано динаміку їх викидів (скидів) в атмосферне повітря (водні об'єкти) забруднюючих речовин у 2007 р. – поч.2013 р., а також виявлено лідерів й аутсайдерів галузі.

В результаті проведеного дослідження до екологічно відповідальних молокопереробних підприємств віднесено: ПАТ «Яготинський маслозавод», ПАТ «Галактон», ВАТ «Вімм-Білл-Данн Україна», ПАТ «Київський маргариновий завод» Київської області, ТОВ «Люстдорф» Вінницької області, ВАТ «Звенигородський сироробний комбінат» Черкаської області, ПрАТ «Пирятинський сир завод», ПАТ «Хорольський молококонсервний комбінат дитячих продуктів», ПАТ «Кременчуцький міськмолокозавод» та ПАТ «Лубенський молочний завод» Полтавської області. Проведене дослідження показало їх позитивну динаміку, тобто стабільне зменшення розміру емісії парникових газів (рис. 3.3).

Як показала динаміка викидів забруднюючих речовин в атмосферу, не всі вітчизняні молокопереробні підприємства переймаються проблемами скорочення обсягів парникових газів. До молокопереробних підприємств, які сплатили найбільше коштів до бюджету за забруднення атмосферного повітря у період з 2007 р.- поч.2013 р. належать: ТОВ «Переяслів-Молпродукт» Київської області, ПАТ «Літинський молочний завод», ВАТ «Вапнярський молокозавод», ПАТ «Жашківський маслозавод» Вінницької області, ПАТ «Канівський маслосирзавод» Черкаської області, ПАТ «Глобинський маслозавод» Полтавської області. Зазначені підприємства не мали достатньо коштів для удосконалення виробництва або запровадження новітніх технологій, для зниження рівня утворення забруднювальних речовин, що викидаються в атмосферне повітря. Вищевказані молокопереробні підприємства не інвестували в модифікацію устаткування, яке б сприяло скороченню використання сировини, енергії та інших природних ресурсів, що спричиняють забруднення навколишнього природного середовища.

Встановлено, що для досягнення позитивних результатів, підприємства-лідери доклали багато зусиль і коштів. Одним із найпотужніших та найбільш

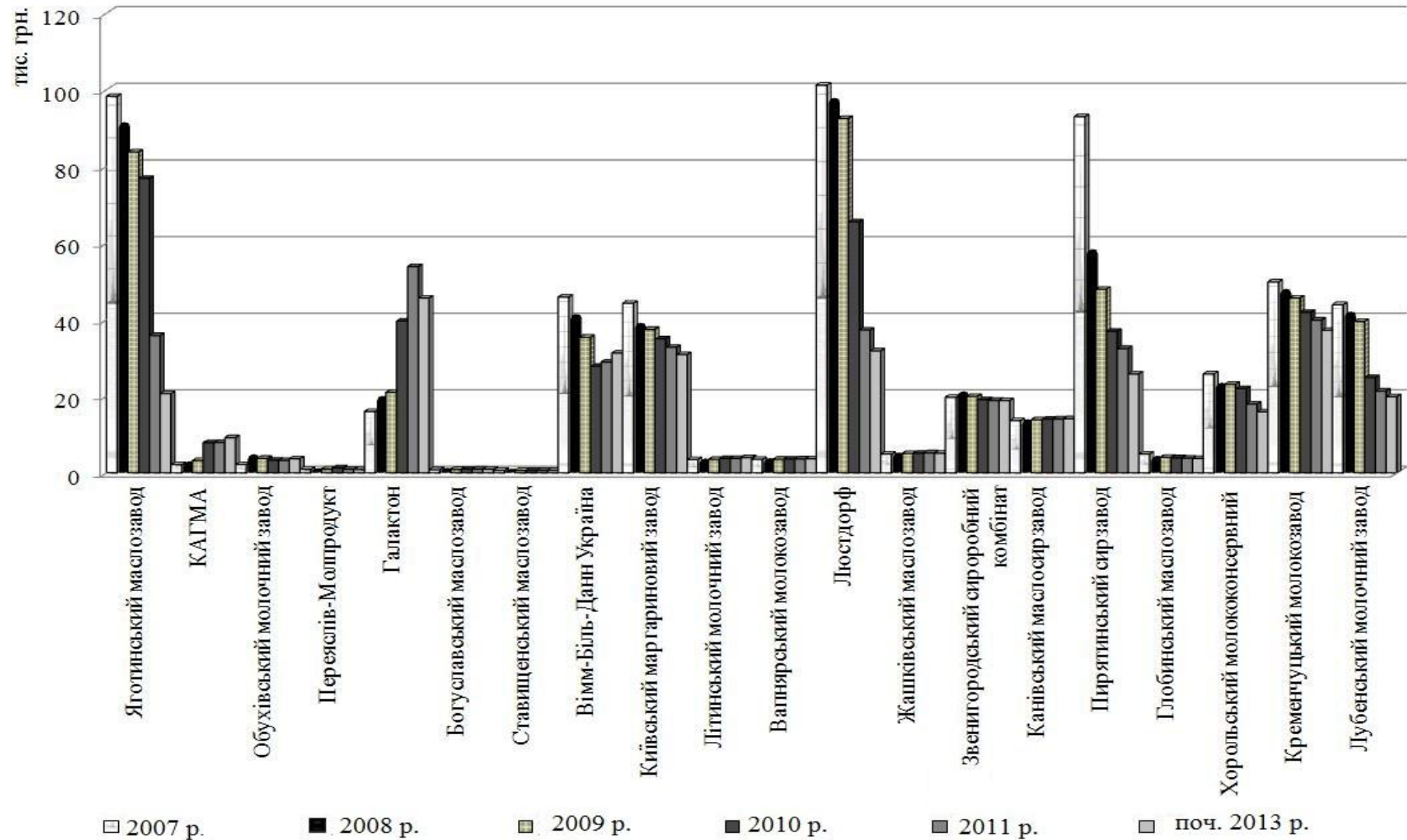

Рис. 3.3. Динаміка викидів в атмосферне повітря забруднюючих речовин молокопереробних підприємств у 2007 р. - поч. 2013 р., тис. грн.

Джерело: Розраховано автором

екологічно свідомих молокопереробними підприємствами є ПАТ «Галактон» м. Київ, який за останні десять років інвестував у створення системи енергомоніторингу, впровадження нових газових котлів, енергетично та екологічно ефективних технологій із утилізації теплової енергії компресорів для обігріву приміщень. Завдяки цьому, тільки у 2012 р. підприємству вдалося знизити викиди вуглекислого газу майже на 10 % порівняно з 2011 р.

Схвальним є те, що компанія «Данон» та ПАТ «Галактон» поставили мету не зупинятися на раніше досягнутих результатах, і в 2014 р. планують скоротити емісію парникових газів на 35 %. Для цього на підприємстві йде робота над підвищенням енергоефективності виробництва, скороченням відходів, зменшенням ваги упаковки, а також оптимізацією логістичних маршрутів постачання сировини та готової молочної продукції. Ці підприємства є яскравим прикладом екологічно відповідальних суб'єктів господарювання, адже займається не тільки виробництвом безпечної та якісної молочної продукції, просуванням здорового способу життя, а й піклуються про споживачів і довкілля.

Ще одним показником, який характеризує рівень екологічної свідомості та відповідальності вітчизняних молочних заводів є їх ставлення до скидів забруднюючих речовин у водні об'єкти. Відповідно даних рис. 3.4. бачимо, що зменшення скидів за період із 2007 р.- поч. 2013 р. спостерігалось на ПАТ «Яготинський маслозавод», м. Яготин Київської області, ВАТ «Вімм-Білл-Данн Україна» та ПАТ «Київський маргариновий завод» м. Києва, ТОВ «Люстдорф» Вінницької області, ПАТ «Канівський маслосирзавод» м. Канів, Черкаської області. Це могло бути обумовлене двома причинами:

по-перше, підприємства інвестували кошти в: будівництво, утримання й експлуатаційне обслуговування системи колекторів, трубопроводів, водоводів, насосів,

по-друге, здійснювали моніторинг і контроль за концентрацією забруднювальних речовин у зворотних водах, а також якістю поверхневих вод внутрішніх водойм.

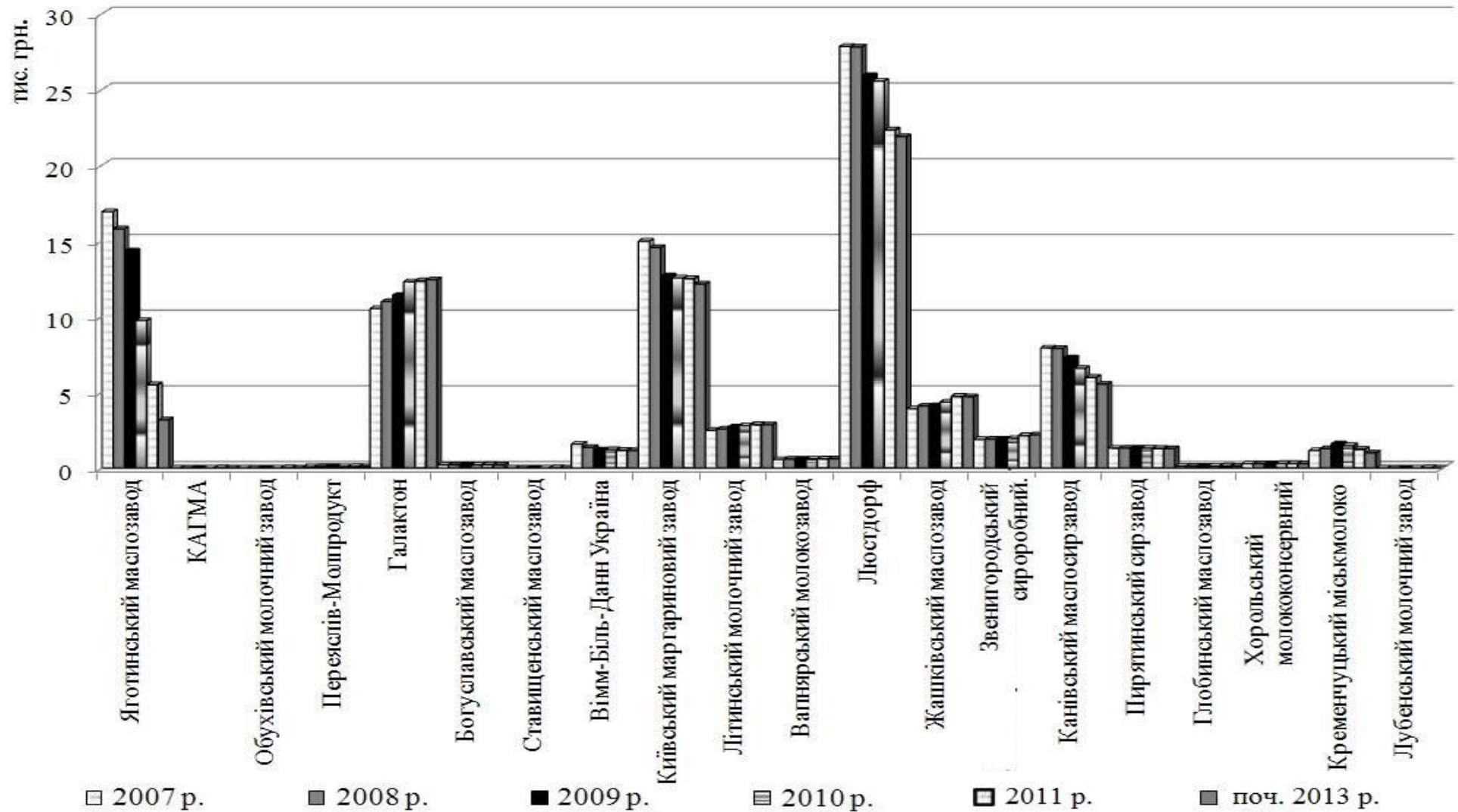

Рис. 3.4. Динаміка скидів забруднюючих речовин молокопереробними підприємствами безпосередньо у водні об'єкти у 2007 р. – поч. 2013 р., тис. грн.

Джерело: Складено автором

Прикладом для наслідування є діяльність молокопереробних підприємств ВАТ «Вімм-Білл-Данн Україна» та ПАТ «Яготинський маслозавод» м. Києва та Київської області, які у своїй діяльності велику увагу приділяють якості та обсягам стічних вод, зменшенню скидів сироватки тощо, й плідно працюють над запровадженням автоматизованої системи контролю стічних вод.

Не менш важливим є досвід підприємства ПАТ «Галактон», який для досягнення стабільного поліпшення екологічних показників та зменшення негативного впливу на навколишнє природне середовище, кожен проект на підприємстві оцінює та схвалює не лише з точки зору економічної ефективності і терміну окупності інвестицій, але й його впливу на довкілля. Це стало можливим завдяки вперше започаткованому на молокопереробному підприємстві унікальному соціальному проекту Carbon Foot Print - програми, направленої на скорочення споживання електроенергії, ваги упаковки (використання спіненої пластмаси), переробки макулатури для часткового додавання в упаковку тощо. Компанія «Данон» також вкладає значні «зелені інвестиції», основним критерієм яких є саме позитивний екологічний ефект, а не термін окупності витрат. Відмітимо, що у 2012-2015 рр. підприємства цієї молочної компанії планують працювати не лише над проектами з утилізації енергії, а й ко-генерації, що також сприяє позитивному впливу на навколишнє природне середовище й показує їх рівень екологічної свідомості.

Заслуговує на увагу проект холдингу «Молочний Альянс» під назвою «Будівництво сучасних очисних споруд для глибокого очищення висококонцентрованих стоків ПАТ „Баштанський сирзавод“ із отриманням біогазу». Він був представлений у 2011 р. на міжнародному конкурсі Green Awards Ukraine 2011 в номінації «Найкращий проект в сфері водопостачання та очищення стічних вод» та увійшов у трійку лідерів. Цей проект був успішно реалізований на ПАТ «Баштанському сир заводі» м. Баштанка, Миколаївської області у 2009-2011 рр. Його унікальність полягає в новітній системі очищення стоків, що дозволяє завершити процес виробництва сиру, отримавши технічну воду без запаху та шкідливих домішок, біогаз і кек-тверді органічні добрива. Відмітимо, що

технологію системи очищення стоків та обладнання для неї розробила вітчизняні спеціалісти з «Української технологічної компанії», а самі технічні рішення, використані в очисних спорудах молокопереробних підприємств холдингу, запатентовані як ноу-хау. Схвально, що за своєю ефективністю, технічними та економічними показниками водоочисне обладнання системи відповідає світовим стандартам. Вартість реалізації проекту склала майже 2,5 млн. доларів США.

Green Awards Ukraine - перший український незалежний конкурс, в якому оцінюються ділові та соціальні «зелені» проекти. Нагорода конкурсу - визнання професіоналізму підприємств у проектах з екологічно чистих технологій, охорони навколишнього природного середовища, демонстрації «зеленої» політики, екологічного менеджменту, ініціатив задля збереження довкілля компаній та організацій. Цей конкурс покликаний продемонструвати важливість розвитку ділових і соціальних «зелених» проектів для розвитку не тільки українського, а й міжнародного ринку якісних проектів та послуг, розвивати екологічну свідомість вітчизняних суб'єктів господарювання, підвищувати рівень їх екологічної відповідальності, сприяти просуванню кращих «зелених» проектів та практик для розвитку «зеленої» економіки в Україні, зокрема кращому позиціонуванню українських проектів на світовому ринку, в тому числі й молокопереробної галузі.

Для наочного прикладу залежності між підвищенням екологічної відповідальності, ефективністю еколого-економічного управління діяльністю підприємств молокопереробної галузі та рівнем екологічних витрат, вважаємо за необхідне провести статистичний аналіз. У цьому сенсі найкраще дослідити взаємозв'язки допомагає побудова кореляційно-регресійної моделі.

В результаті проведеного дослідження встановлено, що оптимальна модель повинна враховувати особливості діяльності підприємств молокопереробної галузі, масштаб їхньої діяльності та адекватно відображати існуючі зв'язки. Відмітимо, що проведення раціонального аналізу потребує коректного підбору як залежних, так і незалежних параметрів у моделі. Оскільки склад та структура основних засобів на підприємствах молокопереробної галузі є подібним, а обсяги екологічних платежів, готової продукції та собівартість реалізованої продукції різняться, то використання екологічних витрат превентивного характеру як результуючого параметру в моделі дозволить врахувати зазначені особливості.

Відмітимо, що на вітчизняних молокопереробних підприємствах можна виділити дві групи екологічних витрат - екологічні витрати на превентивні заходи (це добровільні витрати підприємств, інвесторів, держави у сфері екології - охорона атмосферного повітря та змін клімату, очищення зворотних вод, поводження з відходами, науково-дослідні роботи природоохоронного характеру, інше), та обов'язкові екологічні платежі до бюджету за вже нанесену шкоду довкіллю (плата за викиди в атмосферне повітря забруднюючих речовин, плата за скиди забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти, плата за розміщення відходів у спеціально відведених для цього місцях). Тим не менш, необхідно також враховувати масштаб діяльності вітчизняних молокопереробних підприємств.

Таким чином, для виокремлення факторів, що мають найбільший вплив на розмір екологічних витрат на превентивні заходи нами було зібрано релевантну інформацію щодо результатів діяльності 20 найбільших молокопереробних підприємств Вінницької, Полтавської, Черкаської, Київської областей та м. Києва за 2010- поч. 2013 рр.

Для дослідження було обрано такі підприємства, як: ПАТ «Яготинський маслозавод», ПрАТ «КАГМА», ПрАТ «Обухівський молочний завод», ТОВ «Переяслів - Молпродукт», ПАТ «Галактон», ПрАТ «Богуславський маслозавод», ВАТ «Ставищенський маслозавод», ВАТ «Вімм-Білл-Данн Україна», ПАТ «Київський маргариновий завод» - в Київській області та м. Києві, ПАТ «Літинський молочний завод», ВАТ «Вапнярський молокозавод», ТОВ «Люстдорф», ПАТ «Жашківський маслозавод» - у Вінницькій області, ВАТ «Звенигородський сироробний комбінат», ПАТ «Канівський маслосирзавод» - у Черкаській області, ПрАТ «Пирятинський сир завод», ПАТ «Глобинський маслозавод», ПАТ «Хорольський молоко консервний комбінат дитячих продуктів», ПАТ «Кременчуцький міськмолкозавод», ПАТ «Лубенський молочний завод» - у Полтавській області. Відмітимо, що питома вага сумарного обсягу виробництва досліджуваних підприємств становить біля 40 % від загального обсягу виробництва молочної продукції в Україні.

Розрахунки кореляційно-регресійної моделі проведено з використанням програмного забезпечення StatSoft Statistica 6.0. Для побудови моделі було обрано

16 молокопереробних підприємств із двадцяти представлених. Із досліджуваної сукупності виключено молокопереробні підприємства, які не здійснювали екологічні витрати на превентивні заходи: ПрАТ «Богуславський маслозавод» та ВАТ «Ставищенський маслозавод» Київської області, ВАТ «Вапнярський молокозавод» та ПАТ «Жашківський маслозавод» Вінницької області.

Результативною ознакою y для побудови моделі обрано екологічні витрати підприємств на превентивні заходи в розрахунку на одного працюючого, а факторними показниками: x_1 - екологічні платежі; x_2 - розмір доходу (виручки) від реалізації продукції молокопереробних підприємств; x_3 - собівартість реалізованої продукції; x_4 - обсяг готової продукції; x_5 - коефіцієнт зносу основних засобів. З метою забезпечення порівнянності даних факторні показники, за винятком коефіцієнту зносу основних засобів, представлені у розрахунку на одного працюючого.

Побудова матриці коефіцієнтів парної кореляції показала міцний зв'язок (значення коефіцієнту кореляції перевищує 0,74) між результативною ознакою y та факторними показниками x_1 , x_2 , x_3 (табл. 3.1).

Таблиця 3.1.

Матриця коефіцієнтів парної кореляції

Ознаки	x_1	x_2	x_3	x_4	x_5	y
x_1	1,00000	0,84603	0,82792	-0,05010	-0,06388	0,76884
x_2	0,84603	1,00000	0,99386	0,20849	-0,10769	0,76308
x_3	0,82792	0,99386	1,00000	0,21699	-0,10656	0,74934
x_4	-0,05011	0,20849	0,21699	1,00000	-0,01311	0,02071
x_5	-0,06388	-0,10769	-0,10656	-0,01311	1,00000	0,01855
y	0,76884	0,76308	0,74934	0,02071	0,01856	1,00000

Джерело: Складено автором

Слід зазначити, що між показниками x_2 та x_3 , значення коефіцієнту парної кореляції становить 0,99, що є характеристикою функціонального зв'язку. Включення до моделі взаємопов'язаних факторів призводить до викривлення результатів дослідження. З метою усунення мультиколінеарності було вилучено факторний показник x_3 , оскільки x_2 має міцніший зв'язок із результативним показником y .

Для перевірки істотності впливу факторних показників x_1 та x_2 на результативний показник y використано показники, представлені у табл. 3.2.

Таблиця 3.2.

Характеристики регресійної моделі

Ознаки	x_1	x_2
Коефіцієнт регресії b_i	0,4336	0,3962
Стандартна похибка β_i -коефіцієнту	0,1688	0,1687
β -коефіцієнт	4,7599	0,7687
Стандартна похибка коефіцієнту регресії b_i	1,8524	0,3274
t -критерій	2,5696	2,3478
Фактичний рівень істотності p -level	0,0136	0,0233

Джерело: Розраховано автором

Значення t -критерію свідчать про істотний зв'язок факторних показників x_1 та x_2 із результативним y , оскільки їх фактичне значення (відповідно 2,57 та 2,34) перевищує табличне, яке дорівнює 2,02 при рівні довірчої ймовірності $\alpha = 0,05$ та ступенях свободи $k = 45$. Отже з ймовірністю 0,95 вплив величини доходу (виручки) від реалізації продукції молокопереробних підприємств та обсягу екологічних платежів на розмір витрат на здійснення екологічних превентивних заходів визнається істотним. Значення фактичного рівня істотності p -level для факторних показників (відповідно 0,01 та 0,02) не перевищує критичне значення 0,05, це ще раз підтверджує істотність зв'язку результативним та факторними показниками.

Розраховані t -критерій Ст'юдента та стандартна похибка коефіцієнту регресії b_i дозволяють визначити довірчі межі коефіцієнта регресії b_i . З ймовірністю 0,95 вони становлять:

- для x_1 : $0,433635 \pm 1,8524 \cdot 2,569557$ або $0,433635 \pm 4,759847$;
- для x_2 : $0,396208 \pm 0,3274 \cdot 2,347780$ або $0,396208 \pm 0,768663$.

Розрахований коефіцієнт регресії показує, що зі збільшенням на одну 1 п.п. доходу (виручки) від реалізації продукції витрати на здійснення екологічних превентивних заходів зростуть на 0,43 п.п., а зі збільшенням 1 п.п. витрат на екологічні платежі (штрафи) витрати на здійснення екологічних превентивних

заходів зростуть на 0,40 п.п. Більший вплив на обсяг витрат на екологічні превентивні заходи для молокопереробних підприємств України має дохід (виручка) від реалізації продукції.

Рівняння регресії та показники, що оцінюють істотність зв'язку між факторним та результативним показниками, представлені в табл. 3.3.

Таблиця 3.3.

Результати розрахунку регресійної моделі

Рівняння регресії	Коефіцієнт кореляції R	Коефіцієнт детермінації R ²	F-критерій
$y = 162,470 + 0,434x_1 + 0,396x_2$	0,797	0,636	39,268

Джерело: Складено автором

Коефіцієнт регресії показує лише кількісний вплив фактора на результативний показник за умов незмінності інших. Для характеристики ступеня впливу факторного показника було розраховано β -коефіцієнт, які характеризують ефект впливу факторів x_1 та x_2 на результативний показник y в середньоквадратичних відхиленнях (див. табл. 3.2). Розрахунки підтверджують попередні висновки, отримані з використанням коефіцієнта регресії.

За результатами розрахунків можна зробити висновок, що 63,6% варіації рівня витрат на екологічні попереджувальні заходи для молокопереробних підприємств пояснюється варіацією доходу (виручки) від реалізації продукції та рівнем витрат на екологічні платежі (коефіцієнт детермінації R^2 дорівнює 0,636), а 36,4% - варіацією інших факторів, що не увійшли до моделі. Зв'язок між включеними факторами та результативним показником є істотним, оскільки фактичні значення коефіцієнта детермінації R^2 (0,636) та F -критерію Фішера (39,27) перевищують теоретичні (відповідно 0,11 та 3,18).

Отже, проведений аналіз засвідчив, що розмір витрат на екологічні заходи превентивного (попереджувального) характеру на пряму залежить не тільки від доходу (виручки) від реалізації продукції вітчизняних молокопереробних підприємств, а й від розміру екологічних платежів, що здійснюються молокозаводами за вже нанесену шкоду довкіллю суттєво підвищують рівень їх

екологічної свідомості. При розрахунку цієї моделі також було помічено існування слабкого протилежного зв'язку між прибутковістю підприємств молокопереробної галузі та здійсненими екологічними платежами за нанесену шкоду довкіллю. Таким чином, запропонована модель підтверджує тезу автора про існування взаємозв'язку між зростанням доходу молокопереробного підприємства та збільшенням екологічних витрат на превентивні заходи щодо охорони навколишнього природного середовища.

Велику роль у розвитку екологічної свідомості та підвищенні екологічної відповідальності відіграє екологічне виховання працівників та керівників молокопереробних підприємств. Основними інструментами еколого-економічного управління, які забезпечують його формування є екологічна освіта та екологічна етика, що здійснюються на підприємстві. Завдання екологічного виховання полягає в нагромадженні, систематизації, використанні екологічних знань, вихованні поваги до природи, бажання берегти та примножувати її.

У зв'язку з цим, для підприємств-аутсайдерів молочної галузі, пропонуємо запровадити на своїх підприємствах додатковий підрозділ (робочу групу) екологічного призначення. Цей відділ є самостійним структурним підрозділом підприємства який безпосередньо підпорядковується директору та створюється і ліквідується його наказом. Функціями новоствореного відділу мають стати: розробка та проведення заходів у галузі охорони навколишнього середовища, раціонального природокористування та екологічної модернізації наявних виробничих потужностей; складання поточних та перспективних планів щодо охорони навколишнього середовища на всіх етапах виробничого процесу; проведення екологічної експертизи та впровадження екологічного маркування продукції; розробка екологічних стандартів та нормативів згідно діючого законодавства та отримання державних дозволів на викиди (скиди) забруднюючих речовин; контроль за дотриманням екологічного законодавства та експлуатацією очисних споруд. Таким чином, відділ буде займатися не тільки питаннями екологічної освіти та екологічної етики працівників, проведенням тренінгів, семінарів щодо підвищення їх екологічної відповідальності, розвитку екологічного мислення та культури, а й братиме участь у розробці та виконанні

екологічних звітів, забезпечуватиме здійснення заходів щодо збереження довкілля, контролюватиме дотримання гранично допустимих норм та стандартів в процесі діяльності молокозаводу, оцінюватиме вплив підприємства на довкілля, контролюватиме управління його відходами тощо. Керівник цього відділу матиме особливі повноваження й звітуватиметься за виконану роботу безпосередньо перед директором молочного заводу, а організаційна структура молокозаводу матиме вигляд, зображений на рис. 3.5.

Рис. 3.5. Організаційна структура управління для вітчизняних молокопереробних підприємств

Джерело: Складено автором

Формування відділу екологічного управління та розвитку сприятиме підвищенню екологічної відповідальності працівників молокозаводу, формуванню їх екологічного мислення, покращенню екологічного виховання й свідомості, а це, в свою чергу, дозволить топ-менеджменту ефективніше здійснювати еколого-

економічне управління його діяльністю, що призведе до підвищення конкурентоспроможності молочної продукції, покращення іміджу молокопереробного підприємства та активного його розвитку у довгостроковій перспективі.

Структура управління виражає форму, будову суб'єкта управління, спосіб його внутрішньої організації, зв'язки елементів та процесів їх господарської діяльності між собою, порядок розташування, підпорядкованість окремих ланок управлінського апарату. Правильно організована організаційна структура управління забезпечує не тільки стабільність, а стійкість управлінської системи, завдяки чому вона зберігає свої характеристики та властивості при зміні як внутрішніх, так і зовнішніх умов.

Вважаємо, що впровадження в діяльність типового підприємства - аутсайдера вітчизняної молочної галузі відділу екологічного управління та розвитку, дозволить йому не тільки посилити екологічну відповідальність заводу, ефективніше скерувати екологічні та економічні процеси виробництва молочної продукції, а й покращити ефективність еколого-економічного управління діяльністю в цілому (рис. 3.6). Так, усі основні, допоміжні та обслуговувальні виробничі процеси, які здійснюватимуться на молокопереробному підприємстві у процесі виробництва молочної продукції будуть взаємопов'язані з екологічними процесами та охороною навколишнього природного середовища, тобто буде охоплено весь життєвий цикл.

Відмітимо, що від правильної та раціональної організації описаних вище процесів (особливо основних) залежать результати не тільки виробничо-господарської діяльності молокопереробного підприємства, економічні показники його роботи, собівартість молочної продукції, прибуток і рентабельність усього виробництва, розмір оборотних коштів, а й екологічний стан довкілля. Контроль, за дотриманням зв'язку між еколого-економічними процесами буде здійснювати сформований відділ екологічного управління та розвитку.

В результаті проведеного дослідження автором виділено основні переваги молокопереробних підприємств, які дотримуються принципів екологічної відповідальності, підвищують рівень екологічної свідомості своїх працівників, а також відмічено втрати підприємства у разі їх недотримання. Основні з них, автором занесені у табл. 3.4

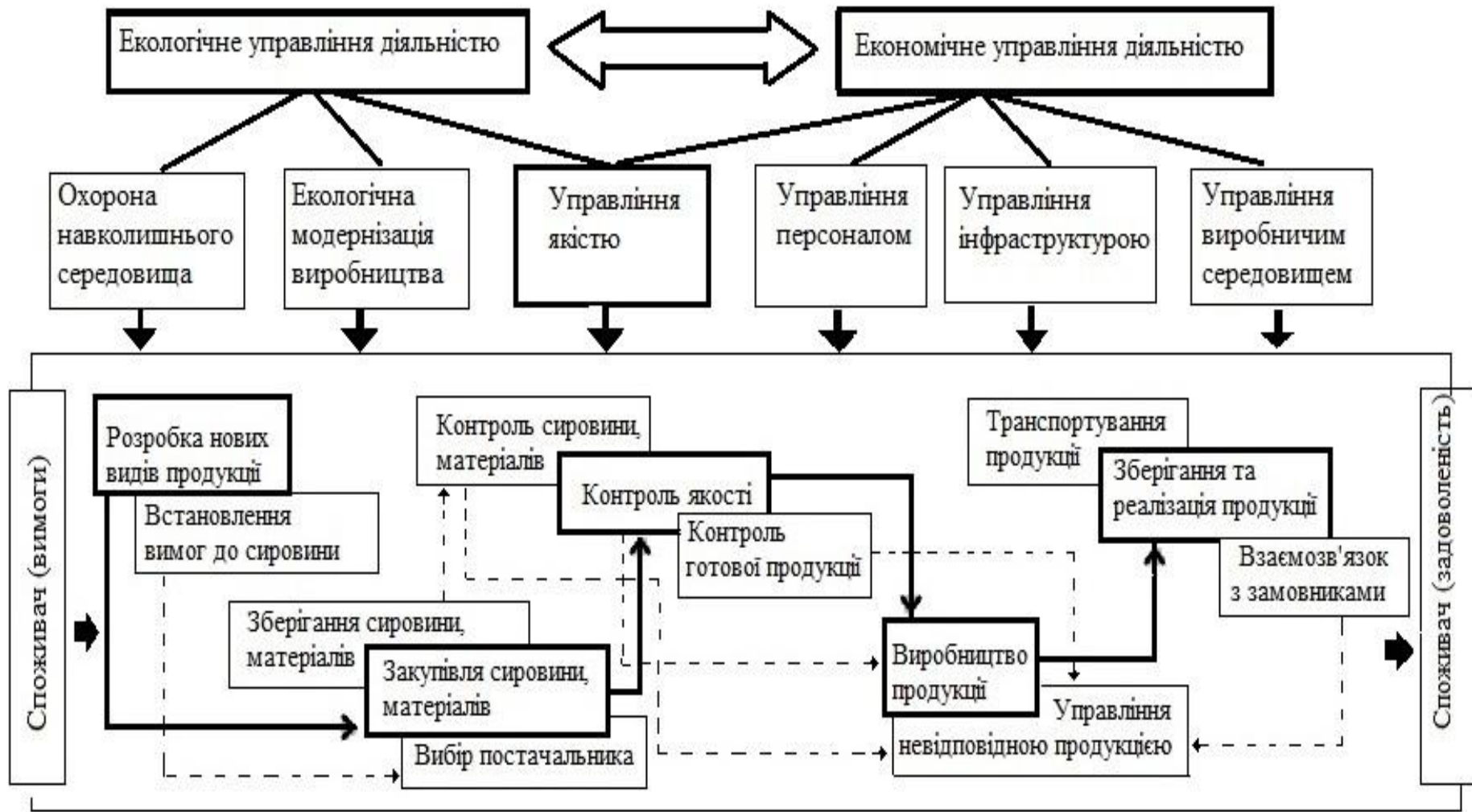

Рис. 3.6. Схема взаємозв'язку процесів еколого-економічного управління діяльністю молокопереробних підприємств при виробництві молочної продукції

Джерело: Складено автором

Таблиця 3.4.

Переваги молокопереробних підприємств, що впровадили та дотримуються принципів екологічної відповідальності та навпаки

Переваги підприємства, що дотримується принципів екологічної відповідальності	Втрати підприємства в разі не впровадження екологічної відповідальності
Зменшення негативного впливу на довкілля, поліпшення екологічного стану території	Вищі темпи зростання витрат на капітальні та проміжні ремонти обладнання порівняно з екологічно відповідальними конкурентами
Покращення іміджу підприємства, формування позитивної репутації	Відставання від конкурентів у інноваційних енерго– та ресурсозберігаючих розробках
Збільшення вартості торгової марки молочної продукції	Гірші можливості залучення інвесторів
Вихід на нові ринки збуту, краща інтеграція	Зростання штрафів за порушення стандартів та ухилення від сплати екологічного податку
Зниження енергомісткості виробництва	Втрата споживачів, які бажають купити екологічно чисту молочну продукцію
Збільшення екологічних витрат на довкілля	Несприятливі умови для розвитку підприємства в майбутньому
Збільшення обсягів продажу екологічно чистої та безпечної продукції	Погіршення іміджу підприємства

Джерело: Складено автором

Отже, в результаті проведеного дослідження дійшли висновку про те, що в майбутньому тільки екологічно відповідальні молокопереробні підприємства з екологічно безпечною та якісною молочною продукцією зможуть створити серйозну конкуренцію західним виробникам аналогічних товарів. Таким чином, прийняття вітчизняними молокопереробними підприємствами представленої в параграфі інформації до уваги дасть змогу не тільки підвищити ефективність їх господарської діяльності, але й матиме позитивний вплив на екологічну систему України та екологічну ефективність діяльності підприємств молочної галузі в цілому.

3.2. Обґрунтування необхідності застосування екологічного маркування молочної продукції

Останніми роками через зростання хімічного, радіаційного та інших видів антропогенного впливу на навколишнє природне середовище все більшої актуальності набуває питання виробництва екологічно чистої та безпечної продукції. Одними із найефективніших інструментів еколого-економічного управління на мезо- та мікрорівнях виступають екологічна сертифікація життєвого циклу виробництва та екологічне маркування продукції. Разом з тим у наукових працях не повною мірою розкривають категоріальний апарат, немає чіткого алгоритму впровадження маркування на підприємствах молокопереробного комплексу, не обґрунтовано переваги виробництва і споживання продукції із екологічним маркуванням. Почастішали випадки застосування нечітких або таких, що не відповідають дійсності формулювань на етикетках із приховуванням реального складу та якості продукції. Для збільшення обсягів продажу часто вказуються «натуральний продукт», «натуральні компоненти», «екологічно чиста та безпечна продукція», що не відповідає дійсності.

Відсутність дієвого контролю за якістю вітчизняної молочної продукції і відповідністю її міжнародним, зокрема європейським стандартам на всіх рівнях управління призвело до відставання розвитку молочної галузі порівняно з розвиненими зарубіжними країнами. Тому питання поліпшення еколого-економічного управління діяльністю молокопереробних підприємств, насамперед в частині підвищення якості молочної продукції, дотримання стандартів та нормативів надзвичайно актуальне та своєчасне.

Все частіше споживачів молочної продукції вводять у оману. Бажаючи показати свої переваги, виробник ставить різноманітні декларативні маркування. За даними Технічного комітету стандартизації «Охорона навколишнього природного середовища України», на початку 2013 р. було перевірено понад 60 видів харчових продуктів різних виробників і тільки один із них зміг підтвердити

легітимність використаного екологічного маркування, бо має відповідний сертифікат, який визнається в Україні, і за кордоном [12, с. 8].

Споживач легко піддається впливу зовнішніх чинників і віддає перевагу саме таким написам на етикетці (маркуванні), як «біо-продукт», «еко-продукт», «натур-продукт», «100 % натуральний», «екологічно безпечний» тощо. Проте, ця продукція може не відповідати назві, а виробники під час перевірок не можуть надати відповідних доказів щодо цього. Окрім того, такі позначення не несуть корисної інформації і не мають відношення до якості продукції. У 2011 та 2012 рр. за результатами перевірок Державної інспекції України з питань захисту прав споживачів, у 91 % продукції, якісні характеристики не відповідали заявленим товаровиробниками Державним стандартам України (ДСТУ) або Технічним умовам (ТУ).

Маніпулювання екологічною свідомістю призвело до появи в міжнародній практиці нового терміну-«Greenwashing». Він означає введення в оману споживачів (покупців) відносно екологічних переваг виробленої продукції та наданих послуг. Разом із тим, самі споживачі не завжди можуть визначити екологічно безпечні та якісні продукти харчування. Тільки відповідна сертифікація підтверджує якість продукції.

Отже, «сертифікація» означає процедуру підтвердження відповідності результату еколого-економічної та виробничої діяльності підприємства встановленим нормативним вимогам, за допомогою яких третя (незалежна) сторона документально засвідчує, що якість виробленої продукції відповідає цим вимогам. Сертифікація не пов'язана із забезпеченням того, чи іншого рівня якості продукції, а лише гарантує споживачеві, що продукція виготовлена відповідно до встановлених вимог стандартів, норм, нормативів.

Одним із різновидів екологічної декларації, яка характеризує вплив продукції на навколишнє середовище на всіх етапах її життєвого циклу є **екологічне маркування**. Знаки екологічного маркування свідчать про гарантовану вищу якість і безпечність досліджуваної продукції відносно її впливів

на стан довкілля та здоров'я людини. Продукції, якій присвоюється екологічний знак, притаманні певні екологічні переваги.

Західноєвропейські країни приділяють багато уваги та зусиль виробництву та просуванню екологічно орієнтованої продукції. У них встановлені жорсткі нормативно-правові норми, а продукція перевіряється на всіх етапах життєвого циклу, довіру споживача до неї.

Вперше знак екологічного маркування «Блакитний ангел» з'явився у 1978 р. у Німеччині за підтримки Федерального агентства з охорони навколишнього середовища. У світі розроблено та використовується багато знаків маркування екологічної продукції. Більшість із них входять до глобальної мережі GEN (Global Ecolabeling Network), заснованої у 1994 р. та направленої на підвищення ефективності просування ідей екологічного маркування. Нині до складу Глобальної мережі екологічного маркування входить 27 екологічних сертифікаційних систем із 60 країн світу.

В Україні з 2003 р. програму екологічного маркування представляє Всеукраїнська громадська організація «Жива планета». Вона здійснює оцінку екологічних переваг продукції згідно міжнародного стандарту ISO 14024, рівень його компетенції підтверджено міжнародною та національною акредитацією на відповідність вимогам стандарту ISO/GUIDE 65 (EN 45011, ДСТУ EN 45011) «Загальні вимоги до органів, які керують системи сертифікації продукції». Ця громадська організація є членом Міжнародної федерації органічного сільськогосподарського виробництва (IFOAM), Асоціації «Українські акредитовані органи з оцінки відповідності» й Українського товариства з якості, та нотифікованим представником Міжнародного інституту органічної сертифікації та етики (ICEA) та здійснює органічну сертифікацію сільськогосподарської продукції на відповідність європейським та міжнародним стандартам.

З початку 2007 р. розвиток екологічної сертифікації та маркування продукції в Україні набув особливого поширення й став спільною справою для Міністерства екології та природних ресурсів України, Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики, Торгово-промислової палати

України, Української асоціації споживачів та Всеукраїнської громадської організації “Жива планета”, що було закріплено відповідним протоколом до багатосторонньої Угоди про співпрацю.

За результатами проведеного соціологічного опитування громадян України у квітні 2011 р. обрис вітчизняного знаку екологічного маркування „Екологічний чисто та безпечно” змінено на «Екологічний сертифікат». Тепер, емблема вітчизняного екологічного маркування складається з напису «Екологічний сертифікат» зеленого кольору навколо двох елементів: півмісяця блакитного кольору, розташованого знизу, верхівки якого направлені вгору та паростка, стилізованого під лелеку зеленого кольору. Паросток перетинає півмісяць по центру та знаходиться на три чверті вище півмісяця, а одну чверть нижче. Описане позначення екологічного маркування тепер чітко вказує на те, що цей логотип є знаком відповідності встановленим екологічним стандартам.

В Україні, еко-маркування продукції, незважаючи на добровільність, розглядається на державному рівні як складова екологічної політики та системи інтегрованого еколого-економічного управління. Основним критерієм екологічності продукції виступає оцінка її впливу на навколишнє природне середовище на усіх стадіях життєвого циклу виробництва (рис. 3.7).

Таким чином, вітчизняна молочна продукція вважатиметься екологічно чистою та безпечною для споживання, якщо весь процес її виготовлення буде саме таким. Ретельне вивчення стадій життєвого циклу дозволяє визначити критерії, які враховують вимоги до ряду факторів, що виявляються екологічно небезпечними.

Практичним механізмом реалізації еколого-економічного управління є організація екологічно безпечного виробництва молочної продукції протягом усього життєвого циклу, починаючи від отримання заводом сировини для виробництва і до реалізації продукції споживачам. Підприємствам вітчизняного молокопереробного комплексу пропонуємо розробити та впровадити спеціальну матрицю відповідальності за проведення вхідного контролю якості молока, котра сприятиме надходженню у виробництво сировини тільки вищого ґатунку (табл. 3.5).

Рис. 3.7. Впровадження управління життєвим циклом продукції на молокопереробних підприємствах України

Джерело: Складено автором

Пропонуємо також розробити алгоритм впровадження екологічного знаку на підприємствах, що дозволить чітко орієнтуватися по етапах здійснення екологічної сертифікації і забезпечить переваги у довгостроковій перспективі (рис. 3.8).

Впровадження екологічного маркування на підприємстві досить кропіткий, складний та дорогий захід. Вартість сертифікаційних робіт для кожного виду продукції визначається окремо, не включає оплату експертиз та випробувань й залежить від ряду факторів:

- правильність складеної заявки молокопереробним підприємством,
- наявність підтверджуючих документів,
- складність дослідження життєвого циклу відповідного виду продукції,
- витрати часу на дослідження технологічного процесу виробництва молочної продукції,
- повнота інформації від заводу - заявника.

Таблиця 3.5.

**Типова матриця відповідальності за проведення вхідного контролю якості
молока для використання у виробництві молочної продукції на
молокопереробних підприємствах України**

Завдання	Відповідальна особа виробничої лабораторії	Відповідальна особа мікробіологічної лабораторії	Головний механік/старший майстер ремонтно-механічного цеху	Відповідальна особа складу
Повідомлення про надходження сировини / матеріалів	Ф			В
Сповіднення мікробіологічної лабораторії, головного механіка / старшого майстра ремонтно - механічного цеху про надходження сировини / матеріалів	В	Ф		
Визначення необхідного обсягу сировини / матеріалів для контролю	В	В	В	
Відбір проби сировини / матеріалів	В	В	В	Ф / С
Проведення випробувань, висновки про відповідність встановленим вимогам (у журналі, аналітичному листі)	В	В	В	
Надання дозволу на використання сировини / матеріалів у виробництві, маркування тарних місць етикетками «Дозволено»/«Брак»	В			Ф

Умовні позначення: В - виконання; С-сприяння виконанню; Ф-інформування.

Джерело: Складено автором

Молокопереробні підприємства, продукція яких пройшла екологічну сертифікацію, отримують сертифікат відповідності та право застосування українського знаку екологічного маркування «Зелений журавлик». Вони зобов'язані будуть своєчасно надавати споживачу інформацію про властивості продукції, яку виробляють і реалізують. Не всі вітчизняні підприємства мають фінансову можливість і бажають проводити повну екологічну сертифікацію життєвого циклу підприємства та продукції. Це все пов'язано з недосконалим державним регулюванням, зокрема, існують недопустимо малі штрафи,

передбачені статтею 156¹ Кодексу про адміністративні правопорушення, за порушення прав споживачів.

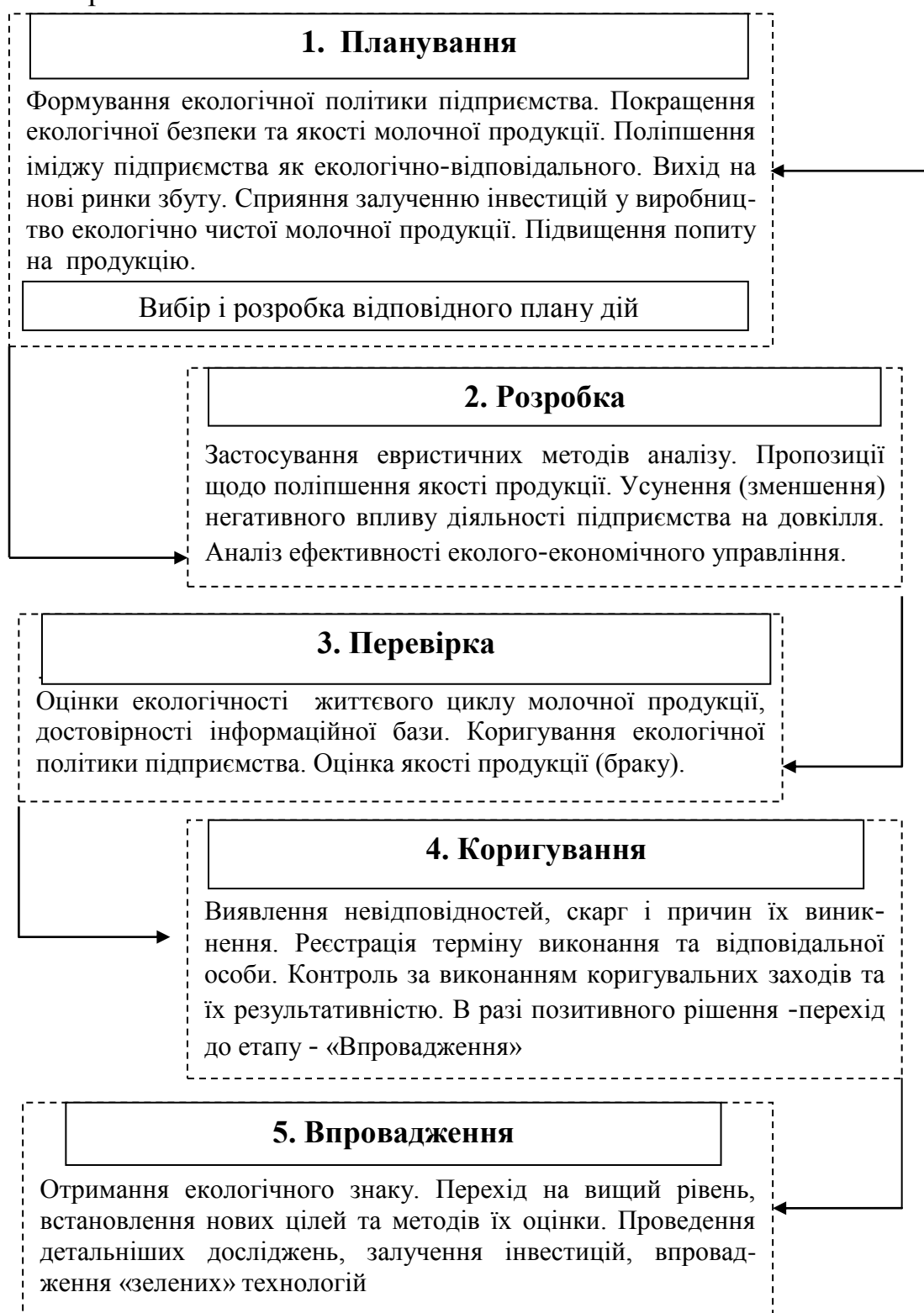

Рис. 3.8. Схема впровадження екологічного знаку на молокопереробних підприємствах України.

Джерело: *Складено автором*

Надання виробниками недостовірної інформації про продукцію, в разі якщо ця інформація не зашкодила життю, здоров'ю та майну споживача, - тягне за собою накладення штрафу від десяти до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. У разі бездіяльності молокопереробних підприємств щодо приведення недостовірної інформації про весь товар до відповідності або повторне надання недостовірної інформації протягом року з моменту стягнення - тягне за собою накладення штрафу від п'ятдесяти до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян[72]. У 2013 р. неоподаткований мінімум громадян становить лише 17 грн., що не є стримуючим фактором для виробників. Цим підприємствам легше сплатити штраф у розмірі 3 400 грн., аніж займатися екологічною сертифікацією підприємства та витратити значні час і кошти за впровадження екологічного знаку.

Проте вітчизняні молокопереробні підприємства, які входять до складу великих молочних холдингів та корпорацій, є екологічно свідомими виробниками молочної продукції. Вони не тільки слідкують за світовими тенденціями, а й розуміють необхідність здійснення екологічного маркування власної продукції, прагнуть відповідати вимогам сучасного споживача та бути конкурентоспроможними на світовому ринку.

Незважаючи на труднощі у здійсненні екологічної сертифікації, на вітчизняних молокопереробних заводах йде плідна робота щодо впровадження екологічного маркування. Так, спеціалістами ВАТ «Яготинський маслозавод», який входить до складу холдингу «Молочний альянс», проводиться цілеспрямована та наполеглива робота з розробки та впровадження системи управління якістю продукції відповідно до вимог міжнародного стандарту ISO 9001 та системи управління безпечністю харчових продуктів за стандартом ISO 22000. У 2010 р. тут було завершено впровадження системи управління якістю згідно стандарту ISO 9001 і підприємство отримало сертифікат відповідності від компанії Burea Veritas Certification. Логічним продовженням проведеної роботи є підтримання функціонування системи управління якістю харчових продуктів та

продовження впровадження системи безпеки харчових продуктів (НАССР) за стандартом ДСТУ ISO 22000:2007.

Показовим є досвід еколого-економічного управління організацією ПАТ «Хорольський МКК дитячих продуктів», де особливу увагу приділяють контролю за якістю продукції на кожному етапі виробництва. Окрім того, що підприємство розміщено в екологічно чистому районі Полтавської області, оснащене енерго-ефективним технологічним, холодильним та енергетичним обладнанням фірм, світових лідерів із випуску молокопереробного обладнання «Bosch» та «Alfa Laval», вся продукція сертифікована відповідно до вимог українського законодавства й відповідає міжнародним стандартам ISO 9001: 2009 та НАССР. Для утримання позицій лідера підприємство наполегливо працює й є чесним по відношенню до себе і споживачів. Основні принципи його діяльності-стабільна бездоганна якість, сучасні технології та творче осмислення світового досвіду[183].

Метою екологічного маркування молока та молочних продуктів повинно бути донесення до споживача перевіреної, точної та правдивої інформації про екологічні аспекти виробництва продукції, сприяння розширенню попиту та постачання екологічно безпечних, якісних молочних виробів, які при виробництві найменше «тиснуть» на навколишнє природне середовище. Відмітимо, що маркування молочної продукції має бути чітким та зручним для сприйняття. Фон етикетки та текст, який на неї нанесений, за кольором і відтінками не повинні поглинати одне одного, а екологічний знак не повинен уводити в оману споживача щодо властивостей обраної молочної продукції, зокрема необґрунтовано приписувати відсутні властивості, характеристики або створювати враження про наявність таких.

Отже, інформація нанесена на етикетку молочної продукції, повинна бути чіткою, конкретною, однозначною й забезпечувати споживачу можливість правильного вибору продукту, зокрема носити правдиві відомості щодо продукту. Дані по складу, властивостях, харчовій цінності, природі походження, способах виготовлення та споживання, а також по інших властивостях, які прямо або

опосередковано характеризують якість і безпеку молока та молочної продукції, повинні забезпечувати однозначне сприйняття споживачем та виключати можливість помилкового сприйняття цього продукту за інший, близький до нього за зовнішнім виглядом або органолептичними показниками (рис. 3.9).

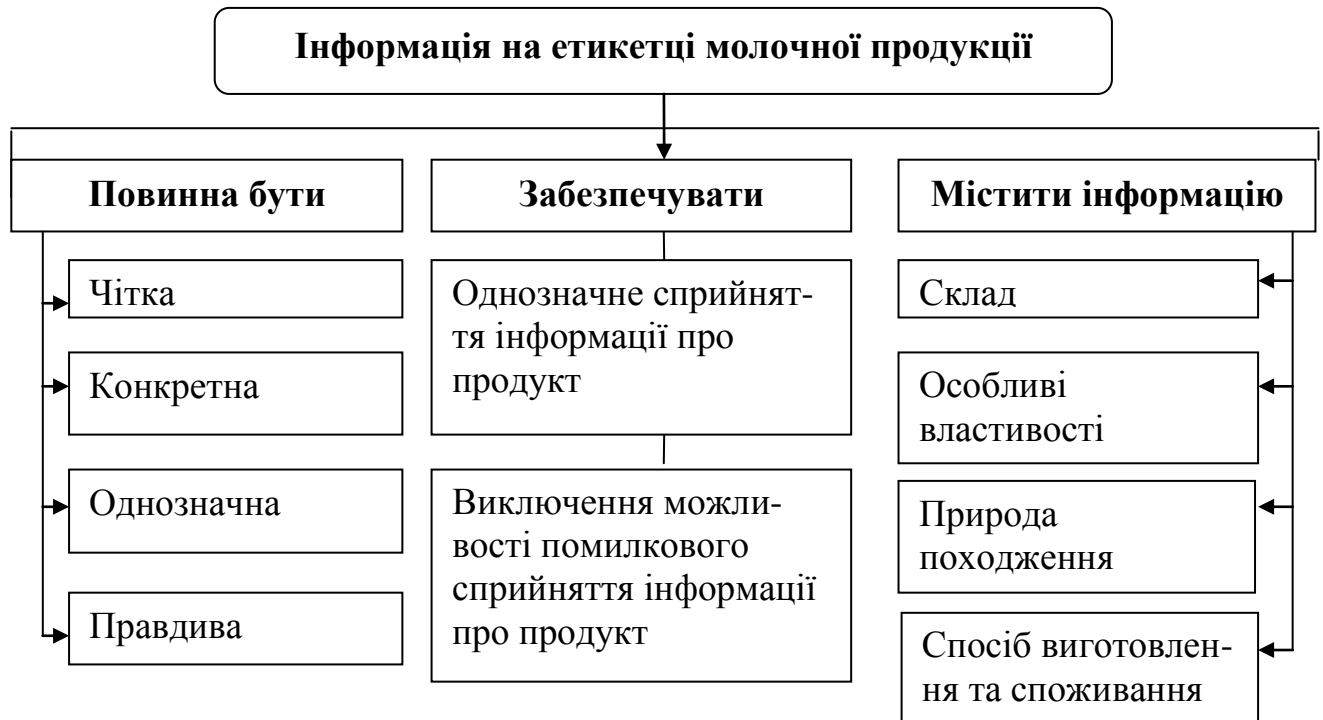

Рис. 3.9. Вимоги до інформації, що має бути розміщена на етикетці продукції молокопереробних підприємств України.

Джерело: Складено автором

Важливо й те, що добровільна екологічна сертифікація молочної продукції встановлює додаткову до державних норм вимоги щодо забруднення сировини токсичними елементами, важкими металами, антибіотиками, пестицидами, радіонуклідами, а також забороняє застосування 72 підозрілих харчових домішок ненатурального походження в готовій продукції.

За рішенням Координаційної ради органу з екологічного маркування від 18 жовтня 2012 р. упроваджено стандарт щодо добровільних екологічних критеріїв для молочних продуктів. У зв'язку з цим екологічно сертифіковану молочну продукцію, відзначену знаком екологічного маркування, споживач зможе з впевненістю відносити до харчових продуктів для здорового способу життя. Вона матиме ряд суттєвих переваг порівняно з немаркованою (рис. 3.10).

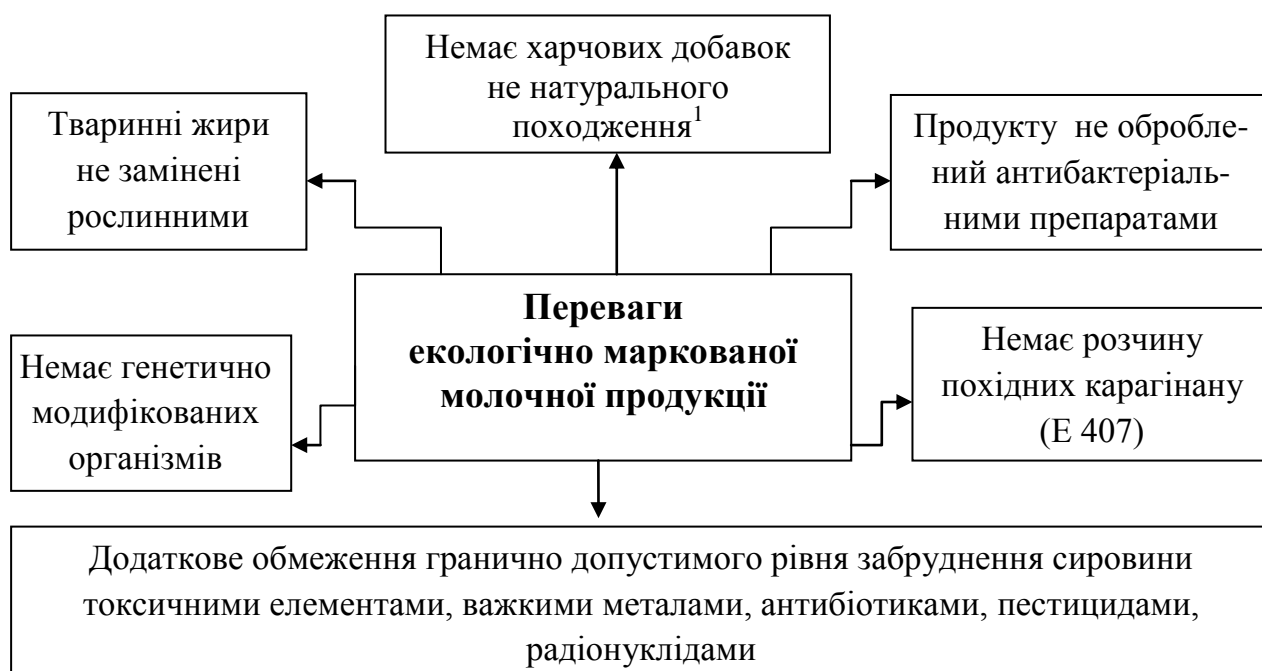

Рис. 3.10. Переваги споживачів від споживання молочної продукції із екологічним знаком маркування.

¹ В екологічному маркуванні продукції заборонено використовувати 72 підозрілі харчові домішки, застосування яких не обмежується на рівні державних вимог

Джерело: Складено автором

Схвально, що у 2012 р. був ухвалений законопроект № 2172 «Про внесення змін до Закону України «Про молоко та молочні продукти» та інших законодавчих актів щодо посилення заходів боротьби з фальсифікацією молочних продуктів». В ньому було прийнято рішення про те, що молокозмісні продукти, які містять рослинні жири, будуть мати відповідне маркування та реалізовуватися в торгівельних мережах на окремих полицях. Окрім того, згідно з цим документом, допустимий відсоток рослинних жирів буде зменшено до 50%. Відповідна гранична межа вже діє в країнах Європейського союзу та Російській Федерації. Це, також позитивний крок на шляху розвитку добровільної екологічної стандартизації та сертифікації харчових продуктів в Україні відповідно до вимог міжнародних стандартів серії ISO 14000, що сприятиме покращенню ефективності еколого-економічного управління діяльністю молокопереробних підприємств.

Практика провідних молочних компаній свідчить про те, що здійснення повної сертифікації виробництва та впровадження екологічного маркування продукції сприятиме зменшенню негативного впливу на довкілля та зниженню

витрат на сировину, матеріали, які використовуються у виробництві, економії енергоресурсів, зниженню собівартості продукції та підвищенню рівня конкурентоспроможності підприємств. У 2012 р. швейцарська фірма SQS здійснила опитування представників близько 500 європейських компаній, які використовують ISO-стандарти, на предмет ефективності екологічної сертифікації та екологічного маркування. Результати його показали, що понад 80 % компаній вважають цю сертифікацію ефективною, у тому числі 60 % окупили свої капіталовкладення за один-два роки. Крім того, 80 % тих, що дали позитивний відгук, упевнені у збільшенні майбутніх доходів від проведених заходів [206].

Для забезпечення ефективного еколого-економічного управління діяльністю, молокопереробні підприємства повинні бути зацікавленими в екологічній сертифікації та маркуванні продукції. Вони повинні розуміти, що проведення добровільної екологічної стандартизації та отримання екологічного знаку виробниками, надасть їм ряд суттєвих переваг перед конкурентами (рис. 3. 11).

Рис. 3.11. Переваги молокопереробного підприємства від впровадження екологічного маркування продукції

Джерело: Складено автором

По-перше, екологічне маркування є «візитною картою» будь-якої компанії, бо гарантує керованість та підконтрольність виробничо-господарських процесів, які функціонують на молочному заводі.

По-друге, це своєрідна гарантія того, що на молочному заводі відбувається безперервне покращення якості молочної продукції та удосконалення процесів виробництва, застосовуються науково обґрунтовані підходи до вирішення питань щодо усунення можливих дефектів або зниження обсягів браку, а також постійно покращуються й допрацьовуються технологічні процеси виробництва і пакування продукції.

По-третє, у зв'язку зі зростанням попиту на екологічно чисту молочну продукцію, розширюються й ринки її збуту, а підприємство отримує можливість виходу на міжнародний рівень і реалізації молока на світових ринках.

Отже, для впровадження екологічного маркування на підприємствах молокопереробного комплексу потрібно здійснити ряд заходів:

на рівні держави:

- сприяти та підтримувати розвиток екологічної освіти громадян України (починаючи з дитячого садку, школи). Усвідомлення споживачами корисності і необхідності виготовлення та споживання екологічно безпечної молочної продукції, проявляється у позитивному впливі на стан здоров'я їх і дітей, сприятиме зростанню попиту на екологічно марковану продукцію.

- Активізувати законодавчу підтримку впровадження екологічного маркування на молокопереробних підприємствах. Розробити загальнонаціональну Стратегію екологічної сертифікації та екологічного маркування в Україні.

- Сприяти наданню державних податкових пільг та довгострокових кредитів молочним підприємствам, які здійснюватимуть переорієнтацію виробництва на екологічно чисте та безпечне для довкілля.

- Створити ряд державних та приватних консультаційно-дорадчих та сертифікаційних установ, які роз'яснюватимуть товаровиробникам переваги від проведення добровільної екологічної сертифікації та отримання екологічного

знаку, а також допомагатимуть в оформленні заяв і необхідної документації для її здійснення.

- Переглянути та внести поправки щодо посилення відповідальності і штрафних санкції виробника молочної продукції за надання недостовірної та неправдивої інформації її споживачеві, і тим самим підсилити мотивацію до впровадження екологічного маркування на підприємстві.

на рівні підприємства:

- здійснити модернізацію виробництва для випуску екологічно безпечної для споживачів та довкілля молочної продукції.

- Активізувати інноваційну діяльність молокопереробних підприємств.

- Підвищити екологічну освіченість персоналу підприємства, проводити семінари та тренінги щодо забезпечення виробництва і споживання екологічно чистої молочної продукції.

- Підвищити екологічну свідомість споживачів молочної продукції через засоби масової інформації. Здійснювати пропагування екологічно безпечної та якісної молочної продукції з акцентом на її безпеці та корисності для здоров'я дітей споживачів, її високій смаковій якості та свіжості, а також збереженні навколишнього природного середовища, дотримання рецептури виготовлення та відповідності нормам міжнародних стандартів серії ISO.

- Покращити співпрацю з фермерськими та селянськими господарствами, запровадити програми підтримки виробників молочної сировини для підвищення її органолептичних показників.

- Налагодити тісний взаємозв'язок (співпрацю) з вітчизняними та іноземними науково-дослідними установами з метою вдосконалення методичної та методологічної бази маркування продукції.

Отже, комплексне вирішення зазначених вище проблем дасть змогу більшій кількості молокопереробних підприємств, *по-перше*, провести добровільну екологічну сертифікацію, *по-друге*, отримати відповідний знак екологічного маркування на свою продукцію, *по-третє*, підвищити свою конкурентоспроможність на світовому ринку молочної продукції та посилити бренд

підприємства, *по-четверте*, створити реально функціонуючий сектор виробників екологічно чистої молочної продукції.

Споживачам екологічне маркування молочної продукції дозволить відрізнити якіснішу екологічно сертифіковану молочну продукцію з аналогічними зарубіжними видами, що представлені на українському, європейському, світовому ринках.

3.3. Впровадження екологічно ефективних технологій на молокопереробних підприємствах

Вирішення еколого-економічних проблем, які виникають в контексті сталого розвитку, неможливе без екологізації підприємницької діяльності. Разом з тим, не можна досягти економічного зростання виснажуючи природні ресурси, використовуючи неякісну сировину, застаріле та енергоємне обладнання.

Бажання отримати більше вигод для бізнесу, підвищити конкурентоздатність та покращити імідж, не завдаючи при цьому, значної шкоди навколишньому природному середовищу, спонукає вітчизняні молокопереробні підприємства до підвищення екологічної та соціальної відповідальності. Це, в свою чергу, потребує залучення значних інвестицій та інновацій, проведення екологічної модернізації обладнання молокопереробних підприємств, технічного еколого-орієнтованого переоснащення.

На вітчизняних молокопереробних підприємствах спостерігається високий знос основних засобів виробництва, висока енергоємність старого устаткування, недостатньо коштів на їх оновлення, нераціонально використовується вода, електроенергія тощо. Використання установок для перетворення хімічної енергії палива в інші види енергії здійснюється за малоефективними застарілими технологіями з низьким рівнем екологічної безпеки, що спричиняє значні обсяги викидів шкідливих речовин в навколишнє природне середовище, накопичення шкідливих речовин в атмосферному повітрі. Через це виникає «парниковий ефект», теплове забруднення, підвищення температури та зміна клімату.

Характерною особливістю кон'юнктури сучасного ринку молочних продуктів є висока конкуренція молокопереробних холдингів та стрімко зростаючий попит на якісну, екологічно безпечну, органічну продукцію. Тому молочне виробництво потребує якнайшвидшого впровадження енерго- та ресурсозберігаючих технологій, застосування екологічно безпечного устаткування, контрольної-вимірювальних приладів, застосування економічних методів для підвищення ефективності та економії використання паливно-енергетичних ресурсів, сировини і матеріалів, безпечного для довкілля рециклінгу відходів.

У міжнародній і вітчизняній практиці питання інноваційного розвитку промисловості розглядається досить широко, проте практичні аспекти екологізації діяльності молокопереробних підприємств все ще залишаються мало вивченими. Екологізація молочної промисловості повинна здійснюватися комплексно, зокрема, через систему організаційних заходів, інноваційних процесів, реструктуризацію виробництва, а також через сферу споживчого попиту молочної продукції, технологічну конверсію, раціоналізацію природокористування, трансформацію природоохоронної діяльності тощо. Це все має реалізуватися одночасно як на мікро-, так і на макроекономічному рівнях.

В процесі екологізації виробництва у молочній промисловості важливого значення набувають заходи превентивного характеру. Вони повинні включати у себе екологічну реструктуризацію та модернізацію виробництва підприємства. Екологічна реструктуризація передбачає перебудову галузевої структури на основі зниження обсягів виробництва та реалізації попиту на молочну продукцію недобросовісних, неякісних та екологічно безвідповідальних підприємств. Екологічна модернізація, пов'язана зі зміною устаткування молокопереробного підприємства, яка супроводжується скороченням витрат енергії, води та інших ресурсів на одиницю виробленої молочної продукції.

Нами виділено основні мотиви, що спонукають вітчизняні молочні холдинги дотримуватися концепції екологічних модернізації, реструктуризації. Умовно їх можна розділити на три групи: економічні, екологічні та соціальні (рис. 3.12).

З економічної точки зору, впровадження екологічно ефективних технологій та здійснення екологічної модернізації виробництва молокопереробного підприємства дозволить йому, *по-перше*, скоротити витрати, завдяки значному зниженню його ресурсомісткості, ефективному використанню сировини, матеріалів, енергоносіїв на всіх етапах виробничого циклу, *по-друге*, отримати додатковий прибуток від продажу екологічно якісної та безпечної молочної продукції, *по -третьє*, сприятиме зменшенню екологічних витрат підприємства, а саме: екологічних платежів за забруднення довкілля, витрат на очищення стоків, викидів та утилізацію відходів тощо. Організація екологічно чистого виробництва дасть змогу молокозаводу зменшити рівень екологічних ризиків, уникнути критики з боку засобів масової інформації або споживачів, а також позбавитися

загрози закриття підприємства через порушення відповідних нормативно-правових актів щодо захисту довкілля.

Рис 3.12. Основні мотиви екологічної модернізації молокопереробних підприємств

Джерело: Складено автором

Впровадження екологічно ефективних технологій та модернізація виробництва дозволять підвищити імідж та ринкову привабливість, які сприятимуть додатковому залученню інвестицій, розширенню обсягів виробництва та реалізації екологічно чистої та безпечної молочної продукції, освоєнню нових ринків збуту.

Завдяки екологізації виробництва зменшиться негативний вплив на навколишнє природне середовище, підвищиться якість та екологічна безпека

молочної продукції, покращиться екологічна репутація підприємства. Це допоможе зберегти екологічне середовище в місцях розташування молокопереробних заводів і зменшить реальні загрози здоров'ю населення.

Отже, переорієнтація молокопереробних підприємств на еколого орієнтовані та екологічно ефективні технології, здійснення екологічної модернізації є не тільки актуальним, а й ефективним інструментом підвищення еколого-економічного управління діяльністю вітчизняних молокопереробних підприємств. Це сприяє також суттєвому зниженню витрат на енергоресурси, підвищенню їх продуктивності та енергоефективності виробництва, екологічності молочної продукції, яка виробляється на новому екологічно безпечному обладнанні (рис. 3.13).

Рис. 3.13. Переваги, молокопереробних підприємство від впровадження екологічно ефективних технологій

Джерело: Складено автором

Головною проблемою, яку необхідно вирішити на шляху до екологічно збалансованого та сталого розвитку молокопереробної промисловості, є недостатнє фінансове забезпечення інвестиційних проектів із впровадження екологічно ефективних технологій та екологічної модернізації виробництва молочної продукції. В Україні освоєння енерго- та ресурсозберігаючих технологій

по виробництву молочної продукції не ведеться на належному рівні. Практично відсутня державна фінансова підтримка, а науково-дослідні та конструкторські розробки здійснюються в основному за власні кошти підприємств і міжнародних інвесторів.

Для впровадження екологічно ефективних та «чистих» технологій виробництва екологічно якісної молочної продукції майже не використовуються банківські кредити. Це обмежує доступ до кредитів середніх та малих фінансово слабких молокопереробних підприємств. Тим часом світовий досвід свідчить про широке використання банківських кредитів для фінансування екологічних програм. Так, у 90-х роках минулого століття загальний обсяг позик, наданих Всесвітнім банком на реалізацію екологічних проектів, склав майже 15 млрд. дол. США, а з початком ХХІ ст. - вже перевищив 23 млрд. дол. США [111, с. 5].

Прикладом ефективного впровадження еколого орієнтованих технологій вітчизняними молокопереробними підприємствами є компанія «Укрпродукт груп», провідний виробник і дистриб'ютор якісної брендкованої молочної продукції в Україні та за кордоном. Ця компанія одна із перших у 2011 р. отримала кредит розміром 11 млн. євро від Європейського банку реконструкції та розвитку. Це - перший кредит ЄБРР в галузі відновлюваної енергетики та енерго-ефективних технологій в агропромисловому комплексі, зокрема молочній.

«Укрпродукт груп» використав частину наданих коштів на фінансування реконструкції ДП «Старокостянтинівського молочного заводу». Очікується значне підвищення показників продуктивності, енергоефективності та екологічності молокозаводу. Було демонтовано все застаріле устаткування й укладено договори на придбання нового еколого орієнтованого обладнання з провідними європейськими виробниками з Швейцарії та Королівства Нідерландів. Застосування зарубіжного обладнання та еколого орієнтованих технологій (нова лінія для переробки молока з розділенням на вершки потужністю 312 т на добу та автоматизованої вакумно-випарної установки) дасть змогу значно зекономити енергоресурси в порівняно з діючим обладнанням.

Для покращення еколого-економічного управління діяльністю підприємства, зокрема зниження обсягів використання газу, електроенергії, води, а також збільшення виробництва екологічно якісної та безпечної молочної продукції, яка

користується значним попитом у вітчизняного споживача, нами пропонується проект екологічної модернізації застарілого обладнання та реконструкції одного з виробничих майданчиків ПрАТ «КАГМА» в м. Кагарлик Київської області. Це підприємство бере активну участь в екологічній модернізації та розширенні асортименту екологічно якісної та безпечної молочної продукції.

Починаючи з 2004 р. на молокозаводі завершено реконструкцію приймального відділення сировини виробничого цеху. У 2005 р. було відкрито новий офіс відділу збуту, а в 2009 р. - автоматизовану мийку автомобілів. Нині, ПрАТ «КАГМА» - це модернізоване підприємство по переробці молочної сировини і виробництву молочної продукції з повною автоматизацією виробничих процесів, що відповідає європейським стандартам і нормативам. Приймання сировини, оброблення та кінцеве приготування продукції автоматизовані. Високу санітарну обробку усіх ліній забезпечує автоматизована мийка.

Використовуючи дані ПрАТ «КАГМА» м. Кагарлик Київської області щодо кількості використаної енергії (т/добу) та обсягів виробництва вершків та дані ДП «Старокостянтинівського молочного заводу» м. Староконстянтинів Хмельницької області щодо вартості необхідного для впровадження енерго- та ресурсозберігаючого обладнання, нами розраховано можливу економію природних ресурсів для середнього за розмірами молочного заводу яким і є, ПрАТ «КАГМА» Київської області (табл.3.6).

Загальна територія підприємства ПрАТ «КАГМА» складає 4,2 га. Тут знаходиться: головний виробничий корпус з приймальним відділенням, апаратний цех, цехи по виробництву: масла, м'яких сирів, рідкого обробленого молока, кисломолочної продукції, відділення пастеризації сироватки, холодильні та морозильні камери; допоміжні цехи, котельня, адміністративний корпус, миючий бокс автоцистерн, хімічна та мікробіологічна лабораторії, складські приміщення. Загальна площа виробничих приміщень складає 8212 м².

Пропонуємо провести проект екологічної модернізації обладнання молокопереробного підприємства. Вартість проекту екологічної модернізації двох ліній виробництва, а саме: вершків та сухого знежиреного молока становитиме приблизно 1,8 млн. євро, вартість запланованого обладнання дорівнює 1,7 млн. євро.

Таблиця 3.6

Витрати на енергоресурси у виробництві сухого знежиреного молока та вершків до та після проведення реконструкції молокозаводу

Показник	Перша лінія виробництва - вершки							
	До реконструкції (23 т/добу)				Після реконструкції (32 т/добу)			
Вид енергоносія	Газ	ТП–електроенергія	Вода	Стоки	Газ	ТП–електроенергія	Вода	Стоки
Одиниця виміру	м ³	кВт	т	т	м ³	кВт	т	т
Ціна, грн. ¹	3,80	0,84	5,69	4,84	3,80	0,84	5,69	4,84
Добове споживання енергії	1251	2565	82	82	30	314	7	7
Питомі витрати п/т	54,4	111,5	3,6	3,6	1,3	13,7	1,4	0,3
Сума витрат за добу, грн.	4753	2154	466	396	113	264	39	35
Всього витрат	7769				451			
Питома вартість грн./т	207	94	20	17	5	11	8	2
Всього витрат	343				26			
Показник	Друга лінія виробництва – сухе знежирене молоко							
	Звичайне обладнання (32 т/добу)				Інноваційне обладнання з використанням «зелених» технологій (32 т/добу)			
Вид енергоносія	Газ	ТП–електроенергія	Вода	Стоки	Газ	ТП–електроенергія	Вода	Стоки
Одиниця виміру	м ³	кВт	т	т	м ³	кВт	т	т
Ціна, грн. ¹	3,80	0,84	5,69	4,84	3,80	0,84	5,69	4,84
Добове споживання енергії	17627	16087	1148	1228	7261	11274	86	297
Питомі витрати п/т	881	801	57	61	363	564	4,3	14,9
Сума витрат за добу, грн.	66981	13513	6513	5942	27592	9470	488	1437
Всього витрат	92949				38994			
Питома вартість грн./т	3349	676	327	297	1380	474	24	72
Всього витрат	4649				1950			

Примітки: ¹ Без ПДВ, станом на 20.12.2012 р – вартість енергоресурсів.

Джерело: Розраховано автором..

Витрати на комплект обладнання, а саме технологічну лінію виробництва нідерландської компанії «К.вант Рит Дейр Текнолоджи БВ», типу «Ukr-rec310tn-day/treat2x15tn/butt» для переробки молока з розділенням на вершки та знежирене молоко потужністю 32 т на добу коштуватиме 1,1 млн. євро, а вакуумно-випарнох установки швейцарської компанії «Bucher Unipektin AG», типу «FS 1501 Ve ET EK M» для концентрації знежиреного молока та сироватки - 0,6 млн. євро. Обладнання цих виробників має найкращі характеристики щодо економії електроенергії на виробництво молочної продукції порівняно з вітчизняним обладнанням на підприємстві. В розрахунках були враховані витрати на монтування та налаштування устаткування.

Реалізація запропонованого проекту щодо придбання і монтажу нового інноваційного ресурсо- та енергозберігаючого обладнання на вищевказаному молокозаводі ПрАТ «КАГМА», дозволить суттєво знизити витрати енергоресурсів (газу, електро-енергії), води та стоків на виробництво молочної продукції. Тільки зниження витрат на енергоресурси у розрахунку на тонну сухого знежиреного молока після встановлення інноваційного обладнання з використанням «зелених» технологій складе 2699 грн. замість 4649 грн. на звичайному, що на 42 % менше:

$$Z_{СЗМ} = Z_{ПО} - Z_{РЕК} = 4649 - 1950 = 2699 \text{ грн./т}, \quad (3.1),$$

де $Z_{ПО}$ - витрати на енергоресурси екологічно орієнтованому обладнанні, грн. на 1 т., $Z_{РЕК}$ - витрати на енергоресурси на звичайному обладнанні, грн. на 1 т.

Аналогічно розраховано економію витрат на енергоресурси у виробництві вершків після встановлення та введення в дію сучасної лінії пастеризації. Це дозволить отримувати вершки та знежирене молоко з мінімальним використанням паливно-енергетичних ресурсів. Економія електроенергії буде досягнута за рахунок зменшення циклів нагрівання та охолодження молока й складатиме 317 грн. на кожній тонні виробленої продукції (3.2):

$$Z_B = Z_{ПО} - Z_{РЕК} = 343 - 26 = 317 \text{ грн./т} \quad (3.2),$$

Враховуючи дані молокопереробного підприємства ПрАТ «КАГМА» щодо обсягів виробництва масла, спредів та сепарації вершків, а також собівартості виробленої продукції, нами розраховано прогнозний ефект від виробництва. Зазначимо, що з урахуванням введення в дію еколого орієнтованого обладнання двох ліній виробництва і середньорічними темпами зростання обсягу виробництва на 10 %, собівартість виробництва вершків знизиться із 32,69 до 32,61 грн. за кг, а собівартість сухого знежиреного молока на новому екологічно орієнтованому обладнанні становитиме 22,93 грн., що на 2,16 грн за кг менше ніж при виробництві на звичайному обладнанні (табл. 3.7).

Таблиця 3.7.

**Прогнозний ефект від виробництва після екологічної модернізації
устаткування (на прикладі ПрАТ «КАГМА» м. Кагарлик Київської області),
2013-2017 рр.**

Показник	2013	2014	2015	2016	2017	Разом
Перша лінія виробництва - вершки						
Обсяг виробництва вершків, т	228,3	251,1	276,2	303,9	334,3	1393,8
Собівартість, тис. грн.	7444,9	8189,3	9008,3	9909,1	10900,0	45451,6
Дохід від виробництва, тис. грн.	7924,3	8716,7	9588,4	10547,2	11602,0	48378,6
Прибуток від виробництва, тис. грн.	479,4	527,4	580,1	638,1	701,9	2927,0
Ставка податку на прибуток, %.	19	18	17	16	16	
Податок на прибуток, тис. грн..	91,1	94,9	98,6	102,1	112,3	499,0
Чистий прибуток від виробництва	388,3	432,4	481,5	536,0	589,6	2427,9
Друга лінія виробництва – сухе знежирене молоко						
Обсяг виробництва сухого знежиреного молока, т	414,2	455,6	501,2	551,3	606,4	1922,3
Собівартість, тис. грн.	9497,6	10447,4	11492,1	12641,3	13905,4	44078,4
Дохід від виробництва, тис. грн.	10218,3	11240,1	12364,2	13600,6	14960,6	47423,2
Прибуток від виробництва, тис. грн.	720,7	792,8	872,1	959,3	1055,2	3344,8
Ставка податку на прибуток, %	19	18	17	16	16	
Податок на прибуток, тис. грн..	136,9	142,7	148,2	153,5	168,8	581,4
Чистий прибуток від виробництва	583,8	650,1	723,8	805,8	886,4	2763,4

Джерело: Розраховано автором за даними статистичної звітності ПрАТ «КАГМА»

При розрахунку прогнозного ефекту від виробництва ПрАТ «КАГМА» після вищевказаної екологічної модернізації враховано також оплату податку на прибуток. Згідно з Податковим кодексом України, ставка на прибуток у 2013 р.

склала 19 % , у 2014 р. становитиме – 18 % , у 2015р. – 17 % , а у 2016-2017рр. – 16 % .

Результати розрахунків показали, що за час реалізації проекту молокопереробним підприємством ПрАТ «КАГМА» у бюджет буде додатково сплачено 1080,4 тис. грн. податку на прибуток. Термін окупності проекту впровадження екологічно ефективних технологій на двох лініях виробництва на ПрАТ «КАГМА» надходженнями з першого року, що складаються з чистого прибутку та приросту амортизаційних відрахувань становитиме приблизно 4 роки (3.3).

$$P_{\text{окуп.}} = \frac{KB}{\text{ЧП} + A}, \quad (3.3),$$

де $P_{\text{окуп.}}$ -термін окупності проекту екологічної модернізації обладнання, рік, KB – капітальні витрати, тис. грн., ЧП - середньорічний приріст чистого прибутку, тис. грн., A –амортизаційні відрахування (тис. грн.).

$$P_{\text{окуп.}} = \frac{18000}{4572,1} = 3,94 \text{ роки}$$

Реалізація запропонованого нами проекту екологічної модернізації обладнання для виробництва вершків та сухого знежиреного молока, дозволить підприємству ПрАТ «КАГМА» значно скоротити витрати на електроенергію, газ, воду та каналізацію, знизити розмір екологічних податків і штрафів та в цілому покращити свій екологічний імідж. Так, витрати підприємства на енергоресурси зменшаться на 40-50 % (порівняно з показниками, які є нині), а викиди парникових газів - на 9 тис. т на рік. Це сприятиме не тільки суттєвому зменшенню негативного впливу на навколишнє природне середовище, а й підвищенню репутації підприємства та зростанню попиту на продукцію.

Екологічна модернізація обладнання та устаткування на підприємствах молочної галузі сприятиме зниженню шкідливих скидів миючих речовин у водойми, зокрема за рахунок впровадження циркуляційного миття обладнання з повторним використанням миючих розчинів та автоматичним коригуванням. Це пояснюється тим, що з випареного молока вироблятиметься конденсат вологи, який можна використати для миття технологічного обладнання та поповнення градирень. Введення в дію «зелених» технологій допоможе зменшити шкідливий вплив на довкілля за рахунок скорочення споживання природного газу та зниження викидів діоксиду вуглецю-парникового газу.

На підприємстві також необхідно забезпечити суцільний облік всіх енергоресурсів, зокрема впровадити централізовану систему комерційного та технічного обліку використання природного газу, електроенергії, пару, конденсату, що забезпечить максимально можливе збереження усіх видів енергії та енергоносіїв від марнотратного їх витрачання.

Враховуючи актуальність питання еколого-економічного управління діяльністю молокопереробних підприємств та екологічної модернізації їх виробництва, пропонуємо законодавчо визначити конкретні органи (відповідальних осіб), на які слід покласти функції контролю за: здійсненням екологічної модернізації устаткування, управлінням екологічними інвестиціями. У разі необхідності, зобов'язати їх надавати рекомендації щодо шляхів та методів підвищення ефективності управління еколого-економічною діяльністю підприємства.

Держава також має створювати необхідні умови та стимули молокопереробним підприємствам для прискорення екологізації виробництва. Доцільно розробити Програму дій із впровадження та розвитку екологічно чистого виробництва в Україні. Ця програма має містити такі складові (заходи) для вітчизняних молокопереробних підприємств:

- покращення стратегічного планування на макrorівні, з оцінкою екологічного компонента планів та програм;

- удосконалення управління та контролю за виробничими процесами вітчизняних молокопереробних підприємств, включаючи систему ліцензування (особливо в частині здійснення превентивних заходів забруднення довкілля);

- застосування екологічного аудиту у всіх еколого-економічних процесах молокопереробного підприємства;

- жорсткий контроль за сплатою екологічних податків, штрафів до бюджетів підприємств-аутсайдерів молочної галузі;

- обов'язкова сертифікація молокопереробних підприємства та екологічне маркування молочних продуктів дитячого харчування;

- покращення інформування населення про якість молочної продукції, з метою розширення права вибору, а також підвищення конкуренції серед виробників молочної продукції. Важливо, також забезпечити доступ споживачів до результатів екологічного аудиту будь-якого вітчизняного молокопереробного підприємства, до даних про викиди, скиди та забруднення, витрати підприємств на екологічні заходи тощо;

- посилення відповідальності підприємств, у тому числі і молокопереробних, у питаннях охорони навколишнього природного середовища.

Отже, керуючись принципами сталого розвитку, вітчизняні молокопереробні підприємства повинні здійснювати ефективне еколого-економічне управління, зосередивши увагу на впровадженні сучасних екологічно ефективних, ресурсозберігаючих технологій, модернізації застарілого обладнання. Це слід зробити основними корпоративними пріоритетами та визначальними факторами розвитку молокопереробного підприємства.

Висновки до розділу 3

Систематизація та узагальнення результатів практичного впровадження політики екологічної відповідальності молокопереробних підприємств показали, що світові молочні заводи, які дотримуються основних принципів Глобального договору ООН та є її членами мають ряд переваг, а саме: в їх діяльності спостерігається зменшення негативного впливу на довкілля, поліпшення екологічного стану території, покращився імідж самого підприємства, формується позитивна репутація, і як наслідок: збільшується вартість торгової марки молочної продукції, з'являються можливості виходу на нові ринки збуту, покращується інтеграція молокопереробного підприємства, зростають обсяги виробництва екологічно безпечної та якісної молочної продукції тощо.

Встановлено, що ефективна система контролю якості молочної продукції, зокрема впровадження екологічної сертифікації виробництва продукції, позитивно сприятиме зваженому підходу до вибору технології її виробництва, обсягів витрат сировини, енергії та води на одиницю продукції, що, в свою чергу, зменшить величину негативного впливу на навколишнє природне середовище за рахунок скорочення відходів, викидів та скидів. Також, для підвищення ефективності еколого-економічного управління діяльністю вітчизняним молокопереробним підприємствам й надалі потрібно працювати над гармонізацією національних стандартів до європейських, активізувати роботу по впровадженню систем еколого-економічного управління, екологічного менеджменту та управління якістю серії ISO, зокрема запровадити обов'язкову систему екологічного маркування молока та молочної продукції.

Впровадження, реалізація та виконання описаних у розділі 3 інструментів еколого-економічного управління діяльністю молокопереробних підприємств, на нашу думку, потребуватиме:

По-перше, значних «зелених» інвестицій для здійснення реконструкції існуючих та побудови нових молочних ферм, які б відповідали стандартам

Європейського союзу, з метою забезпечення стабільних поставок сировини найвищого гатунку молокопереробним заводам.

По-друге, приведення в порядок методів та процедур контролю держави за безпечністю та якістю молочної продукції.

По-третє, удосконалення системи професійного навчання персоналу, задіяного у виробництві молочної сировини, молока та молокопродуктів, зокрема підготовки, перепідготовки та підвищення рівня їх екологічної освіти у сфері впровадження та виробництва екологічно чистої молочної продукції.

По-четверте, формування економічного механізму стимулювання молокопереробних підприємств, які підтримуватимуть та будуть реалізувати політику екологічно чистого виробництва тощо.

Через значний рівень зносу основних виробничих засобів (50–60%), високу енергоємність виробництва (у виробничих витратах вітчизняних молокозаводів витрати на енергоресурси становлять 10%, в той час як в країнах ЄС лише 0,8–2%), недостатність коштів на оновлення застарілого устаткування на вітчизняних молокопереробних підприємствах спостерігається нераціональне використання ресурсів та сировини. Дану проблему можна вирішити шляхом впровадження екологічно ефективних технологій, які дадуть змогу суттєво скоротити споживання енергоресурсів, підвищити якість молочної продукції, знизити трудові витрати та відрахування молочних підприємств, зокрема на штрафи, податки тощо.

Запропонований нами проект екологічної модернізації застарілого обладнання на ПрАТ «КАГМА» дозволить забезпечити економію тепла та холоду (відповідно природного газу й електроенергії), додаткове утворення конденсату (для миття технологічного обладнання), максимально можливу утилізацію всіх видів відходів, що утворюються на підприємстві та в процесі його діяльності, автоматизацію виробництва з постійним автоматичним контролем технічного стану обладнання та технологічних процесів, а також збільшення потужностей підприємства на 15–20%.

Успішне здійснення еколого-економічного управління діяльністю молокопереробних підприємств буде сприяти реалізації впровадження у виробництво екологічно ефективних, а саме енерго- та ресурсозберігаючих

технологій, модернізації застарілого обладнання, створенню та розвитку сучасних систем управління навколишнім середовищем із наступною сертифікацією за вітчизняними та міжнародними стандартами. Відмітимо, що впровадження моделі екологічно чистого виробництва на молокопереробних підприємствах дозволить підвищити їх конкурентоспроможність шляхом отримання економічного та екологічного ефекту, підвищити їх прибутковість, інвестиційну привабливість, ринкову вартість, сприятиме створенню передумов реалізації стратегії індустріального розвитку національної економіки на інноваційних принципах, її модернізації та оновлення.

В результаті проведеного дослідження також було встановлено, що активізація процесу “екологізації” виробництв молочної галузі в умовах ринкової економіки вимагає розробки та впровадження економічного механізму стимулювання підприємств щодо впровадження екологічно ефективних технологій, зокрема надання пільгових кредитів для введення в дію нового екологічно ефективного устаткування, удосконалення систем екологічного менеджменту, розвитку екологічної сертифікації технологій і введення та використання в практиці екологічного маркування вітчизняної молочної продукції.

Вирішення перелічених завдань є необхідною передумовою забезпечення сталого розвитку держави на інноваційній основі, а своєчасне застосування еколого-економічних інструментів та обґрунтоване проведення екологічної модернізації не тільки поліпшить ефективність еколого-економічного управління, а й запустить механізм постійного самовдосконалення молокопереробного підприємства, отримані ж в результаті економічні показники сприятимуть закріпленню думки про те, що охорона навколишнього середовища насправді може бути прибутковою справою на сьогоднішній день.

Основні результати досліджень по розділу 3 опубліковані автором [168, 173, 174, 176].

ВИСНОВКИ

Результатом дисертаційної роботи є теоретичне узагальнення та вирішення науково-практичного завдання щодо удосконалення еколого-економічного управління діяльністю молокопереробних підприємств і підвищення його ефективності в умовах євроінтеграційного процесу України. Дисертаційна робота містить науково обґрунтовані результати, які висвітлюють шляхи досягнення сформованої мети та створюють підґрунтя для розв'язання актуальних наукових завдань. Результати проведеного дослідження дозволяють зробити наступні висновки.

1. Еколого-економічне управління - це різновид управління, метою якого є вплив державних органів влади, керівників, інвесторів та громадянського суспільства на діяльність підприємств, спрямовану не тільки на досягнення комерційного успіху, що полягає у максимізації прибутку та задоволенні потреб споживачів, а й захист довкілля, що забезпечить формування екологічної відповідальності і культури виробництва, підвищення економічного та екологічного добробуту населення. Такий підхід дозволяє розкрити сутність еколого-економічного управління, врахувати питання зменшення антропогенного навантаження на довкілля та забезпечити формуванню екологічної культури виробників та споживачів продукції.

2. Принципи еколого-економічного управління діяльністю молокопереробних підприємств доцільно згрупувати нами у дві групи: універсальні (науковість, комплексність, варіативність, публічність) і спеціальні (попередження, забруднювач платить, захищеність, екологічна обумовленість, екологічна відповідальність, екологічна ефективність, технологічність, раціональне розміщення). Саме такий підхід дозволить повною мірою враховувати особливості функціонування виробників вітчизняної молочної продукції, а їх своєчасне застосування створить умови для підвищення конкурентоздатності молочної продукції і молокопереробних заводів, скорочення витрат виробництва, зниження антропогенного навантаження та негативного впливу на довкілля, розвитку й поширення безпечних «зелених» технологій виробництва.

3. Сукупність важелів та інструментів еколого-економічного управління діяльністю молокопереробних підприємств об'єднані у такі групи: спонукальні,

контролюючі, нормативно-правові, превентивні, організаційно-управлінські, культурно-етичні. Їх застосування в діяльності підприємства дозволить йому підвищити оперативність та обґрунтованість прийняття управлінських рішень щодо виробництва екологічно безпечних видів продукції з урахуванням її специфіки, а також надасть можливість впровадження принципів корпоративно-соціальної відповідальності бізнесу.

4. Запропонований інтегральний показник ефективності еколого-економічного управління, який включає в себе сукупність економічних (оборотність активів, рентабельність виробництва і власного капіталу, фінансова стійкість підприємства) та екологічних (штрафи, податкові платежі за завдану шкоду довкіллю, витрати на превентивні заходи щодо зменшення негативного впливу та ін.) характеристик дозволить оцінити сильні і слабкі сторони діяльності молокопереробних підприємств.

5. Дослідження показало, що третина вітчизняних молокопереробних підприємств використовує застарілі технологічні схеми виробництва продукції, має високу енергоємність виробництва та значний рівень зносу основних виробничих засобів (50–60 %). Порівнюючи з 2003 р., в молочній галузі зменшилося виробництво сирів жирних на 4,1 %, спредів і сумішей – на 2,7 %, масла вершкового – на 35,9 %. Спостерігається значний спад обсягу споживання молочної продукції на одну особу населення. Так, станом на початок 2013 р., житель України спожив за рік 214,1 кг молока за раціональної річної норми 380–390 кг на одну особу, водночас житель Індії – 250 кг, Франції – 440 кг, жителі Норвегії та Бельгії – близько 500 кг молочної продукції. Основними причинами незадовільного стану є: малоефективне державне регулювання економічних процесів у сфері агропромислового комплексу, незавершеність гармонізації вітчизняних стандартів із міжнародними, скорочення обсягів виробництва якісної молочної сировини, неефективне й застаріле обладнання, відсутність належної кількості лабораторій, пільгового кредитування на впровадження нових ресурсо- та енергозберігаючих технологій виробництва, низький рівнем екологічної освіти керівників і працівників молокопереробних підприємств.

6. Для поліпшення управління якістю молочної продукції та підвищення рівня її конкурентоспроможності на міжнародних ринках збуту необхідно забезпечити

гармонізацію вітчизняних стандартів до європейських. Зокрема, запропоновано доповнити положення Закону України «Про якість та безпеку харчових продуктів та продовольчої сировини» введенням зобов'язань виробників молочної продукції проводити аналіз ризиків, небезпечних чинників впливу та контролю критичних точок її виробництва, а також організувати моніторинг і контроль якості молочної продукції та порядок відкликання неякісної продукції із ринку. Також для підтвердження якості молочної сировини та молочних продуктів, чистоти технологічного процесу виробництва, засобів вимірювальної техніки, умов зберігання молочних продуктів та інших показників, які впливають на безпечність та якість продукції, пропонуємо деякі зміни до Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про молоко та молочні продукти», зокрема щодо обов'язковості атестації молокопереробних підприємств.

7. Для оцінки ефективності еколого-економічного управління діяльністю вітчизняних молокопереробних підприємств та аналізу негативного впливу на довкілля від їх діяльності у роботі здійснено групування та кластеризацію молокопереробних підприємств за комплексним інтегральним показником. Результати групування (три групи) свідчать, що у третій групі підприємств (ПАТ «Яготинський маслозавод»; ПАТ «Галактон» ПрАТ «Обухівський молочний завод» Київської обл., ПАТ «Хорольський МКК дитячих продуктів» та ПАТ «Кременчуцький міськмолокозавод» Полтавської обл.) рівень інтегрального показника становив понад 0,455, що у 1,6 раза більше, ніж у першій групі молокопереробних підприємств (ПАТ «Київський маргариновий завод», ТОВ «Переяслів-Молпродукт», ПрАТ «Богуславський маслозавод» Київської обл.; ПАТ «Канівський маслосирзавод» Черкаської обл.; ВАТ «Вапнярський молокозавод» Вінницької обл.), з ефективністю управління нижче середнього.

8. Для підвищення рівня корпоративної, екологічної та соціальної відповідальності, розвитку екологічної свідомості в контексті екологізації виробництва запропоновано удосконалити організацію системи управління діяльністю вітчизняних молокопереробних підприємств шляхом розширення їх лінійно-функціональної структури за рахунок створення додаткового підрозділу екологічного призначення

(робочої групи). Цей підрозділ дозволить підприємству: вчасно виявляти проблеми природоохоронного характеру; проводити перевірку наявності необхідних норм, нормативів, планів заходів, графіків контролю тощо, контролювати дотримання положень екологічного законодавства, норм, правил та інструкцій із безпеки. Доцільно враховувати досвід кращих підприємств, які проводять активну корпоративно-соціальну політику та входять до складу потужних холдингів «Молочний альянс» і «Данон»: ПАТ «Яготинський маслозавод», ПАТ «Галактон» Київської області, ПАТ «Хорольський МКК дитячих продуктів» та ПАТ «Кременчуцький міськмолкозавод» Полтавської області.

9. З метою створення умов для прозорості й ефективної еколого-економічної діяльності виробників молочної продукції, підвищення поінформованості споживачів, унеможливлення підміни понять, зловживань та фальсифікацій молочної продукції в роботі автором запропоновано блок-схему впровадження екологічного знаку молочної продукції, яка включає в себе п'ять етапів (планування, розробка, перевірка, коригування, впровадження). Виконання системи заходів щодо підвищення екологічної безпеки молокопереробного підприємства, посилення контролю за якістю сировини протягом усього її життєвого циклу дозволить вітчизняним виробникам молочної продукції не тільки посилити рівень довіри, а й посісти гідне місце у світових рейтингах.

10. Вагоме практичне значення для забезпечення ефективного управління еколого-економічною діяльністю молокопереробних підприємств і раціонального використання енергоресурсів, зниження собівартості молочної продукції, зменшення штрафів і санкцій за забруднення довкілля, оптимізації споживання інших природних ресурсів відіграє їх екологічна модернізація. Різновидом екологічної модернізації є впровадження екологічно ефективних технологій на молокопереробних підприємствах, що дозволить їм суттєво покращити управління екологічними та економічними процесами виробництва молочної продукції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антоненко Т. Вімм-Білл-Данн Україна. Стратегія, що спирається на реалії ринку / Т. Антоненко // «Молочна промисловість». -2009. -№ 3(52) - С. 24-30
2. Ахметшина А. Р. Эколого-экономическое взаимодействие в аспекте классической политической экономии / А. Р. Ахметшина // Экономическая теория - 2010. - 12 (73) - С. 61- 64
3. Базилевич В. Д. Ринкова економіка: основні поняття і категорії / В. Д. Базилевич, К. С. Базилевич // Навч посіб. -К; Знання, 2006. - 263 с.
4. Базилевич В. Д. Формування конкурентного середовища в транзитивній економіці. Теоретико-методологічний аспект/ В. Д. Базилевич // Актуальні проблеми економіки. - 2005. - № 11(53). - С. 101-110
5. Балакина Э. В. Экономико-экологическое регулирование в процессе российских реформ: дис. канд. эк наук : 08.00.01 / Балакина, Элеонора Вячеславовна; Томск. - 1998 г.- 237 с.
6. Басюркіна Н. Й. Аналіз моделей продовольчої безпеки країни / Н. Й. Басюркіна // Інноваційна економіка. - №2(28). -2012. - С. 281-284
7. Баюра Д. О. Корпоративне управління як об'єкт наукового дослідження/ Д. О. Баюра // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Економіка». -2008. - Вип. № 99-100. - С. 60-64
8. Баюра Д. О. Оцінювання рівня корпоративної соціальної відповідальності/ Д. О. Баюра // Теоретичні та прикладні питання економіки: [зб. наук. праць. Вип. 18/ за заг. ред. Ю. І. Єханурова, А. В. Шегди]. - К.: ВПЦ «Київський університет», - 2009.- С. 259-265
9. Баюра Д. О. Методологічні підходи до формування корпоративної культури у системі корпоративного управління / Д. О. Баюра // Наук. вісн. Черніг. держ. ін-ту економіки і упр. Сер. Економіка . - 2011. - Вип. 4. - С. 24-28
10. Баюра Д. О. Концептуальні засади механізму формування корпоративної соціальної відповідальності в Україні / Д. О. Баюра, О. А. Буян // Актуал. пробл. економіки . - 2012. - № 9. - С. 151-157.

11. Берзіна С. В. Екологічна сертифікація продукції: екологічне маркування в запитаннях та відповідях/ С. В. Берзіна // Методичний посібник. - К.: В-во ТОВ «Джерела знань», 2006. - 56 с.
12. Берзіна С. В. Екологічне маркування: теорія омани по-українськи [Електронний ресурс]. / С. В. Берзіна // Розумний споживач - грудень 2011 р.- С. 14-17- Режим доступу до журн.: <http://www.organic.ua>
13. Біла С. О. Державне регулювання екологізації виробництва в Україні: реалії та перспективи/ С. О. Біла // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія економічна. - Донецьк, ДонНТУ, 2008. - Вип. 33-2. - С.19-25
14. Білорус О. Г. Глобальна перспектива і сталий розвиток : [Монографія] (Системні маркетинг. дослідж.) / О. Г. Білорус, Ю. М. Мацейко. - К.: МАУП, 2005. - 492 с.
15. Большой экономический словарь / [под. ред. Азрилияна А. Н.] - 7-е изд., доп. - М.: Институт новой экономики, 2008. - 1472 с.
16. Бородин А. И. Эколого-экономическое управление предприятием: [Монография.] / А. И. Бородин - Москва. Изд-во МГУ, 2006. - 385 с.
17. Бородин А. И. Методологические принципы перехода к эколого-экономическому типу хозяйствования / А. И. Бородин // Гуманитарные и социально-экономические науки. - 2005. -№ 2. - С. 86-92
18. Бородин А. И. Методологические основы эколого-экономического управления предприятием / А. И. Бородин // Менеджмент в России и за рубежом. - 2006. - № 3. -С. 37-46
19. Бородин А. И. Механизмы реализации эколого-экономического управления предприятием / А. И. Бородин // Проблемы теории и практики управления. - 2006. - № 6. - С. 112-123
20. Буркинский Б. В., Ковалева Н. Г. Экологизация политики регионального развития./ Б. В. Буркинский, Н. Г. Ковалева- Одесса: ИПРЭЭИ НАН Украины, 2002. - 328 с.
21. Васюта О. А. Проблеми екологічної стратегії в контексті глобального розвитку: [Монографія] /О. А. Васюта-Тенопіль: Гал-Друк, 2001. - 600 с.

22. Васюта О. А. Екологічна політика України на зламі тисячоліть: [Монографія.] / О. А. Васюта; Київ. міжнар. ун-т. - К., 2004. - С. 284–305.
23. Васюта О. А., Філіпчук Г. Г. Екологічна політика: національні та глобальні реалії: / О. А. Васюта, Г. Г. Філіпчук// У 4 т. / І. Ф. Курас (ред.) - Чернівці: Зелена Буковина, 2004. - 480 с.
24. Ватаманюк-Зелінська У. З. Еколого-економічні засади управління інноваційною діяльністю підприємств (на прикладі Львівської області): дис. ... к. екон. наук: 08.08.01/ Ватаманюк-Зелінська Уляна Зеновіївна; Укр. держ. лісотехн. ун-т. – Полтава, 2004. – 107 с.
25. Веклич О. А. Экономические противоречия современного природопользования: дис. доктора екон. наук: 08.01.01 /О. А. Веклич/ НАН Украины; Ин-т экономики. -К., 1999. - 381 с.
26. Веклич О. О. Економічний механізм еко–регулювання в Україні / О. О. Веклич. - К.: Український інститут досліджень навколишнього середовища і ресурсів, 2003. – 88 с.
27. Веклич О. О. Сучасний стан та ефективність економічного механізму екологічного регулювання/ О. О. Веклич // Економіка України. -2003. - № 10. - С. 62-70
28. Височина М. В. Функціонально-орієнтований підхід до оцінювання ефективності управління діяльністю машинобудівного підприємства: автореф. дис...к.екон.наук: 08.00.04 / М. В. Височина; Луганськ : СНУ ім. В. Даля. — Л.,2008. — 20 с.
29. Волик Н. Г. Організаційно-економічний механізм екологічнобезпечного розвитку сільського господарства: автореф. дис...к.екон.наук: 08.07.02 / Н. Г. Волик; Дніпропетр. держ. аграр. ун-т. – Д., 2004 – С.21
30. Всеукраїнська громадська організація «Жива планета» [Електронний ресурс]. - Офіційний сайт. - Режим доступу до ресурсу: <http://www.zhiva-planeta.org.ua>
31. Гаврилов П. Е. Удосконалення системи екологічного менеджменту в рамках регіонального управління/ П. Е. Гаврилов // Економічний вісник НГУ. - 2009. - С. 94
32. Галеев М. М. Разработка и мониторинг системы менеджмента качества на молокоперерабатывающих предприятиях: монография / М. М. Галеев,

- Г. Н. Иванова, А. С. Балеевских - Пермь: Изд-во ФГОУ ВПО «Пермская ГСХА», 2011. - 131 с.
33. Галушкіна Т. П. Економіческіе інструменти екологічэскага менеджмента (теорія і практыка)/ Т. П. Галушкіна. - Одеса: Інстытут праблем рынку і эканаміко-экологічэскіх ісследаваній НАН Украіны, 2000. -280 с.
34. Галушкіна Т. П. Екологічний менеджмент в Украіні/ Т. П. Галушкіна // Економіка Украіны. 1999. - №6. - С. 78-83.
35. Галушкіна Т. П., Гордійчук Є. Г. Екологічна сертыфікацыя в сістэмі дэжавнага екологічнага управління [Монографія]/ Т. П. Галушкіна, Є. Г. Гордійчук. - Харків:Бурун Книга, 2010. - 288 с.
36. Гаман П. І. Методолігічні пытаньня механізмів управління прыродо-карыставанням в сучасній науцы. - [Електронны рэсурс] - Рэжым доступу да журналу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/vchu/N130/N130p140-147.pdf
37. Герасымчук З. В. Рэгіянальна палітыка сталого развітку: методолія фармування, механізм рэалізацыі: [Монографія.]/ З. В. Герасымчук. -Луцьк: «Надстырзя», 2001. -526 с.
38. Геєць В. М. Нестабільнасць та эканамічнае зростаньня / В. М. Геєць . -К.: НАН Украіны: Ін-т эканамічнага прэгнозування, 2000. - 344 с.
39. Глосарый зяленага бізнесу: украінска-німецка-російска-англійскы // В. Базілевіч, Д. Вальтэр, В. Хартманн та ін.;наук. рэд.: В. Базілевіч, Д.Вальтэр. - К.: Знаньня, 2010. - 518 с.
40. Гофман К. Г. Економічэская ацэнка прыродных рэсурсав в умовах сацыялістычэскай эканамікі / К. Г. Гофман. - М.: Наука, 1977. - 236 с.
41. Грабінскы І. М. Екологі-еканамічна сістэма Украіны: парівняльны аналіз/ І. М. Грабінскы. -Львів: НТШ, 1997. -240 с.
42. Грышнова О .А., Думанска В. П. Екологічний вектар сацыяльнай відпавідальнасці / О. А. Грышнова, В. П. Думанска // Економіка і управленіе. - 20–1 - № 3. – С. 31-40
43. Грышнова О. А., Голяка О. М. Корпаратывна культура та стратэгія пдпрыемства: взаємозв'язок та взаємообумовленість фармування рынковай эканамікі /

- О. А. Грішнова, О. М. Голяка // Управління людськими ресурсами: проблеми теорії та практики: Збірник наук. праць.– Спец. вип. – Т. 2, Ч. 1. – К.: КНЕУ, 2007. – С. 176–186.
44. Громова О. М., Маркова Т. Д. Доцільність використання екологічно чистих технологій енергозабезпечення на підприємствах харчової промисловості / О. М. Громова, Т. Д. Маркова // Економіка харчової промисловості. - 2010 - №3(7). - С. 59-62
45. Губанов Р. С. Механизмы управления производственными рисками молоко-перерабатывающих предприятий АПК: автореф дис. канд. эконом. наук: 08.00.05/ Р. С. Губанов; Санкт-Петербург-Пушкин. - 2009 г. - 24 с.
46. Данилишин Б., Веклич О. Україна в міжнародних рейтингах сталого розвитку / Б. Данилишин, О. Веклич // Економіка України. - №7. - 2008. - С. 13–23
47. Данон Україна [Електронний ресурс]: Офіційний сайт. - Режим доступу: <http://danone.ua/ua/social-responsibility>
48. Двинин Д. Ю. Развитие экологического менеджмента в России и мире / Д. Ю. Двинин /: Режим доступу до журн.: <http://www.lib.csu.ru/vch/084/018.pdf>
49. Державна ветеринарна та фіто санітарна служба України [Електронний ресурс]: Офіційний сайт.- Режим доступу: <http://vet.gov.ua>
50. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]: Офіційний сайт.- Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
51. Друкер Питер Ф. Задачи менеджмента в XXI веке / Ф. Питер Друкер. - М.: ИД «Вильямс», 2001. - 250 с.
52. Дорогунцов С. І., Хвесик М. А., Горбач Л. М., Пастушенко П. П. Екосередовище і сучасність - Т.1.: Природне середовище у сучасному вимірі: [Монографія.] / С. І. Дорогунцов, М. А. Хвесик. - К.: Кондор, 2006. - 424 с.
53. Екологічний менеджмент у системі управління збалансованим розвитком / В. О. Лук'янихін. - Суми: Унів. кн., 2002. - 316 с.
54. Екологічний менеджмент: навч. посіб. / О. В. Родіонов; Східноукр. нац. ун-т ім. В.Даля. - Луганськ: Ноулідж, 2009. - 274 с.

54. Ємцев В. Конкуентоспроможність молокопереробних підприємств України [Електронний ресурс]. / В. Ємцев // Продовольча індустрія АПК - 2011р. - № 5 - С.4-7. - Режим доступу до журн.: http://www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/Piapk/2011_3/11viedeu.pdf
56. Єранкін О. О. Рівень споживання продуктів харчування як важливий фактор побудови маркетингових стратегій підприємствами АПК України / О. О. Єранкін // Вісник Харків. нац. ун-ту сільс. госп.: Економічні науки. – Вип. 64. – Харків: ХНТУСГ, 2007. – С. 84–90.
57. Єранкін О. О. Формування маркетингових орієнтирів підприємств АПК України в контексті світової продовольчої кризи / О. О. Єранкін // Формування ринкових відносин в Україні: Збір. наук. праць/ Наук. ред. Бондар І. К. – 2008. – №11 (90). – С. 105–113
58. Жарова Л. В. Екологічне підприємництво та екологізація підприємництва: теорія, організація, управління [Монографія.] / Л. В. Жарова, Є. Ю. Какутич, Є. В. Хлобистов; за ред. акад. НАН України Б. М. Данилишина; Рада по вивч. продукт. сил України НАН України, НДІ сталого розвитку та природокористування. - Суми: Університетська книга, 2009. - 240 с.
59. Жулавський А. Ю., Деркач М. А. Механізм екологізації етапів життєвого циклу товару / А. Ю. Жулавський, М. А. Деркач // Механізм регулювання економіки. - 2009. - № 3. - т.1. - С. 48–53
60. Журбин В. Ю. Обеспечение устойчивого развития строительной отрасли на основе внедрения экологически чистых технологий и использования экологически благоприятных материалов / В. Ю. Журбин // Экономика природопользования. - 2005. - № 1. - С. 26-40.
61. Законодавство України про екологію. - К.:КНТ, 2004. - 440 с.
62. Зіновчук Н. В. Екологічна політика в АПК: економічний аспект: [Монографія.] / Н. В. Зіновчук; Львів. держ. аграр. ун-т. - Л., 2007. - 394 с.
63. Зенченко С. А., Жуков Н. О., Зенченко А. С, Лаковец Ю. В. Применение статистических методов в экологическом менеджменте // Новости. Стандартизация и сертификация -2004. - № 3. - С. 1-3

64. Иващенко В. В. Финансовый анализ: Учеб пособие./ В. В. Иващенко - Мн.: Миснта, 2003. - 624 с.
65. Информационно - аналитическое агентство АПК-Информ. - [Электронный ресурс]: Режим доступа: <http://www.apk-inform.com>
66. Исследование трендов: Готовы ли украинцы покупать экологически чистые товары? // Офіційний сайт компанії Appleton Mayer [Електронний ресурс]. - Режим доступа: <http://www.appletonmayer.com/data/research/2010/0912>
67. Ісаєва Т. М. Оцінка ефективності діяльності підприємства на основі застосування збалансованої системи показників Т. М. Ісаєва // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. - 2012. - № 2 (18).- С.79-83
68. Історія економічних учень: підручник: у 2 ч. / В. Д. Базилевич, П. М. Леоненко, Н. І. Гражевська, Т. В. Гайдай; за ред. В. Д. Базилевича. -4.1. - 2-ге вид., випр. - К.:Знання, 2005. - 567 с.
69. Кандул О. Акт якості молока в Німеччині (Milch-Guteverordnung). - 2006 - Режим доступа: <http://www.agrotimes.net/moloko-dlya-es.html>
70. Каніщенко О. Л. Міжнародний маркетинг у діяльності українських підприємств [Монографія] / О. Л. Каніщенко. К.: Знання-Прес, 2007. – 448 с.
71. Кацевич С. І. Удосконалення економічного механізму виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах: дис. ... канд.екон.наук: 08.00.04 / Кацевич С. І.; Нац. акад. аграрн. наук; Ін-т тварин. – Х., 2012 –221 с.
72. Кваша С. М., Голомша Н. Є. Конкурентоспроможність вітчизняної сільськогосподарської продукції на світовому аграрному ринку/ С. М. Кваша, Н. Є. Голомша // Економіка АПК. -2006.- № 5. – С.99-104
73. Кірносова М. В. Тенденції змін споживацьких пріоритетів на ринку екологічних товарів України [Електронний ресурс]/ М. В. Кірносова// Вісник соціально-економічних досліджень. - Випуск 1(44). - 2012. - С. 64-68. -Режим доступа: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vsed/2012_44/44/64-68.pdf
74. Кирсанова Т. А. Экологический контроллинг - инструмент экоменеджмента : [Монография] / Т. А. Кирсанова , Е. В. Кирсанова , В. А. Лукьянихин. -Сумы : Изд-во «Козацький вал», 2004. -222 с.

75. Кліменко О. В. Еколого-економічне обґрунтування інвестиційної діяльності промислового підприємства: дис...канд. екон. наук: 08.00.06 / О. В. Кліменко; Сум. держ. ун-т. - Суми, 2011. – 240 с.
76. Козак О. А. Напрями врегулювання взаємовідносин виробників, продавців та споживачів соціально-значимих продуктів харчування / О. А. Козак // Економіка АПК. - 2014. - №.2. – С. 112-119
77. Козак О. А. Світовий продовольчий прогноз та оцінка сценарію для України / О. А. Козак // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка і менеджмент». - 2011. - 5/2. – С....
78. Козак О. А. Організаційно-економічне забезпечення ефективного функціонування малих підприємницьких структур / АгроІнком. – 2014. – № 2. – С.87-94
79. Кодекс законів про адміністративні правопорушення. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу до ресурсу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/main>
80. Кондильяк Э. Б. Трактат о системах / Э. Б. Кондильяк. - М. : Госуд. Социально - эконом. Изд-во, 1938. -212 с. (с. 6)
81. Костюк У. З. Вдосконалення механізму розвитку ринку екологічних послуг в Україні: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.06 / У. З. Костюк / НАН України, Рада по вивч. продукт. сил України. — К., 2010. — 20 с
82. Кравцова Т. Правова природа державного регулювання підприємницької діяльності / Т. Кравцова // Підприємництво, господарство та право. - 2003. - № 8. - С. 3 - 6.
83. Купалова Г. І. Екологічне підприємництво як невід’ємна складова сталого розвитку України / Г. І. Купалова // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Військово-спеціальні науки /за заг. ред. к.ф.н. В. В. Балабіна. - Випуск 26. - К.: ВПЦ «Київський університет», 2011. - с. 35-39
84. Купалова Г. І. Теорія економічного аналізу: Навч. посіб. - К.: Знання, 2008. - 639 с.
85. Ліга страхових організацій України. -Офіційний сайт. - [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://uainsur.com>

86. Лисенко Ю., Садеков А. Екологічний підхід до управління підприємством: проблеми і перспективи / Ю. Лисенко, А. Садеков // Економіка України. -2003. - №5. - С. 33-40
87. Лозанський В. Р. Екологічне управління в розвинутих країнах світу в порівнянні з Україною/ В. Р. Лозанський. - УкрНДІЕП, Харків, 2000. - 68 с.
88. Лозинська Т. М. Основні задачі забезпечення продовольчої безпеки країни // Проблеми ефективного функціонування АПК в умовах нових форм власності та господарювання : Колективна монографія / Лозинська Т. М.; за ред. П. Т. Саблука, В. Я. Амбросова, Г. Є. Мазанєва. - К.: ІАЕ, 2001. - 831 с.
89. Лукина А. Экологический фактор в поведении российских потребителей / А. Лукина // Маркетинг. - 2003. - №4. - С.58-59.
90. Лукянихін В. О. Екологічний менеджмент у системі управління збалансованим розвитком: [Монографія.] / В. О. Лукянихін - Суми ВТД «Універс. книга», 2002. - 314 с.
91. Лисенко Ю. Г., Белый А. П. Модели управления проектами в нестабильной экономической бреде / Лысенко Ю. Г., Белый А. П., Гнатушенко В. В., Руденская В. В. - Донецк, ООО «Юго-Восток», 2003. - 310 с.
92. Макаренко М. І., Дудченко В. Ю. Сутнісно-структурна визначеність механізму регулювання державного боргу // М. І. Макаренко, В. Ю. Дудченко / Вісн.СумДУ. - 2006. - №7(91). -С. 68-75
93. Максимів Л. І., Потай О. А. Сутність, функції, завдання і нормативно-правове забезпечення екологічного менеджменту / Л. І. Максимів, О. А. Потай // Наукові праці Лісівничої академії наук України. - Випуск 5. -2007 р. - С. 103-109
94. Максимів Л. І., Максимів І. М., Пушко О. С. Інтегрування корпоративної соціальної відповідальності бізнесу в систему стратегічного екологічного менеджменту / Л. І. Максимів, І.М. Максимів // Науковий вісник НЛТУ України. - 2011. - Вип. 21.19. - С. 247-255.
95. Маліков В. В. Визначення напрямів державного регулювання економіки/ В. В. Маліков // Науково-виробничий журнал Держава та регіони. Серія: державне управління. -Дніпропетровськ, 2011. - №1. - С. 72-76

96. Мальтус К. Антология экономической классики / Д. Кейнс, Ю. Ларин. -М.: Эконом-Ключ, 1993. -378 с.
97. Маркіна І. А. Методологічні питання ефективності управління / І. А. Маркіна// Фінанси України. -2000. - № 6. - с. 24-32
98. Мартиненко В. О., Машкаров Ю. Г. Екологічний менеджмент як нова парадигма муніципального управління/ В. О. Мартиненко, Ю. Г. Машкаров // Теорія та практика державного управління. - 2009. -Вип. 2 (25). - С. 1-5
99. Медоуз Д. Пределы роста: докл. по проекту Римского Клуба [«Сложное положение человечества»]. - М.: Изд-во МГУ, 1991. -257 с.
100. Мейер В. Маршал. Оценка эффективности бизнеса: Пер. с англ. А. О. Корсунский. -М. : ООО «Вершина», 2004. - 272 с.
101. Мельник Л. Г. Екологічна економіка / Л. Г. Мельник. - Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. - 367 с.
102. Мельничук Н. В. Впровадження системи екологічного менеджменту на підприємстві/ Н. В. Мельничук // Вісник Хмельницького національного університету. - 2010. - № 3(Т.1). - с.131
103. Міжнародна організація із стандартизації ISO. [Електронний ресурс]:- Офіційний сайт. - Режим доступу: <http://www.iso.org/iso/ru/home/about.html>
104. Міністерство аграрної політики та продовольства України. [Електронний ресурс]: Офіційний сайт. - Режим доступу: <http://www.minagro.gov.ua/>
105. Мірошніченко О. Ю. Статистичне оцінювання рівня життя населення: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.10 / О. Ю. Мірошніченко; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. - К., 2008. - 260 с.
106. Моніторинг розвитку ринку молока та молочних продуктів України / Спілка молочних підприємств України. За ред. Бутенко М. І. - V випуск. - К., 2010. - 100 с.
107. Мостенська Т. Л. Економічний механізм функціонування молочної промисловості України: [монографія] / Т. Л. Мостенська. -К. УДУХТ, 2001. - 328 с.
108. Національна концепція впровадження та розвитку екологічно чистого виробництва в Україні (проект). - Одеса: ІПРЕЕД НАН України, 2005. - 24 с.

109. Національна доктрина продовольчої безпеки в Україні / [Саблук П. Т., Калетник Г. М., Кваша С. М. та ін.] // Економіка АПК. - 2011. - №8. - С. 8-11
110. Нів'євський О. Огляд аграрної політики/ О. Нів'євський // Німецько–український агрополітичний діалог. -2012. - Випуск 10. - С. 1-2
111. Нікішина О. В., Корчаковський Г. С. Впровадження екологічно чистого виробництва як шлях підвищення конкурентоспроможності підприємств / О. В. Нікішина, Г. С. Корчаковський / Труды Одесского политехнического университета . - 2004. – Вып. 2 (22). – С.1-6
112. Немецко-русский словарь по молочной промышленности / Deutsch-Russisches Fachwörterbuch für die Milchindustrie: / Е. С. Анюшкин, В. И. Долниковский, Г. Г. Шилер; Под ред. Г. Г. Шилера; М-во образ. Р Ф. Воронеж. гос. технол. акад.- Воронеж : ВГТА,2000 – С. 327
113. Основні тенденції та проблеми розвитку харчової промисловості України / Продовольча безпека: сутність, сучасний стан та особливості забезпечення: Монографія /керівник авт. кол. проф. І. В. Федулова. -К.: Кондор-Видавництво, 2013. – с.310 [С. 90-117, 180-204, 284-307]
114. Організація Об'єднаних націй в Україні. Глобальний договір. - [Електронний ресурс]: Офіційний сайт. - Режим доступу: <http://www.globalcompact.org.ua/ua>
115. Пахомова Н. В. Экологический менеджмент / Н. В. Пахомова, А. Эндрес, К. Рихтер. СПб.: Питер, 2003. -544 с.
116. Петти В. Трактат о налогах и сборах: Начала политической экономии и налогового обложения / В. Петти, Д. Рикардо. -Петрозаводск: Петроком, 1993. - 154 с. - (Серия «Шедевры миров. экон. мысли»)
117. Петрова О. Г. Экономическая оценка эффективности производства молока и молочных продуктов в условиях рынка : На прим. предприятий Псков. обл.: диссер . канд. эконом. наук : 08.00.05/ Петрова Ольга Геннадьевна; Великие Луки - 1996.
118. Петруня В. Ю. Екологічний менеджмент в системі ринкової конкурентоспроможності підприємства: автореф. дис. канд. екон. наук: 08.00.06 / В. Ю. Петруня; Нац. гірн. ун-т. - Д., 2008. - 20 с.

119. Пигу А. Экономическая теория благосостояния / А. Пигу. - М., - 1985. - Т.1. - 326 с.
120. Пінчук І. В. Еколого-економічна ефективність зовнішньої торгівлі України в умовах глобалізації світової економіки: автореф. дис. ...канд.екон.наук: 08.00.02/ І. В. Пінчук; Львів. націон. ун-т. ім. Івана Франка. – Л.,2011. -20 с.
121. Податковий кодекс України // [Електронний ресурс]: Верховна Рада України; Кодекс України, Закон, Кодекс від 02.12.2010 № 2755-VI. - Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
122. Покропивний С. Ф. Підприємництво: стратегія, організація, ефективність/ С. Ф. Покропивний., В. М. Колот. - К.: КНЕУ, 1998. -352 с.
123. Порхомиць М. Організаційно-економічні основи розвитку молоко продуктового під комплексу в ринкових умовах: [Монографія.] / М. Порхомиць. - Тернопіль: Економічна думка, 2005. -346 с
124. Про затвердження інструкцій та форм первинного обліку з урахуванням вимог ДСТУ 3662-97 "Молоко коров'яче незбиране. Вимоги при закупівлі" Мінагрополітики України; Інструкція від 01.07.2002. -№ 176
125. Про затвердження галузевої Програми розвитку молочного скотарства України до 2015 року: [Електронний ресурс]. -Наказ Міністерства аграрної політики України від 10.12.2007 р. № 886/128. -Режим доступу: <http://www.ligazakon.ua>
126. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року” від 21 грудня 2010 року № 2818-VI. - Відомості Верховної Ради України (ВВР). - 2011, № 26, ст.218
127. Про підсумки роботи Міністерства охорони навколишнього природного середовища України у 2006 році та головні завдання на 2007 р.// Екологічний вісник, № 1. - С.12-18
128. Проблеми економіки агропромислового комплексу і формування його кадрового потенціалу: [Кол. монографія у 2 томах.] / За ред. П. Т. Саблука, В. Я. Амбросова, Г. Є. Мазнева. - К.: ІАЕ УААН, 2000
129. Проект ЮНІДО з більш чистого виробництва. Досвід впровадження в Україні: матеріали міжнар. наук. практ. конф. [В межах проекту міжнародного співробітництва з ЮНІДО «Започаткування та функціонування Національної

- програми з чистого виробництва в Україні], 26 листопада 2008 р. - Київ: НТУУ «КПІ», 2008. - 124 с.
130. Програми екологічного маркування в Україні [Електронний ресурс]. - Офіційний сайт. - Режим доступу: <http://ecolabel.org.ua>
131. Продовольча безпека як чинник державної політики в аграрній сфері / Соціально-економічні засади розвитку сільських територій (економіка, підприємництво і менеджмент): Монографія / [Малік М.Й., Кропивко М.Ф., Булавка О.Г. та ін.] за ред. М.Й.Маліка. - К. : ННЦ ІАЕ, 2012. – 624 с.
132. Прокопенко О. В. Економічні інструменти мотивації екологізації виробництва / О. В. Прокопенко // Вісник СНАУ. -2003. - Випуск 3-4. - С. 125-134.
133. Редникова Т. В. Эколого-правовое регулирование производства и оборота продукции в ЕС: дис. канд. юрид. наук: 12.00.06 / Редникова Татьяна Владимировна; Ин-т государства и права РАН -Москва. -2009 г. 181 с.
134. Ритікова К. А. Теоретичні та практичні аспекти сучасного світового досвіду фінансування екологічної діяльності / К. А. Ритнікова // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. - 2010. – С.230 - 236
135. Руднева О. Ю. Регулювання екологічних наслідків діяльності промислового підприємства: дис. ... канд.екон.наук: 08.00.04/ О. Ю. Руднева; Донец. нац. техн. ун-т. — Донецьк, 2010. — 20 с.
136. Саблук П. Т. Ефективність корпоративного управління: інституційний аспект/ П. Т. Саблук // Вісник аграрної науки. - 2004. - № 6. - С. 54-56
137. Саблук П., Білорус О., Власов В. Продовольча безпека України [Електронний ресурс]/ П. Саблук, О. Білорус // Економіка АПК . - 2009. - № 10. - Режим доступу до ресурсу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/e_apk/2009_10/09_10_01.pdf
138. Савицька Г. В. Економічний аналіз діяльності підприємств/ Г. В. Савицька // - К.: Знання, 2004. - 654 с.
139. Сагайдак Ю. А., Харченко Т. Б. Проблемы и перспективы развития экологического рынка в Украине/ Ю. А. Сагайдак, Т. Б. Харченко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: “Економіка”. - Вип. 142. - К., 2012 - С. 32-36.

140. Садеков А. А. Механізм еколого–економічного управління підприємством: автореф. Дис. док. екон. наук: 08.06.01 / А. М. Садеков ; Донецьк держ. ун-т. - Донецьк, 2002. - 24 с.
141. Садеков А. А. Механизмы эколого-экономического управления предприятием: [Монография.] / А. А. Садеков. - Х.: Издательский дом «ИНЖЭК», 2004. - 224 с., С. 81-82
142. Самуэльсон Т. Замыкающий круг, человек, природа, технология / Т. Самуэльсон, В. Коммонер. - Л., 1974. - 273 с.
143. Синякевич І. Інструменти екополітики: теорія і практика / І. Синякевич. - Львів: ЗУКЦ, 2003. - 183 с.
144. Скопенко Н. С. Сучасні тенденції концентрації та інтеграції на українському молочному ринку/Н. С. Скопенко// Вісник Київського нац. ун-ту ім. Т. Шевченка : Економіка. - 2011. - № 124/125. - С. 65-68
145. Скопенко Н. С. Бовкун А. О. Сучасний стан та тенденції розвитку молочної галузі України / Скопенко Н. С. Бовкун А. О. //Продукты & ингредиенты [Научно-практический журнал] . - 2011. - № 4 (79). - С. 36-37
146. Скопенко Н. С. Сучасні тенденції розвитку молочної галузі України / Н. С. Скопенко // Вісник ЖДТУ. - 2011. - № 2 (56). - С.110-114
147. Скопенко Н. С. Бовкун А. О. Сучасний стан вітчизняного ринку молока та молочних продуктів//Продукты & ингредиенты [Научно-практический журнал] . -2011. - № 5 (80). - С. 48-49
148. Скрипчук П. Екологічна сертифікація як інструмент виробництва та споживання екологічно чистої продукції/ П. Скрипчук // Економіка України. - 2006. - № 3. - С.55 - 63.
149. Словник синонімів української мови: у 2 т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головошук та ін. - К.: Наукова думка, 1999-2000. -Т. 2. - 954 с., С. 543
150. Советский экономический словарь / Гл. Ред. А.М. Прохоров. - М.Сов. энцикл., 1988. -1600 с.

151. Соколов О. Визначення принципів формування та розвитку сучасних систем управління. [Електронний ресурс]. -№ 5 (105) - вересень 2010. - Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Skhid/2010_5/12.pdf
152. Соціально-економічні засади розвитку сільських територій (економіка, підприємництво і менеджмент) : монографія /[Малік М. Й., Кропивко М. Ф., Булавка О. Г. та ін.] за ред. М. Й. Маліка. - К.: ННЦ ІАЕ, 2012. - 624 с., С.272-285
153. Старостіна А. О., Кравченко В. А. Визначення мети, завдань, предмета та об'єкта кваліфікаційної наукової роботи (на прикладі дослідження управління підприємницькими ризиками в Україні) / А. О. Старостіна, В. А. Кравченко // Зб. наук. Праць Таврійського державного агротехнічного університету (економічні науки); за ред.. М. Ф. Кропивка. –Мелітополь: Вид-во Мелітопольська типографія «Люкс». – 2013. - №2 (22), т.3 – 364 с.
154. Статистичний збірник «Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України» за 2000, 2012 рр./ за ред.. Н. С. Власенко. -К.: Державна служба статистики України за 2013 рр. Держаналітінформ - С. 54
155. Статистичний-бюлетень України «Про надходження продукції тваринництва на переробні підприємства» за 2003-2013 рр. // [Електронний ресурс]. - Головне управління статистики у Київській області. - Режим доступу до ресурсу: <http://www.oblstat.kiev.ua/content/p.php3?lang=1&c=456>
156. Статистичний збірник «Тваринництво України» за 2012 р. / за ред. Ю. М. Остапчука. - К.: Державна служба статистики України, 2013. - с. 211
157. Стиренко Л. М. Управління якістю на підприємствах харчової промисловості : автореф. дис. канд. екон. наук: 08.00.04 / Л. М. Стиренко / Нац. ун-т харч. технологій. - К., 2007. - 21 с.
158. Тимченко І. О. Врахування екологічних чинників у теоріях економічного зростання / І. О. Тимченко // Вісник Сумського державного університету. -2010. - Т.2 - С. 42-54
159. Тихомиров Н. П., Потравный Т. М., Тихомирова Т. М. Методы анализа и управления эколого-экономическими рисками/ Н. П. Тихомиров, Т. М. Потравный -М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. -350 с.

160. Токмакова І. В. Механізми підвищення еколого-економічної ефективності управління підприємством: дис. канд. екон. наук: 08.06.01 / І. В. Токмакова. - Українська держ. академія залізничного транспорту. - Х., 2006. -194 с.
161. Федеральный закон Российской Федерации от 12 июля 2008 г. № 88 -ФЗ «Технический регламент на молоко и молочную продукцию»
162. Филюк Г. М. Конкуренція і монополія в епоху глобалізації: [Монографія.] / Г. М. Филюк - Житомир: Видавництво ЖДУ ім. І. Франка, 2009. - 404 с.
163. Хабарова Е. И. Экологически ориентированный производственный менеджмент / Е. И. Хабарова // Менеджмент в России и за рубежом. - 2000. - № 3. - С.115-118
164. Харіна О. О. Теоретичні аспекти еколого-економічного регулювання діяльності підприємств / О. О. Харіна // Теоретичні та прикладні питання економіки: зб. наук. праць / за заг. ред. проф. Єханурова Ю. І., Шегди А. В. - К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет». - Вип. 25. - 2011 р. - с. 324 - С. 278-284
165. Харіна О. О. Сутність поняття «екологічне регулювання»/ О. О. Харіна // «Економічний часопис-XXI » - К.: Інститут суспільної трансформації. - №7-8-2011р. - С. 33-36
166. Харина Е. О. Экологические принципы регулирования деятельности молокоперерабатывающих предприятий в Украине/ Е. О. Харина// Журнал «Вестник Карагандинского экономического университета: экономика, философия, педагогика юриспруденция» Издательство: типография Карагандинского экономического университета, Караганда. -2011. - №3(22) - с. 82-86.
167. Харина Е. О. Соблюдение экологической политики молокоперерабатывающими предприятиями Украины / Е. О. Харина // Современные проблемы географии, экологии и природопользования: материалы Междунар. науч.-практ. конф., 25-26 апр.2012г./ Федер.гос.бюдж. образоват. учреждение высш.проф. образования «Волгогр. гос.ун-т»; редкол.: С.Н.Кириллов (отв. ред.) [и др.]. - Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2012. -С.547-552

168. Харіна О. О. Напрями підвищення конкурентоспроможності молокопереробних підприємств України/ О. О. Харіна // Теоретичні та прикладні питання економіки: збірник наукових праць/ за заг. ред. проф. Єханурова Ю. І., Шегди А. В. - Випуск 27, том 2. - К.: ВПЦ «Київський університет», 2012. - С. 373-380.
169. Харіна О. О. Регулювання якості виробленої продукції на молокопереробних підприємствах/ О. О. Харіна // Теоретичні та прикладні питання економіки: збірник наукових праць/ за заг. ред. проф. Єханурова Ю. І., Шегди А. В. - Випуск 27, том 3. -К.: ВПЦ «Київський університет», 2012. - С.253-261
170. Харіна О. О. Якість молочної продукції як об'єкт еколого-економічного регулювання/ О. О. Харіна// Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Економіка / за заг. ред. проф. В. Д. Базилевича. -Випуск 140–141. -К.: ВПЦ «Київський університет», 2012. - С. 131-134
171. Харіна О. О. Роль та значення молокопереробних підприємств у забезпеченні продовольчої безпеки держави/ О. О. Харіна // АгроСвіт: науково–практичний журнал. - Випуск №22. - К.:ТОВ «ДКС центр» . - листопад 2012. - С.35-39
172. Харіна О. О. Сутнісно-теоретичні основи еколого-економічного регулювання: ретроспективний аналіз/ О. О. Харіна // Формування ринкових відносин в Україні: Збірник наукових праць / Наук. ред. І. Г Манцуров. -Вип. 11 (138). - К.: Науково-дослідний економічний інститут, 2012. - С. 48-52
173. Харіна О. О. Екологічна стандартизація як засіб підвищення конкурентоспроможності молочної продукції в умовах сталого розвитку/ О. О. Харіна // Сталий розвиток економіки .- м. Хмельницький. - №7(17). -2012. -С. 197-201
174. Харіна О. О. Необхідність здійснення екологічного оподаткування на вітчизняних молокопереробних підприємствах/ О. О. Харіна // Інвестиції: практика та досвід - К.:ТОВ «ДКС центр» . - № 3. - 2013. - С. 50-54
175. Харіна О. О. Стан виробництва й переробки молока та молочних продуктів в сучасних умовах / О. О. Харіна // Економіка АПК. - С. 119-123
176. Харіна О. О. Необхідність впровадження екологічного маркування вітчизняної молочної продукції /О. О. Харіна// Вісник Київського національного університету

- імені Тараса Шевченка: Економіка / за заг. ред. проф. В. Д. Базилевича. - Випуск 147 - К.: ВПЦ «Київський університет», 2013. - С. 97-104
177. Харченко Т. Б. Якість продукції в системі факторів конкурентоспроможності підприємства: дис. канд. екон. наук / Т. Б. Харченко; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. - К., 2006. – с.
178. Харченко Т. Б. Впровадження екологічної стандартизації як чинника підвищення конкурентоспроможності українських підприємств/ Т. Б. Харченко // Теоретичні та прикладні питання економіки: зб. наук. праць / за заг. ред. проф. Єханурова Ю. І., Шегди А. В. – К.: ВПЦ «Київський університет». - Вип. 26. - 2011. - С.208-213
179. Харченко Т. Б. Шляхи поліпшення якості молочної продукції / Т. Б. Харченко // Формування ринкових відносин в Україні. -2005. - № 9 (52). -С. 50-53
180. Хвесик М. А., Горбач Л. М., Кулаковський Ю. П. Економіко-правове регулювання природокористування:[Монографія.] / М. А. Хвесик, Л. М. Горбач. - К.: Кондор, 2004. -524 с.
181. Хилько М. І. Екологічна політика/ І. М. Хилько - К. : Абрис, 1999. - 364 с.
182. Хобта В. М., Руднева О. Ю. Напрямки формування ефективного організаційно-економічного механізму екологічного управління/ В. М. Хобта, О. Ю. Руднева // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія економічна.-Донецьк, ДонНТУ, 2009. - Вип. 37-3. - С.178-185.
183. Хорольський молококонсервний комбінат дитячих продуктів [Електронний ресурс]: Офіційний сайт. - Режим доступу: <http://malysh.ua/uk/pro-kompaniyu>
184. Чагаровський В. П. Рецепти подолання стагнації молочної галузі України: консолідація активів, державний контроль якості / В. П. Чагаровський // Всеукраїнський щоквартальний журнал «Молоко і ферма» . -грудень 2010. - Умань. - №3 - С.30-35
185. Чугаєвська С. В. Проблеми якості молочної продукції в умовах вступу України до СОТ/ Чугаєвська С. В.// Економіка. Управління. Інновації. -2010. - №2 (4). - С.37-41

186. Чухно А. А. Модернізація економіки та економічна теорія. Європейський вектор економічного розвитку. 2012. № 2 (13). – С. 149-155. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.archive.nbuiv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ever/2012_2/28.pdf
187. Шегда А. В. Менеджмент: Навч. посіб.- К.: Т-во «Знання», КОО, 2002.-583 с.
188. Шеремет А. Д., Сайфулин Р. С. Методика фінансового аналізу. -М.: ИНФРА - М,1996. - 176 с.
189. Экономика природопользования: учебник / В. И. Каракеян. М.: Издательство Юрайт; ИД Юрайт, 2011.-576 с.
190. Baumol W. J. The theory of environmental policy / W. J. Baumol, W. E. Oates. - Cambridge: University press, 1988. -299 p.
191. Bellagio Principles. Assessing sustainable development: principles in practice. IISS. Canada 1997
192. Caimcross F. Green, Inc. -London, 1995. -169 p.
193. Callenbach E., Capra F., Lutz P. and Marburg S. Ecomanagement. San-Francisco, Better-Kochler publishers, 1993. -187 p.
194. Christoph Knill. Europäische Umweltpolitik. Steuerungsprobleme und Regulierungsmuster im Mehrebenensystem. -GWV Fachverlage GmbH, Wiesbaden 2008. - 240 p.
195. Cleaner production assessment in dairy processing / Prep. by COWI Consulting engineers a. planners AS, Denmark, for UNEP : VIII, 1995 - 30 p.
196. Coddington W. Environmental Marketing.-New York, Mc Craw Hill, 1993.-241 p.
197. Communication from the Commission to the Council. Dairy market situation 2009 {SEC(2009) 1050}-Brussels, 22.7.2009
198. Dairy news: новости молочного рынка каждый день - [E-source]. - Access mode: <http://www.dairynews.ru/analytics/>
199. Elisabeth Rohner-Thielen. Area under organic farming increased by 7,4 % between 2007 and 2008 in the EU-27. -Eurostat-Statistics in focus. -2010. -№ 10 - p.3-11
200. Emerson M. The prospect of deep free trade between the European Union and Ukraine. Centre for European Policy Studies (CEPS), Brussels, Institut für

- Weltwirtschaft (IFW), Kiel, International Centre for Policy Studies (ICPS), Kyiv. - Brussels: Centre for European policy studies, 2006. - 243 p.
201. Engel S., Pagiola S., Wunder S. Designing payments for environmental services in the theory and practice: An overview of the issues // Ecological Economics. ISEE - Elsevier Publishing. - 2008. -p. 663-674
202. Environmental Management systems: An Implementation Guide for Small and Medium - sized Organizations. NFS International Ann Arbor, Michigan, 1996. -286 p. - <http://www.epa.gov/owmitent/pdfs/finalgu.pdf>
203. International Farm Comparison Network (IFCN) [E-source]. - Access mode: <http://www.ifcndairy.org/en/start/index.php>
204. International Federation of Organic Agriculture Movements (IFOAM) [E-source] - Bonn, Germany. - Access mode: <http://www.ifoam.org>
205. Fussler C. James P, 1996; Driving Eco-Innovation: A Breakthrough Discipline for Innovation and Sustainability, Pitman Publishing : London. -364 p.
206. Gawel E. Neoklassische Umweltökonomie in der Krise // Kohn I. Neue Ansätze der Umweltökonomie. -Marburg. Metropolis, 1996. -S. 45- 87
207. Granatstein David. Emerging Ecolabels for Food Products. Center for Sustaining Agriculture and Natural Resources. -Washington State University, Wenatchee. - 2011. - p. 5-9
208. Hanley N., Shogren J. F., White B. Introduction to environmental economics, Oxford University Press, 2001.
209. Introduction to ecolabelling. Global ecolabelling network (GEN). - July 2004. - [E-source]. - Access mode: <http://www.gen.gr.jp>
210. Kharina Olena. Theoretical principles of ecological and economic regulation of companies' operations// «Nauka i studia». - Prague: Publishing House «Education and Science» Sp.z.o.o, - № 5(36) 2011-p. 27-33
211. Kolk Ans. Economics of Environmental Management / Printed and bound in Great Britain by Redwood Books Ltd. Trowbridge. - 2000. - p.216
212. Kozak O. Dairy sector development in Ukraine / FAO Subregional Office for Central and Eastern Europe, 2009. - P.17-23.

213. Kozak O. Ukraine -Dairy sector and chain profile / IFCN Dairy Report 2012. IFCN Dairy Research Center, Germany, 2012. -P.163
214. MEI Report, 2008, "Measuring Eco-innovations", European Project (FP6-2005-SSP-5A)
215. Nivievskyi O., von Cramon Taubadel S., and Brummer B. (2008) Subsidies And Technology Change of Ukrainian Dairy Farms: Spatial Dependence in the Components of Productivity Growth. Presented at the V-th North American Productivity Workshop 25-27 June 2008, New-York -USA
216. Ottman J. Green marketing opportunity for innovations. - Chicago USA: NTC Business Books, 1997. - 270 p.
217. Schreurs M. A. Environmental Politics in Japan, Germany and the United States. -The Pitt Building, Cambridge, United Kingdom., 2002 -283 p.
218. Skopenko N. Renewable energy /Restructuring and ecology: current situation. Country report. – Vilnius-Szczecin – Kyiv. 2013, pp. 271-278;
219. Speck S. Environmental Taxes in an Enlarged Europe. Analyses and Database of Environmental Taxes and Charges in Central and Eastern Europe. Szentendre; REC, 2001. -269 p.
220. The World of Organic Agriculture. Statistics and Emerging Trends 2011. FiBL-IFOAM Report / Edit. by Willer H., Kilcher, L. -Bonn : IFOAM and Frick : FiBL, 2011. -262 p.
221. UNEP. The Green Economy Initiative.-[E-source]. - Access mode: <http://www.unep.org/greenec>
222. Vogel D. Trading Up: Consumer and Environmental Regulation in a Global Economy. -Cambridge : Harvard University Press, 2005. -388 p.
223. Welford R. Environmental Strategy and sustainable Development. The corporate challenge for 21-st century. London, New York, 1995. -356 p.

Додаток А

Класифікація інструментів еколого-економічного управління діяльністю підприємств

Класифікаційна ознака	Різновид (дія) інструментів	Складові інструментів
Вид впливу	Примушують дотримуватися природоохоронних вимог	Нормативне регулювання, плата за ресурси та забруднення довкілля, штрафні санкції
	Спонукають до захисту природи	Пільги, переваги, податкова система
	Підтримують у здійсненні природоохоронних заходів	Субсидії, кредити, позики із зниженими відсотками, звільнення від податків, виплати із природоохоронних фондів
Характер впливу	Адміністративно-контрольні	Екологічне законодавство, екологічний моніторинг, стандарти, аудит, експертиза
	Ринково-орієнтовані	Природно-ресурсні платежі, платежі за забруднення, механізм купівлі - продажу прав на забруднення, прямі ринкові переговори
	Фінансово-кредитні	Кредитні механізми, позики, субсидії, екологічні податки
	Морально-етичного впливу та переконання	Екологічна освіта, екологічний маркетинг, громадська діяльність
Економічна функція	Обмежувальні	Ціни на ресурси (сировина, енергія, матеріали)
	Стимулюючі	Економічні вигоди, додатковий дохід
Механізм реалізації	Адміністративний перерозподіл коштів	Адресне вилучення, передача коштів, штрафи, субсидії
	Фінансові трансферти	Екологічні податки, платежі, кредити, виплати
	Вільні ринкові механізми перерозподілу коштів	Торгівля дозволами на викиди забруднюючих речовин
	Сприяння на ринку, пов'язане з формуванням не грошових форм підтримки підприємств	Нагородження спеціальними значками, безплатна реклама, яка надає суб'єктам господарювання додаткові переваги на ринку
Природа впливу на економічні інтереси	Спрямовані на обмеження доходу	Штрафні санкції
	Спрямовані на збільшення доходу	Пільги в оподаткуванні, прискорена амортизація природоохоронних фондів
Принципи впливу на економічні суб'єкти	Забруднювач платить	Компенсація екологічних витрат, спричинених негативним впливом на довкілля економічним суб'єктом, який своєю діяльністю призвів до його виникнення
	Споживач платить	Компенсація екологічних витрат, пов'язаних із негативним впливом на довкілля, здійснюється споживачами товарів, виробництво яких спричинило цей вплив
	Усе суспільство платить	Оплата витрат реалізації екологічних цілей локального, регіонального або національного значення, здійснюється із фондів створюваних за

		рахунок коштів платників податків на солідарній основі
Критерії розрахунку ставок еколого–економічних інструментів	Фіскальні показники	Відображають платоспроможність і характеризують можливу поведінку суб'єкта у відповідь на зміну параметрів системи (ціни, ставки податків)
	Еколого-економічні оцінки, що характеризують економічні показники підприємств, пов'язані з використанням ресурсів чи зі зміною стану довкілля	Розраховуються на основі: <ul style="list-style-type: none"> - витрат на відтворення природних факторів - вигод (прибутку, доходів), отримуваних завдяки використанню природних факторів - економічного збитку від погіршення якості природних факторів (прямі збитки, упущена вигода) - економічних ефектів від поліпшення якості природних факторів

Додаток Б

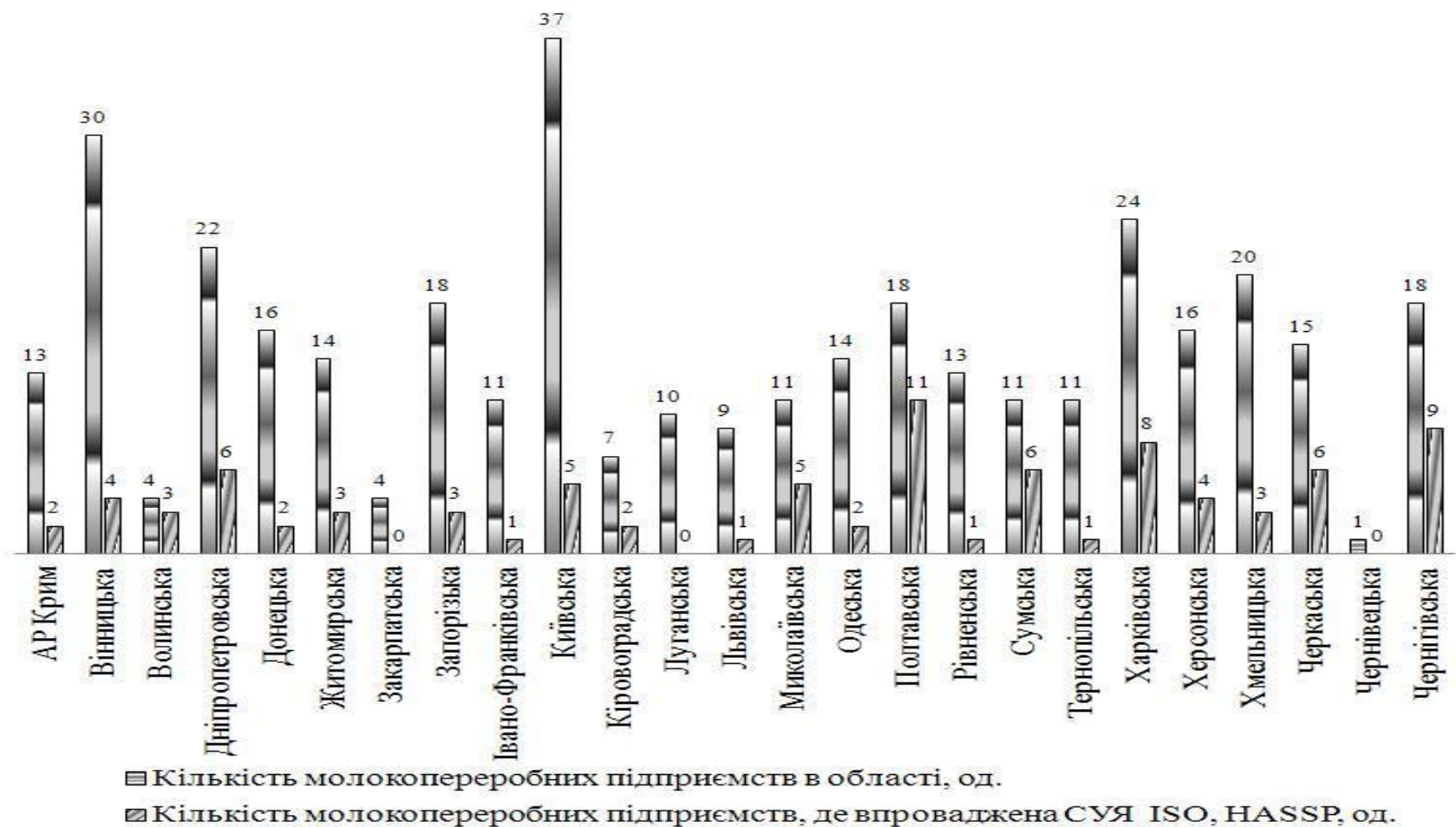

Рис. Загальна кількість молокопереробних підприємств та тих, де впроваджена система управління якістю відповідно до міжнародних стандартів серії ISO у 2012 р., од.

Додаток В

**Нормативно – правові документи регулювання якості та безпеки
молока і молочної продукції в Україні**

Вид нормативно-правового документу	Назва документу
Основний Закон	Конституція України
Закони	<p>«Про молоко та молочні продукти» № 1870 від 21.06.04. «Про безпечність та якість харчових продуктів» № 771/97 від 23.12.97. «Про стандартизацію» № 2408 від 17.05.01. «Про захист прав споживачів» № 3161-15 від 01.12.05. «Про вилучення з обігу, переробки, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції» № 1393-14 від 14.01.00. «Про забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення» № 4004-12 від 24.02.94 та ін.</p>
Кодекси	<p>Податковий кодекс України № 2755-17 від 02.12.10. Митний кодекс України № 92-15 від 11.07.02.</p>
Постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України та підзаконні акти міністерств	<p>«Про затвердження переліку харчових добавок, дозволених для використання у харчових продуктах». «Про затвердження Концепції державної політики у сфері управління якістю продукції (товарів, робіт, послуг)» № 447 від 17.08.02 та ін.</p>
Стандарти	<p>ДСТУ 4161-2003, ДСТУ ISO 14001-97, ДСТУ ISO 9001 - 2009, ДСТУ 19011-2003, ДСТУ ISO 22000-2005, ДСТУ 3662-97 та ін.</p>
Інші документи	<p>Регламент Європарламенту № 852/2004, СанПіН, Стандарти на продукти, Технічні регламенти, Кодекс Аліментаріус (система НАССР) та ін.</p>

* Складено автором

Порівняльна характеристика міжнародних стандартів еколого-економічного управління діяльністю підприємств серії ISO та EMAS

Ознака	Стандарт серії ISO	Система EMAS
Рік введення	1996, 2004, 2010	EMAS I : 1993, EMAS II : 2001, EMAS III : 2009
Місце використання	Країни світу (понад 160)	Спершу тільки країни ЄС (1993), тепер весь світ (з 2010)
Кількість сертифікованих підприємств, млн. од.	Більше 150	Більше 4
Сфера використання	Підприємства будь-яких галузей, типів та розмірів	З 1995 р. - підприємства промислового сектору, з 2001р. - всі підприємства, організації
Предмет дослідження	Підприємства, організації	Місце розташування підприємства
Доступність громадськості до документації	Лише «Екологічна політика підприємства»	Обов'язкова публікація екологічного звіту за результатами еко-аудиту («екологічна декларація»)
Можливість заміщення чи поєднання	Існує	Заміщення неможливе, а поєднання - можливе
Необхідність внесення змін	Постійне удосконалення механізму управління; покращення природоохоронної діяльності	Постійний перегляд плану управління не потрібен
Необхідність повторної сертифікації	Раз у три роки	Раз у три роки необхідне підтвердження (верифікація) екологічного звіту
Контроль за дотриманням стандартів	Обов'язковий технічний нагляд за дотриманням стандартів еко-менеджменту	Обов'язковий внутрішній та зовнішній екологічний аудит
Первинна екологічна перевірка	Необов'язкова	Обов'язкова
Частота здійснення екологічного аудиту	Кожних 6, 9 чи 12 місяців	Щороку, один раз на два або три роки
Розмір витрат, на екологічний менеджмент і сертифікацію	Значні (на впровадження стандарту, отримання сертифікату відповідності, аудиторські перевірки	Великі (використання найкращих технологій, опублікування звіреного аудитором екологічного звіту.
Рівень суспільної довіри до підприємств, сертифікованих за кожною із систем	Високий. Довіряють компанії за межами ЄС чи які орієнтуються на неєвропейські ринки	Достатньо високий. Спрощена процедура державного контролю і можливість отримання ліцензій в країнах Європи

* Розроблено автором

5. Чи оформлені документально політика в сфері якості, “Настанова з якості”?

- Так Ні Не знаю

6. Інвестувало Ваше підприємство в останні 3 роки у власне виробництво?

	Так	Ні	Не знаю
Автоматизація та переоснащення ліній переробки	☐	☐	☐
Контроль та покращання якості молочної сировини (н-д. вимірні прилади, фільтри, впровадження стандартів)	☐	☐	☐
Пакувальні лінії	☐	☐	☐
Впровадження еколого орієнтованих технологій	☐	☐	☐
Участь у проведенні соціальних заходів	☐	☐	☐
Інше _____	☐	☐	☐

7. На Вашу думку, які основні причини низької якості молочної продукції (можливі декілька варіантів відповіді)

	Так	Ні	Важко відповісти
Нестача власного капіталу	☐	☐	☐
Відсутність можливості брати кредит	☐	☐	☐
Застаріле обладнання	☐	☐	☐
Недотримання технологій виробництва	☐	☐	☐
Низький рівень освіти	☐	☐	☐
Відсутність знань гігієни та стандартів якості	☐	☐	☐
Відсутність мотивації до покращання якості	☐	☐	☐
Погані транспортні сполучення	☐	☐	☐
Інше	☐	☐	☐

8. Які результати впровадження екологічних стандартів на підприємстві (будь ласка вкажіть, які з них були наявні)?

	Так	Ні	Важко відповісти
Підвищення конкуренції на ринку молочної продукції	☐	☐	☐
Підвищення рівня екологічної освіти працівників молокопереробного підприємства	☐	☐	☐
Впровадження ресурсо- та енергозберігаючих технологій у виробництві молочної продукції	☐	☐	☐
Піклування про навколишнє середовище	☐	☐	☐
Отримання довгострокового кредиту	☐	☐	☐
Наявність інвесторів	☐	☐	☐
Співробітництво із науковими інститутами	☐	☐	☐
Інше (будь ласка, вкажіть)	☐	☐	☐

9. Чи визначено відповідальність керівництва стосовно здійснення еколого-економічного управління діяльністю підприємства?

- Так Ні Не знаю

10. Чи здійснювався аналіз впровадження стандартів з боку керівництва?

- Так Ні Не знаю

11. Чи заплановані та здійснюються процеси моніторингу, вимірювання, аналізу, в тому числі:

	Так	Ні	Не знаю
Задоволеності споживачів	☐	☐	☐
Виробничих процесів	☐	☐	☐
Якості продукції	☐	☐	☐

12. Чи проводиться внутрішній екологічний аудит?

Так Ні Не знаю

13. Чи визначені на Вашому молокопереробному критерії оцінки еколого-економічного управління діяльністю підприємства ?

Так Ні Не знаю

14. Чи вважаєте Ви за потрібне здійснення сертифікації підприємства відповідно до міжнародних стандартів серії ISO:

Так Ні Не знаю

15. Чи вважаєте Ви що, дотримання еколого-економічного управління та стандартів може покращити:

	Так	Ні	Не знаю
Імідж підприємства	☐	☐	☐
Розширити ринку збуту	☐	☐	☐
Показники ефективності виробництва	☐	☐	☐
Ступінь задоволеності споживача	☐	☐	☐
Взаємодію між підрозділами підприємства	☐	☐	☐
Якість продукції	☐	☐	☐
Організацію роботи на молокозаводі в цілому	☐	☐	☐

16. Ваші дані:

16.1. Стать: а) чоловік б) жінка

16.2. Вік (років): а) до 30 б) 31-40 в) 41-55 г) більше 55

16.3. До якої категорії працюючих Ви належите?

а) керівники вищої ланки, топ-менеджмент

б) керівники середньої ланки (начальники відділів)

в) завідувачі виробничими підрозділами (цехами)

16.4. Професійно-технічна освіта або спеціальна освіта:

а) спецкурси б) технікум в) ВУЗ г) МВА д) інше _____

Область _____

Назва підприємства _____

Дата: _____

Підпис: _____

Дякуємо за об'єктивні відповіді !!!

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Економічний факультет

АНКЕТА

по визначенню вагового коефіцієнта впливу факторів еколого-економічного управління діяльністю підприємства на його ефективність

Місце проведення: молокопереробні підприємства
Вінницької, Київської, Полтавської,
Черкаської областей та міста Києва;
Час проведення: вересень-листопад 2012 року.

Проставте вагові коефіцієнти кожній групі з наведених нижче показників в залежності від ступеня впливу на оцінку еколого-економічного управління діяльністю досліджуваного підприємства. Найбільш важливій групі показників надається оцінка 1, іншим - в межах від 0 та 1. Значення оцінки, яке відповідає певній групі показників, необхідно наводити до сотої (наприклад, 0,93 і т.п.).

1. Економічний аспект діяльності підприємства _____
2. Вплив екологічних факторів на діяльність підприємства _____

Додаткова інформація

Блок показників, що характеризують **економічний аспект** оцінки ефективності управління діяльністю молокопереробного підприємства, представлений наступними показниками:

- коефіцієнт оборотності готової продукції
- рентабельність власного капіталу
- рентабельність реалізованої продукції за чистим прибутком
- коефіцієнт абсолютної ліквідності
- коефіцієнт фінансової стійкості

Показник **якості** є комплексним показником, тому він також буде включати в себе деякі складові, а саме:

- Органолептичні властивості молочної продукції відповідного молокопереробного заводу (від 0 до 10) оцінка була встановлена на основі проведеного соціологічного опитування покупців (див. додаток Е)
- Наявність у підприємства відповідних сертифікатів якості продукції (від 0 до 1) Якщо підприємство у своїй діяльності керується стандартами науково-технічних та інженерних товариств і спілок або взагалі лише стандартами підприємства, тоді оцінка складатиме від 0 до 0,4; технічними умовами (ТУ) - 0,5; галузевими стандартами - 0,7; державними стандартами - 0,8; та якщо продукція та діяльність усього підприємства сертифікована відповідно до міжнародних стандартів серії

ISO та використовується система HACCP оцінка буде найвищою й дорівнюватиме 1.

Для характеристики ефективності **екологічного управління** діяльністю молоко переробних підприємств було обрано такі показники:

До першої групи показників відносимо:

- екологічні платежі за викиди в атмосферне повітря забруднюючих речовин, грн.;
- екологічні платежі за скиди забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти, грн.;
- екологічні платежі за розміщення відходів у спеціально відведених для цього місцях чи на об'єктах, крім розміщення окремих видів відходів як вторинної сировини, грн.

До другої групи показників, що характеризують витрати на екологічні послуги, було віднесено:

- витрати підприємства на охорону атмосферного повітря, грн.;
- витрати підприємства очищення зворотних вод (включаючи запобігання та очищення скидів поверхневі води), грн.;
- витрати підприємства на поводження з відходами (включаючи переробку низько радіоактивних відходів, компостування сміття, утилізацію), грн.;
- витрати на науково–дослідні роботи природоохоронного спрямування, грн.;
- інші витрати на напрями природоохоронної діяльності, грн.

Ваші дані:

Стать: а) чоловік б) жінка

Вік (років): а) до 30 б) 31-40 в) 41-55 г) більше 55

До якої категорії працюючих Ви належите?

- а) керівники вищої ланки, топ-менеджмент
- б) керівники середньої ланки (начальники відділів)
- в) вчені, науковці-економісти

Професійно-технічна освіта або спеціальна освіта:

- а) спецкурси б) технікум в) ВУЗ г) MBA д) інше _____

Область _____

Назва організації або підприємства _____

Дата: _____

Підпис: _____

Дякуємо за відповіді !!!

АНКЕТА
ОПИТУВАННЯ ПОКУПЦІВ МОЛОЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ

Місце проведення: міста Вінниця, Миргород, Полтава,
Київ та Київська область

Час проведення: вересень-листопад 2012 року.

Шановний покупець!

Просимо Вас відповісти на наступні питання. Цим ви допоможете визначити основні фактори, що визначають якість молочної продукції вітчизняних переробних заводів і сформуванню її асортименту у торговельній мережі, який би повністю відповідав Вашим вимогам.

1. Якій молочній продукції Ви віддаєте перевагу:

☐ Сир твердий	☐ Плавлений сир	☐ Масло вершкове
☐ Молоко	☐ Ряжанка	☐ Кефір
☐ Йогурт	☐ Сметана	☐ Сир
☐ Згущене молоко	☐ Сухе молоко	☐ Молочні десерти
☐ Морозиво	☐ Сиркові десерти	☐ Інше _____

2. Які властивості молочної продукції Ви вважаєте найбільш важливими:

- а) естетичні;
б) органолептичні;
в) фізико-хімічні;
г) наявність екологічного маркування на упаковці
д) інше _____.

3. Які фактори для Вас є найважливішими при купівлі молочної продукції.

Виставте оцінку від 0 до 5 балів кожному з показників згідно нижче приведеної шкали: 5-найбільш важливо для Вас при прийнятті рішення про купівлю продукції (не більше 2-х факторів); 4-дуже важливо; 3-середньо важливо; 2 -мало важливо; 1-не важливо, не впливає на прийняття Вашого рішення; 0-немає значення взагалі при здійсненні вибору.

Ознаки

Асортимент продукції підприємства;
Якість продукції;
Вартість продукції (ціна);

5	4	3	2	1	0

Імідж-виробника як екологічно свідомого підприємства

Порада друзів чи знайомих

Зовнішнє оформлення упаковки;

Наявність екологічного маркування

4. За якими причинами Ви не купите молочну продукцію, яка є у продажу:

- а) висока ціна;
- б) низька якість;
- в) не привабливий зовнішній вигляд;
- г) вузький асортимент;
- д) інше _____.

5. Які молокопереробні підприємства, на Вашу думку, випускають високоякісну продукцію? Наведіть назви: _____.

6. Чи важливо для Вас із якої сировини: «екстра», вищого, першого чи другого гатунку буде вироблена молочна продукція?

- ТАК   НІ   ВСЕОДНО

7. Чи звертаєте Ви увагу на інформацію на етикетці при покупці молочної продукції?

- ТАК   НІ   НЕЗАВЖДИ

8. Чи будете Ви купувати екологічно безпечну молочну продукцію, якщо її якість та безпечність буде підтверджена екологічним знаком та відповідними міжнародними сертифікатами?

- ТАК   НІ   НЕ ЦІКАВО

9. Відомості про опитаного:

9.1. Стать: а) чоловік   б) жінка

9.2. Вік (років): а) до 30   б) 31-40   в) 41-55   г) більше 55

9.3. Рівень доходу на одну особу: _____

9.4. Сімейний стан: _____

Дякуємо за відповідь !!!

Молокопереробні підприємства сегменту (регіону)

Назва підприємства	Регіон (область)	Основні види продукції	Торгові марки, бренди
ПАТ «Яготинський маслозавод»	Київська	Молоко, кефір, масло, сир, ряжанка та ін.	«Яготинське»
ПрАТ «КАГМА»	Київська	Молоко та продукція з незбираного молока; йогурти, масло вершкове та ін	«КАГМА»
ПрАТ «Обухівський молочний завод»	Київська	Молоко та продукція з незбираного молока: кефір, ряжанка, сметана; масло вершкове, морозиво та ін..	«Лукавиця»
ТОВ «Переяслів-Молпродукт»	Київська	Молоко та продукція з незбираного молока та ін.	«Переяслів Хмельницький»
ПАТ «Галактон»	м. Київ	Молоко та продукція з незбираного молока	«Галактон»
ПрАТ «Богуславський маслозавод»	Київська	Молоко, кефір, масло, сир, ряжанка; масло вершкове	«Богуславка»
ВАТ «Ставищенський маслозавод»	Київська	Масло вершкове, молоко питне (незбиране), продукція з незбираного молока, сметана, сир	«Ставищенський маслозавод»
ВАТ «Вімм-Білл-Данн Україна»	м. Київ	Молоко та продукція з незбираного молока; Йогурти; Кисломолочний сир та вироби з нього: солодкі сирки, десерти, сиркові маси та ін.	«Слов'яночка», «Чудо», «Рижий Ап», «Домик в деревне», «Фругурт», «NeoVit», «Мажитель»
ПАТ «Київський маргариновий завод»	м. Київ	Майонез, маргарин	«Олком»
ПАТ «Літинський молокозавод»	Вінницька	Сири тверді сичужні, масло вершкове	«Білозгар»
ВАТ «Вапнярський молокозавод»	Вінницька	Сири тверді сичужні, масло вершкове	«Вапнярський молокозавод»
ТОВ «Люстдорф»	Вінницька	Молоко та продукція з незбираного молока: кефір, ряжанка, сметана; Йогурти; Кисломолочний сир та вироби : солодкі сирки, десерти, сиркові маси	«На Здоров'є», «Селянське», «Бур'єнка», «Тотоша», «Люстдорф»

Продовження додатку 3

ПАТ «Жашківський маслозавод»	Вінницька	Молоко та продукція з незбираного молока	«Щедрий вечір»
ВАТ «Звенигородський сироробний комбінат»	Черкаська	Сири: тверді, кисломолочні, плавлені; масло вершкове	«ЗвениГора»
ПАТ «Канівський маслосирзавод»	Черкаська	Сири: тверді, кисломолочні, плавлені	«Клуб сиру»
ПрАТ «Пирятинський сир завод»	Полтавська	Сири: тверді, плавлені, ковбасні плавлені	«Пирятинь»
ПАТ «Глобинський маслозавод»	Полтавська	Сири тверді, масло вершкове, кисломолочні продукти	«Глобино»
ПАТ «Хорольський МКК дитячих продуктів»	Полтавська	Молоко та молочні суміші для дітей, масло вершкове	«Малиш», «Хорол»
ПАТ «Кременчуцький міськмолкозавод»	Полтавська	Молоко та продукція з незбираного молока	«Кремез»
ПАТ «Лубенський молочний завод»	Полтавська	Молоко та продукція з незбираного молока; Йогурти; Кисломолочний сир та вироби з нього: солодкі сирки, десерти, сиркові маси; Масло вершкове; Морозиво.	«Гармонія»

* Складено автором

Додаток К

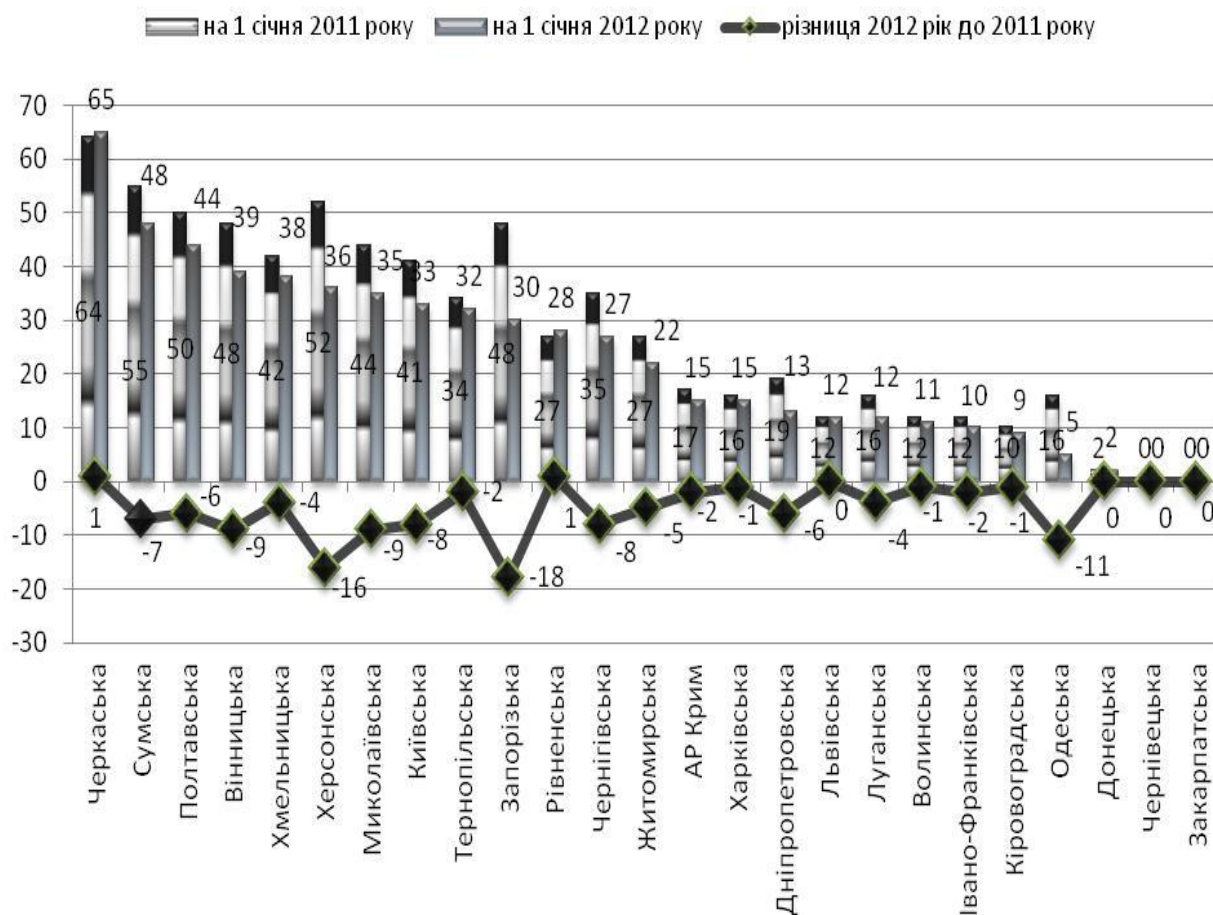

Рис. Рівень товарності молока в господарствах населення по областях України, поч. 2012 р., %

* Складено автором за даними Державної служби статистики України

Додаток Л

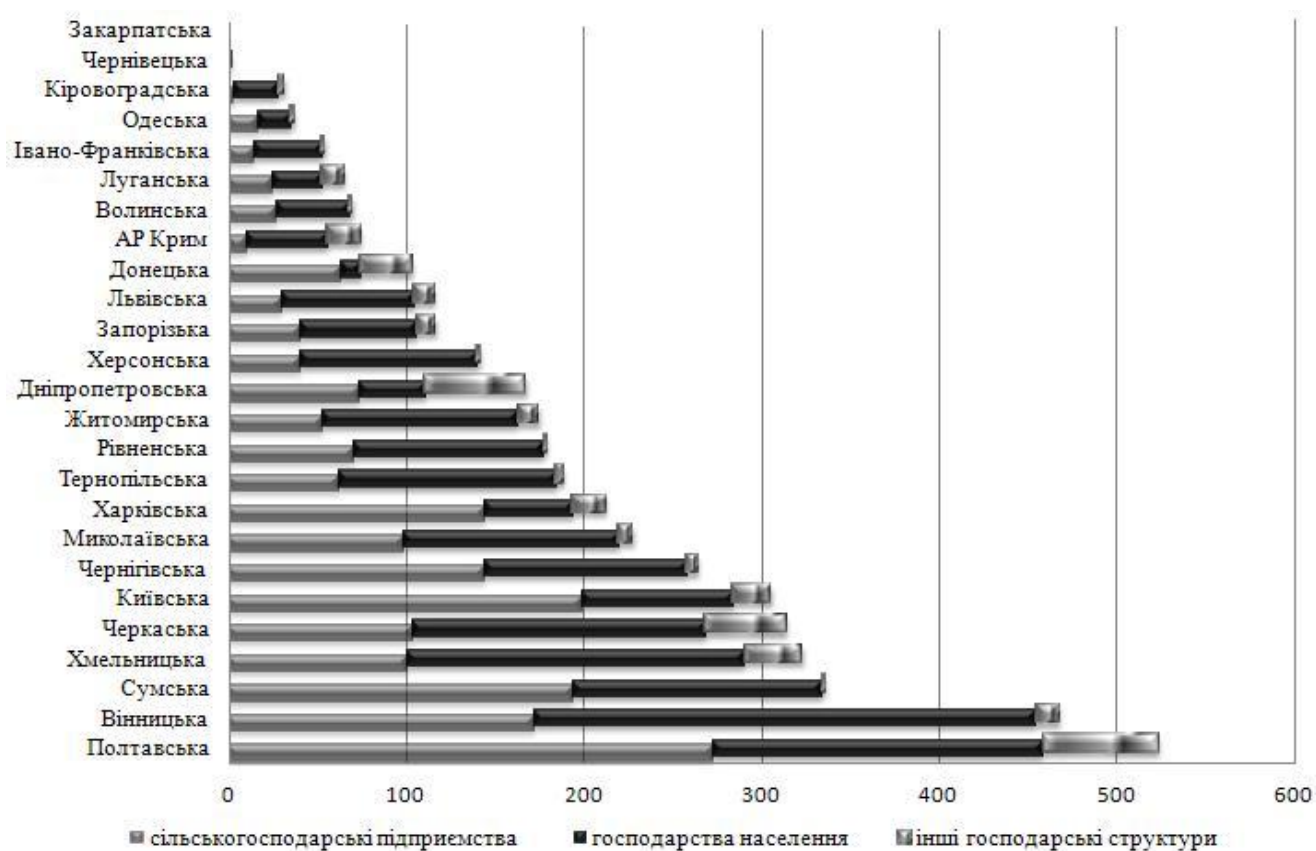

Рис. Обсяги закупівель молока вітчизняними переробними підприємствами в усіх категоріях господарств на поч. 2012 р., тис. т.

* Складено автором за даними Державної служби статистики України

Додаток М. 1

Стандартизовані значення показників економічної складової інтегральної оцінки ефективності еколого-економічного управління діяльністю молокопереробних підприємств, 2012 р.

Підприємства	Коефіцієнт оборотності готової продукції	Рентабельність власного капіталу	Рентабельність реалізованої продукції за чистим прибутком	Коефіцієнт абсолютної ліквідності	Коефіцієнт фінансової стійкості
ПАТ «Яготинський маслозавод»	0,584	1,000	1,000	0,006	0,165
ПрАТ «КАГМА»	0,016	0,026	0,048	0,274	0,339
ПрАТ «Обухівський молочний завод»	0,120	0,008	0,022	1,000	0,383
ТОВ «Переяслів – Молпродукт»	0,182	0,000	0,000	0,052	0,383
ПАТ «Галактон»	0,101	0,012	0,001	0,001	0,209
ПрАТ «Богуславський маслозавод»	0,043	0,000	0,000	0,010	0,252
ВАТ «Ставищенський маслозавод»	1,000	0,000	0,000	0,524	0,122
ВАТ «Вімм–Білл–Данн Україна»	0,069	0,000	0,000	0,013	0,122
ПАТ «Київський маргариновий завод»	0,045	0,007	0,023	0,013	0,209
ПАТ «Літинський молочний завод»	0,002	0,001	0,003	0,014	0,252
ВАТ «Вапнярський молокозавод»	0,007	0,000	0,000	0,002	0,035
ТОВ «Люстдорф»	0,059	0,000	0,001	0,025	0,078
ПАТ «Жашківський маслозавод»	0,018	0,000	0,000	0,000	1,000
ВАТ «Звенигородський сироробний комбінат»	0,003	0,000	0,000	0,177	0,513
ПАТ «Канівський маслосирзавод»	0,007	0,000	0,042	0,001	-0,002
ПрАТ «Пирятинський сир завод»	0,000	0,001	0,005	0,028	0,383
ПАТ «Глобинський маслозавод»	0,000	0,007	0,023	0,001	0,209
ПАТ «Хорольський МКК дитячих продуктів»	0,002	0,015	0,073	0,214	0,383
ПАТ «Кременчуцький міськмолкозавод»	0,026	0,021	0,055	0,001	0,209
ПАТ «Лубенський молочний завод»	0,078	0,015	0,011	0,013	0,209

Джерело: Розраховано автором на основі власних досліджень за даними звітності підприємств

Додаток М. 2

Стандартизовані значення показників, що характеризують екологічні платежі молокопереробних підприємств, 2012 р.

Підприємство	Викиди в атмосферне повітря забруднюючих речовин	Скиди забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти	Розміщення відходів у спеціально відведених для цього місцях
ПАТ «Яготинський маслозавод»	0,554	0,855	0,930
ПрАТ «КАГМА»	0,810	1,000	1,000
ПрАТ «Обухівський молочний завод»	0,933	1,000	0,996
ТОВ «Переяслів – Молпродукт»	0,995	0,996	0,999
ПАТ «Галактон»	0,000	0,432	0,766
ПрАТ «Богуславський маслозавод»	0,993	0,991	1,000
ВАТ «Ставищенський маслозавод»	1,000	1,000	1,000
ВАТ «Вімм–Білл–Данн Україна»	0,319	0,947	0,000
ПАТ «Київський маргариновий завод»	0,328	0,445	0,984
ПАТ «Літинський молочний завод»	0,925	0,870	0,992
ВАТ «Вапнярський молокозавод»	0,933	0,973	0,971
ТОВ «Люстдорф»	0,307	0,000	0,800
ПАТ «Жашківський маслозавод»	0,887	0,785	1,000
ВАТ «Звенигородський сироробний комбінат»	0,750	0,900	0,993
ПАТ «Канівський маслосирзавод»	0,700	0,747	0,992
ПрАТ «Пирятинський сир завод»	0,441	0,942	0,977
ПАТ «Глобинський маслозавод»	0,928	0,994	0,995
ПАТ «Хорольський МКК дитячих продуктів»	0,660	0,987	1,000
ПАТ «Кременчуцький міськмолокозавод»	0,188	0,955	0,946
ПАТ «Лубенський молочний завод»	0,572	1,000	0,959

* Розраховано автором на основі власних досліджень за даними звітності підприємств

Додаток М. 3

Стандартизовані значення показників, що характеризують витрати на превентивні екологічні заходи молокопереробних підприємств., 2012 р.

Підприємство	Охорона атмосферного повітря і проблеми зміни клімату	Очищення зворотних вод	Поводження з відходами	Науково-дослідні роботи природоохоронного спрямування	Інші напрями природоохоронної діяльності
ПАТ «Яготинський маслозавод»	0,815	0,000	0,224	0,049	0,065
ПрАТ «КАГМА»	0,048	0,000	0,000	0,019	0,143
ПрАТ «Обухівський молочний завод»	0,000	0,000	0,000	0,000	0,018
ТОВ «Переяслів – Молпродукт»	0,000	0,000	0,000	0,002	0,015
ПАТ «Галактон»	0,555	0,783	1,000	0,428	1,000
ПрАТ «Богуславський маслозавод»	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
ВАТ «Ставищенський маслозавод»	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
ВАТ «Вімм-Білл-Данн Україна»	1,000	0,833	0,000	0,095	0,160
ПАТ «Київський маргариновий завод»	0,143	0,747	0,119	0,032	0,057
ПАТ «Літинський молочний завод»	0,011	0,087	0,000	0,000	0,076
ВАТ «Вапнярський молокозавод»	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
ТОВ «Люстдорф»	0,925	1,000	0,601	1,000	0,422
ПАТ «Жашківський маслозавод»	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
ВАТ «Звенигородський сироробний комбінат»	0,062	0,000	0,000	0,192	0,167
ПАТ «Канівський маслосирзавод»	0,048	0,442	0,000	0,000	0,108
ПрАТ «Пирятинський сир завод»	0,479	0,000	0,000	0,190	0,155
ПАТ «Глобинський маслозавод»	0,025	0,488	0,081	0,000	0,036
ПАТ «Хорольський МКК дитячих продуктів»	0,140	0,156	0,000	0,105	0,201
ПАТ «Кременчуцький міськмолкозавод»	0,335	0,652	0,731	0,181	0,131
ПАТ «Лубенський молочний завод»	0,469	0,000	0,770	0,083	0,119

* Розраховано автором на основі власних досліджень за даними звітності підприємств

Додаток М. 4

**Стандартизовані значення показників, що характеризують якість
продукції молокопереробних підприємств, 2012 р.**

Підприємство	Органолептичні властивості молочної продукції	Наявність сертифікатів та стандартів
ПАТ «Яготинський маслозавод»	0,850	1,000
ПрАТ «КАГМА»	0,770	0,800
ПрАТ «Обухівський молочний завод»	0,710	0,700
ТОВ «Переяслів – Молпродукт»	0,550	0,500
ПАТ «Галактон»	0,920	1,000
ПрАТ «Богуславський маслозавод»	0,600	0,500
ВАТ «Ставищенський маслозавод»	0,540	0,600
ВАТ «Вімм–Білл–Данн Україна»	0,850	1,000
ПАТ «Київський маргариновий завод»	0,760	0,800
ПАТ «Літинський молочний завод»	0,830	0,800
ВАТ «Вапнярський молокозавод»	0,640	0,700
ТОВ «Люстдорф»	0,880	0,900
ПАТ «Жашківський маслозавод»	0,730	0,800
ВАТ «Звенигородський сироробний комбінат»	0,850	0,900
ПАТ «Канівський маслосирзавод»	0,750	0,800
ПрАТ «Пирятинський сир завод»	0,950	0,900
ПАТ «Глобинський маслозавод»	0,910	0,800
ПАТ «Хорольський МКК дитячих продуктів»	0,880	1,000
ПАТ «Кременчуцький міськмолокозавод»	0,800	1,000
ПАТ «Лубенський молочний завод»	0,720	0,800

* Розраховано автором на основі власних досліджень за даними звітності підприємств

Додаток Н

Інтегральна оцінка ефективності еколого – економічного управління діяльністю молокопереробних підприємств Вінницької, Полтавської, Черкаської, Київської областей та міста Києва у 2010– 2012 рр.

Підприємство	2010		2011		2012	
	Ефективність управління	Ранг	Ефективність управління	Ранг	Ефективність управління	Ранг
ПАТ «Яготинський маслозавод»	0,493	12	0,544	5	0,641	1
ПрАТ «КАГМА»	0,495	11	0,542	6	0,410	11
ПрАТ «Обухівський молочний завод»	0,562	5	0,552	3	0,449	5
ТОВ «Переяслів – Молпродукт»	0,379	17	0,340	17	0,316	17
ПАТ «Галактон»	0,528	6	0,538	7	0,505	2
ПрАТ «Богуславський маслозавод»	0,421	14	0,293	19	0,295	19
ВАТ «Ставищенський маслозавод»	0,517	8	0,364	15	0,417	10
ВАТ «Вімм–Білл–Данн Україна»	0,410	15	0,416	13	0,410	11
ПАТ «Київський маргариновий завод»	0,505	9	0,348	16	0,364	15
ПАТ «Літинський молочний завод»	0,528	6	0,452	11	0,376	14
ВАТ «Вапнярський молокозавод»	0,335	19	0,399	14	0,309	18
ТОВ «Люстдорф»	0,659	2	0,489	9	0,430	8
ПАТ «Жашківський маслозавод»	0,389	16	0,431	12	0,400	13
ВАТ «Звенигородський сироробний комбінат»	0,496	10	0,623	2	0,438	7
ПАТ «Канівський маслосирзавод»	0,341	18	0,338	18	0,347	16
ПрАТ «Пирятинський сир завод»	0,639	3	0,653	1	0,437	6
ПАТ «Глобинський маслозавод»	0,632	4	0,399	14	0,419	9
ПАТ «Хорольський МКК дитячих продуктів»	0,476	13	0,453	10	0,464	3
ПАТ «Кременчуцький міськмолкозавод»	0,678	1	0,514	8	0,461	4
ПАТ «Лубенський молочний завод»	0,519	7	0,549	4	0,409	12

* Розраховано автором на основі власних досліджень за даними звітності підприємств та Державної служби статистики України.

Додаток П

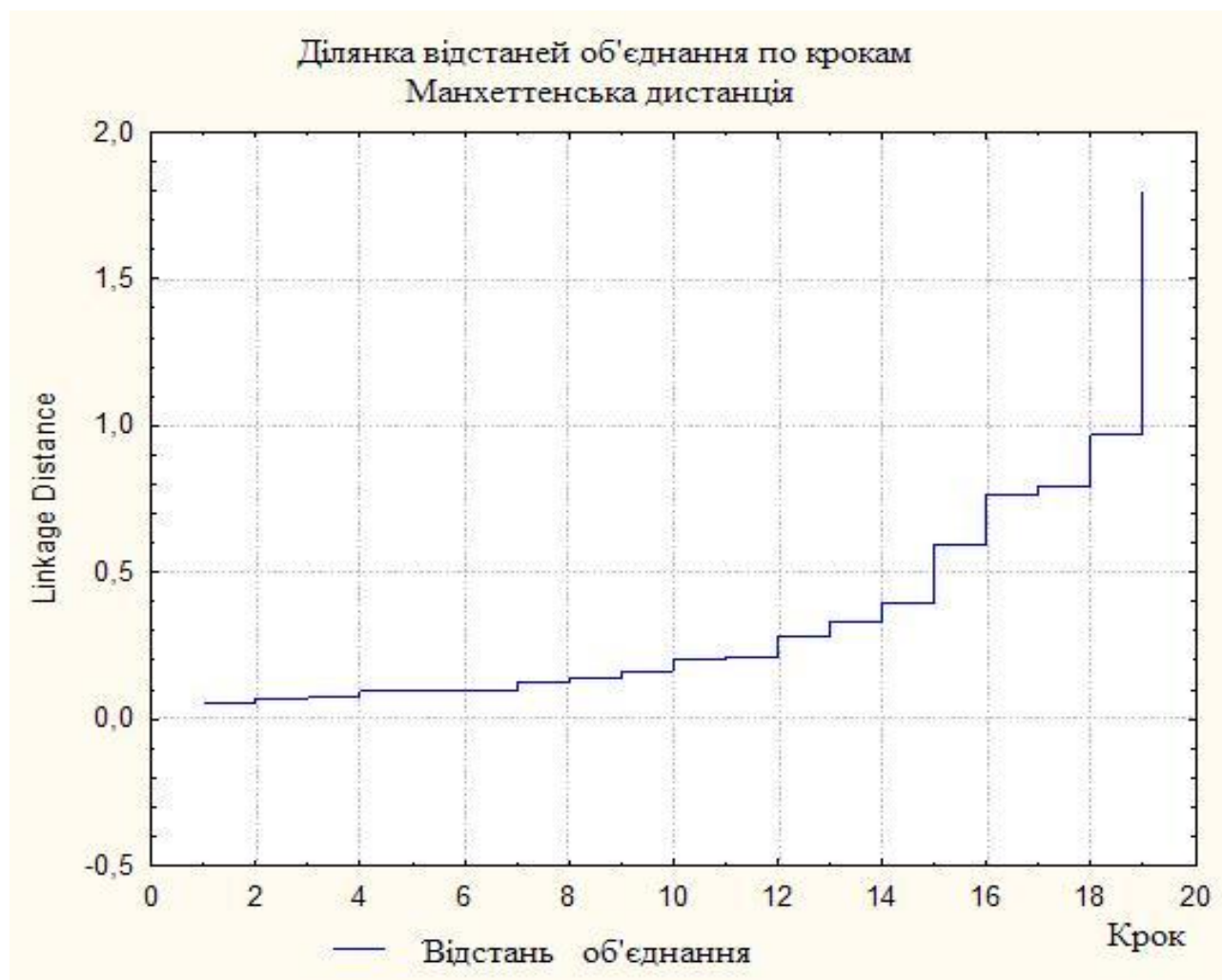

Рис. Графік списку об'єднання досліджуваних молокопереробних підприємств у кластери

Аналіз діяльності основних гравців ринку вітчизняної молочної продукції

Назва підприємства	«Данон-Україна»
Довідка про підприємство	За оцінками експертів є лідером молочної продукції в Україні (18%). До холдингу входять заводи ПАТ «Галактон» (м. Київ), ПАТ «Кременчуцький міський молочний завод» (м. Кременчуг), ПАТ «Данон-Дніпро» (м. Херсон). Відомі марки - «Галактон», «Кремез», «Баланс», «Дивина та ін. Річний обіг -70 млн. доларів, обсяги продаж -116 тис. тон.
Спеціалізація	Лідер у сегменті кисломолочної продукції, особливо на ринку кефіру (марка «Галактон») та десертної групи товарів
Експорт	Переважно Росія
Конкурентні переваги	Широка регіональна представленість; Збільшення частки ринку за рахунок об'єднання з відомими брендами; Інвестиції у модернізацію виробництва; Сучасний маркетинг, корпоративно-соціально відповідальна компанія
	«Вімм-Білл-Данн»
Довідка про підприємство	Компанія займає друге місце на ринку. В Україні працює з 2002 р. Власник-російська компанія «Вімм-Білл-Данн». На Україні компанія володіє ВАТ «Харківський молочний комбінат», Київським молочним заводом №3, Буринським заводом сухого молока. Сьогодні підприємство відоме популярними марками «Веселий молочник», «Рижий АП», «Чудо», «Слов'яночка».
Спеціалізація	Сегмент продукції з незбираного молока, особливо йогуртово-десертна група. Займається також випуском соків.
Експорт	Країни Балтії, Росія
Конкурентні переваги	Орієнтація на різні цільові сегменти; Виведення нових марок та продуктів; Використання іноземних інвестицій; Сучасний маркетинг та реклама
	Lactalis Україна
Довідка про підприємство	«Lactalis Україна» займає третє місце, інвестор-французька компанія. Виробництво продукції сконцентровано у м. Миколаїв. Продукція випускається під брендом «President», цей бренд відомий у 122 країнах світу. В Україні найбільшою популярністю продукція цієї компанії користується серед населення півдня. У 2006 р. група компаній Lactalis придбала ЗАТ «Біловіт-Умань» шляхом купвлі їх контролюючої компанії Food Masters International у американського фонду Agribusiness Partners International L.P. (API).
Спеціалізація	Сегмент кисломолочної продукції: сметана, йогурти, вершкове масло
Експорт	Країни колишнього Радянського Союзу: Росія, Молдова
Конкурентні переваги	Лояльність споживачів; Імідж «елітної» та якісної продукції серед населення; Висока якість товару; Сучасний маркетинг та реклама; Високотехнологічний рівень забезпечення всіх ланок молочної продукції
	«Люстдорф»
Довідка про підприємство	Використовує унікальну на українському ринку технологію холодного сепарування- дозволяє уникнути повторного нагрівання сирого молока. Відома своїми марками: «На здоров'я» (введена на ринок 1997 р.), «Селянське» (2002 р.), «Бурьонка» (2005 р.).
Спеціалізація	Молоко тривалого зберігання.
Експорт	Росія, Азербайджан

Конкурентні переваги	Введення нових технологій; Випуск вузько сегментних продуктів; Розширення асортименту; Введення на ринок інноваційних продуктів
«Клуб сиру»	
Довідка про підприємство	Підприємство є лідером на ринку сирів, його частка складає 12%. В склад компанії входять 2 сучасно обладнаних сирних заводи у Світловодську та Каневі, загальна потужність яких 2700 т сиру на місяць. Компанія володіє також Бобровицьким, Миронівським молокозаводами та Корсунь-Шевченківським маслосирзаводом. З 2005р. компанія сконцентрувала свою діяльність на виробництві сирів. Продукція випускається під ТМ «Канівські традиції», ТМ «Світловодський стандарт» та ТМ «Клуб сиру». В рамках кожної марки виробляється 6-7 найменувань сирів.
Спеціалізація	Виробництво сирів, сухого молока, масла
Експорт	Лідер серед експортерів сиру у Росію, країни Близького Сходу, Закавказзя
Конкурентні переваги	Спеціалізація на сегменті сиру; Новітнє обладнання на двох головних заводах; Якість, сертифікат ISO, Досвід роботи на ринку Росії
Укрпродукт Груп	
Довідка про підприємство	Провідний виробник орендованої молочної продукції, до складу якого входять 4 сертифікованих за стандартами ISO підприємства потужністю 70 тис. т на рік. З початку 2004 р. почав спеціалізуватися на ринку плавленого сиру, що дозволило підприємству вийти у лідери. В 2006 р. продажі компанії зросли до 275 млн грн. Продукція компанії виробляється під торговими марками «Ваш молочник», «Наш молочник», «Народний продукт». Засновники компанії -7 іноземних інвесторів.
Спеціалізація	Плавлений сир, молоко, масло, СОМ
Експорт	Продукція постачається в Данію, Нідерланди, Болгарію, Японію, Турцію
Конкурентні переваги	Модернізація технологічної бази за рахунок залучення іноземних інвестицій; Асортимент продукції; Навчання персоналу; у 2013 р. - лідер з якості корпоративного управління в дослідженні інвестиційної компанії «Concorde Capital»
«Молочний альянс»	
Довідка про підприємство	Група компаній, що поєднує в собі потужні підприємства з переробки молока і популярні молочні та сирні бренди. До складу об'єднання входять: Пирятинський, Баштанський, Городенківський та Новоархангельський сир заводи, Золотоніський маслоробний комбінат, Яготинський маслозавод, Тростянецький молочний завод та інші. Продукція торговельних марок «Славія», «Пирятинь», «Златокрай», «Яготинське», «Яготинське для дітей» та «Здорово!» є лідерами у своїх галузях.
Спеціалізація	Сегмент кисломолочної продукції: сметана, йогурти, вершкове масло; тверді сири; молоко пастеризоване; десерти.
Експорт	Продукція добре відома у багатьох країнах світу, серед яких Росія, Молдова, Алжир, Польща, Габон, Туреччина, Китай, Іран, Бангладеш, Білорусь, Вірменія, Франція, Казахстан, Японія, Корея, В'єтнам, Об'єднанні Арабські Емірати, Єгипет та багато інших країн.
Конкурентні переваги	Висока якість товару; Новітнє обладнання на більшості заводів об'єднання, екологічна сертифікація та автоматизація виробничих ліній, довіра споживачів, екологічна логістика; відкритість та прозорість фінансових результатів підприємств

* Складено автором

**ВІДОМОСТІ, ЩО ПІДТВЕРДЖУЮТЬ УЧАСТЬ АВТОРА
У НАУКОВИХ РОЗРОБКАХ
І ВПРОВАДЖЕННЯ ЇХ У ВИРОБНИЦТВО**

**МІНІСТЕРСТВО
АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ ТА
ПРОДОВОЛЬСТВА УКРАЇНИ**

Мінагрополітики України

вул. Хрещатик, 24, м. Київ, 01001

тел. 226-25-39, факс 278-76-02

web: www.minagro.gov.ua

код ЄДРПОУ 37471967

**MINISTRY
OF AGRARIAN POLICY AND
FOOD OF UKRAINE**

Minagropolicy of Ukraine

24, Khreshchatyk str., Kyiv 01001

tel. +380-44/226-25-39

fax +380-44/278-76-02

web: www.minagro.gov.ua

12.10.2012 № 37-32-4-15/19169 На № _____ Від _____

**Спеціалізованій вченій раді Д 26. 001.12
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка**

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної роботи

Мінагрополітики України розглянуло доповідь-аналіз «Основні інструменти регулювання еколого-економічної діяльності молокопереробних підприємств», підготовлений Харіною Оленою Олегівною за результатами дисертаційної роботи «Еколого-економічне регулювання діяльності молокопереробних підприємств». На основі дослідження та систематизації значного обсягу вітчизняних та зарубіжних теоретичних, методичних, нормативно-правових і практичних літературних джерел здійснений порівняльний аналіз і дана характеристика діючих норм та важелів еколого-економічного регулювання виробництва молочної продукції підприємства, зокрема, стандартів якості молока на прикладі України, Росії, Білорусі, Польщі та інших європейських країн.

Заслужують на увагу запропоновані дисертантом важелі впливу з регулювання якості продукції, які базуються на міжнародних стандартах ISO, а також визначені шляхи підвищення (посилення) контролю за дотриманням стандартів якості продукції. Особливого значення це питання набуває в контексті виконання галузевої Програми розвитку молочного скотарства України до 2015 року.

Сформульовані у доповіді пропозиції щодо удосконалення нормативно-правових, організаційних, фінансових інструментів еколого-економічного регулювання діяльності молокопереробних підприємств, насамперед в частині випуску якісної молочної продукції використовуються Департаментом тваринництва та Департаментом продовольства при формуванні регіональних Програм з виробництва молока та молочних продуктів і при наданні консультацій товаровиробникам.

Директор Департаменту тваринництва

А.А. Гетья

**Начальник відділу переробки
продукції тваринництва та
дитячого харчування
Департаменту продовольства**

В.С. Пахолок

**ПРИВАТНЕ АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО
"КАГМА"**

09200, Україна, м. Кагарлик, Київської обл., вул. К.Маркса, 14,
р/р 26006186454 в ПАТ «Райффайзен банк Аваль»
МФО 380805, код ЄДРПОУ 00445883,
інд. под. № 004458810120, под. свід. №100121987

299 від 10.10.2012

**Київський національний
університет імені Тараса Шевченка**

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної роботи
ХАРИНОЇ ОЛЕНИ ОЛЕГІВНИ,
«Еколого-економічне регулювання діяльності
молокопереробних підприємств»

Приватне акціонерне товариство «КАГМА» розглянуло пропозиції по розробці стратегії екологічної політики підприємства, підготовлені аспіранткою кафедри екологічного менеджменту та підприємництва Київського національного університету ім. Тараса Шевченка Харіною Оленою Олегівною за результатами дисертаційної роботи на тему «Еколого-економічне регулювання діяльності молокопереробних підприємств». Частина із цих пропозицій використана в практичній діяльності підприємства, зокрема, за результатами соціологічного опитування керівників середньої та вищої ланок ПрАТ „КАГМА” по вивченню їх думки щодо екологічної політики, проведеного дисертанткою, розроблені заходи по удосконаленню управління якістю продукції молокопереробного товариства з урахуванням міжнародних екологічних стандартів, зокрема ISO 9001, ISO 14 000, ISO 22 000, HASSP та ін.

Запропонована здобувачем методика оцінки ефективності еколого-економічного регулювання діяльності молокопереробних підприємств використана також при складанні Програми еколого-економічного розвитку підприємства на 2013-2018 роки.

Директор

[Handwritten signature]

О.В. Мірошник

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

вул. Володимирська, 64/13, м. Київ, 01601 тел. 239-33-33

17.06.13 № 013/579

На № _____

ДОВІДКА

про впровадження у навчальний процес результатів дисертаційної роботи
на тему: «Еколого-економічне регулювання діяльності
молокопереробних підприємств»
Харіної Олени Олегівни

Основні положення та результати дисертаційної роботи Харіної О.О. «Еколого-економічне регулювання діяльності молокопереробних відносин» на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності) мають наукову цінність, апробовані, впроваджені у навчальний процес кафедри екологічного менеджменту та підприємництва економічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка при викладанні курсів «Економіка природокористування», «Економіка підприємства», «Екологія», а саме щодо:

- дослідження сутності та основних принципів еколого-економічного регулювання діяльності підприємств;
- вивчення основних інструментів еколого-економічного регулювання діяльності молокопереробних підприємств;
- аналізу та оцінки рівня регулювання еколого - економічної діяльності молокопереробних підприємств в Україні.

Положення дисертаційної роботи використовуються також при підготовці магістерських дипломних робіт, доповідей студентів на семінарах та наукових конференціях.

Проректор з наукової роботи

С.А. Вижва

**Спілка
молочних
підприємств
України**

**Ukrainian
Union of
Dairy
Enterprises**

Україна, 02660, м.Київ, вул.М.Раскової, 4-а, офіс 410. Тел/ф.: +38 (044) 451-4228, 451-4229, E-mail: molsouz@i.kiev.ua
Р/р 26001000024758, 26000000024759, ПАТ „Укрсоцбанк”, МФО 300023
ідентифікаційний код 31604179

Вих. № 155 Від 18.07.2013 р.

**Декану економічного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
Базилевичу В. Д.**

Про впровадження матеріалів
аналітичної записки

Фахівці Спілки молочних підприємств України розглянули аналітичну записку «Екологічне маркування вітчизняної молочної продукції на молокопереробних підприємствах України», підготовлену аспіранткою кафедри екологічного менеджменту та підприємництва економічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка Харіною Оленою Олегівною за результатами її дисертаційної роботи. Автором проаналізовано основні тенденції розвитку виробництва молокопереробних підприємств, обґрунтовано необхідність проведення повної сертифікації та впровадження екологічного маркування молочної продукції. Практичний інтерес становлять пропозиції щодо вдосконалення системи еколого-економічного управління діяльністю підприємств.

Представлені результати отримали позитивну оцінку та використані Спілкою молочних підприємств України у розробці Комплексної цільової програми розвитку молочної галузі України на 2013-2015 роки, зокрема в частині впровадження сучасної системи сертифікації молочної продукції відповідно до європейських стандартів якості.

**Президент Спілки
молочних підприємств України**

Л.О. Карпенко